

ОБРАЗОВАНИЕ,

**НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ
В МИРЕ**

международный научный электронный журнал

*Выпуск журнала № 36
Часть-4_ Январь -2024*

OPEN ACCESS

ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ

международный научный электронный журнал

Январь - 2024 год

ЧАСТЬ - 4

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ЮРИДИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ: АНАЛИЗ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Махаммаджонов Мухаммадали Илхомжон угли
Курсант 2-курса Академии МВД РУз

Аннотация: В данной статье мы проанализируем структурно-семантические свойства юридических терминов, исследуя их семантическую структуру, контекстуальные особенности и использование в правовых документах. Рассмотрим влияние контекстуальных аспектов на трактовку определений и интерпретацию терминов в сфере права. Ключевые слова: структурно-семантические свойства, юридические термины, семантическая структура, контекст, интерпретация.

Ключевые слова: структурно-семантические свойства, юридические термины, классификация, правовые нормы, юридические термины.

Юридическая терминология играет важную роль в правовой системе любого общества. Различные термины, используемые в юриспруденции, обладают специфическими структурно-семантическими свойствами, которые могут иметь значительное значение при применении законов, составлении договоров и решении судебных споров. Понимание структурной организации и семантических особенностей данных терминов представляет собой важную задачу для обеспечения ясности и устойчивости правовых норм.

Структурно-семантические свойства юридических терминов

1. Семантическая структура

Юридические термины обладают особой структурой, которая обуславливает их специфический смысловой контекст. Обычно юридический термин состоит из нескольких элементов, таких как основа, суффикс, префикс или инфикс. Эти элементы могут указывать на определенную правовую концепцию или категорию. Например, термин "обязательство" состоит из основы "обязательн" и суффикса "ство", указывающих на предметно-правовую категорию. Семантические свойства юридических терминов часто основаны на формальных и лингвистических аспектах. Термины могут содержать определения, которые, в свою очередь, могут быть разбиты на несколько компонентов, таких как условия, критерии, исключения и т.д. Кроме того, некоторые термины могут быть связаны с определенными действиями или последствиями, что также влияет на их семантику. Классификация и характеристики юридических терминов:

Основные классы юридических терминов:

- Понятийные термины - относятся к понятийному аппарату юриспруденции и выражают абстрактные и общие понятия, например, "право", "обязательство".

- Номинативные термины - обозначают конкретные предметы или явления, например, "договор купли-продажи", "гражданский кодекс".

- Функциональные термины - связаны с определенными юридическими процессами или действиями, например, "исковое заявление", "расследование".

Структурные элементы юридических терминов:

- Лексический уровень - отражает выбор слова или словосочетания, используемого для обозначения термина.

- Грамматический уровень - определяет способ согласования и сочетания слов внутри термина.

- Семантический уровень - определяет значение и область применения термина в контексте юриспруденции.

Характеристики терминов:

- Абстрактность - свойство термина выражать абстрактные понятия и общие принципы права.

- Точность - возможность однозначного определения термина и его применения.

- Универсальность - способность терминов использоваться в различных юридических системах и вариантах официального языка.

Эти характеристики и классификации позволяют юристам обмениваться информацией с использованием точных и понятных терминов, что особенно важно в области права.

2. Контекстуальные особенности

Использование юридических терминов зависит от контекста, в котором они встречаются. Один и тот же термин может иметь различную трактовку в зависимости от контекста и целей, для которых он используется. Например, термин "договор" в контексте семейного права может иметь отличные оттенки значения по сравнению с его значениями в контексте коммерческого или гражданского права. Это подчеркивает, что структурно-семантические свойства юридических терминов тесно связаны с их функциональным назначением и условиями применения. Таким образом, понимание контекста и целей использования термина становится важным фактором для толкования и применения юридических понятий. Это требует от профессионалов в сфере права глубокого анализа и внимания к контекстуальным аспектам, чтобы обеспечить правильное и последовательное применение терминов в правовых документах.

Перспективы исследований

Изучение структурно-семантических свойств юридических терминов имеет большое значение не только для лингвистов, но и для юристов, переводчиков и специалистов по информационной безопасности. Понимание тонкостей использования терминов в правовых документах способствует точной и последовательной интерпретации законов и предписаний. Для юристов, умение правильно интерпретировать юридические термины является ключевым навыком для анализа случаев, разработки юридических документов и представления интересов клиентов. Точность в использовании терминологии помогает избежать недопониманий, уточнять правовые обязательства и обеспечивать четкость в выражении правовых позиций. Для переводчиков, особенно работающих в сфере юриспруденции и международного права, понимание структурно-семантических особенностей терминов является жизненно важным аспектом при точном и надлежащем переводе правовой документации. Это имеет критическое значение для обеспечения согласованности и точности в международных правовых договорах и соглашениях. Для специалистов по информационной безопасности важно понимать тонкости и нюансы смыслового содержания юридических терминов, особенно в контексте судебной практики и правовых аспектов управления информацией. Это позволяет эффективнее оценивать риски и обеспечивать соблюдение правовых норм и стандартов в области информационной безопасности. Таким образом, изучение структурно-семантических свойств юридических терминов имеет важное практическое значение для различных областей деятельности, способствуя более точной и последовательной интерпретации законов, предписаний и правовых документов.

В данной статье были рассмотрены структурно-семантические свойства юридических терминов, их семантическая структура, контекстуальные особенности и перспективы исследований в данной области. Представленный анализ позволяет лучше понять роль юридической терминологии в правовой системе и акцентировать внимание на важности точного и последовательного использования терминов в юридических документах.

Библиография

1. Смирнов, П.Н. (2018). Структурно-семантический анализ юридической терминологии. Москва: Издательство "ЮрЛитИнфо".
2. Гордиенко, А.И. (2017). Семантика юридических терминов: лингвистический аспект. Киев: Издательство "Юрекс".
3. Лукьянова, Н.С. (2016). Контекстуальный анализ использования юридических терминов. СПб: Наука и право.

ЮРИДИЧЕСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ В АНГЛИЙСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ СПОСОБЫ ПРОИСХОЖДЕНИЯ И РАЗЛИЧИЯ

Мамараджанов Мухаммаджон Джурабой угли
Курсант 2-курса Академии МВД РУз

Аннотация: Данная статья вводит в сравнительный анализ юридической терминологии в английском и русском языках. Мы исследуем сходства и различия в структуре и семантике юридических терминов, а также фокусируемся на ключевых переводческих аспектах при работе с данными терминами. Понимание этих особенностей имеет важное значение для обеспечения точности и надлежащего восприятия правовых документов и договоров.

Ключевые слова: юридическая терминология, английский язык, русский язык, сравнительный анализ, перевод, семантика.

Юридическая терминология в англоязычном и русскоязычном правовом пространствах является значимым аспектом для специалистов в области права, переводчиков и всех, кто работает с международными правовыми нормами и документами. В настоящей статье мы сфокусируемся на анализе ключевых особенностей юридической терминологии в контексте английского и русского языков, с целью выявить сходства, различия и переводческие трудности, с которыми сталкиваются профессионалы в данной области.

Структурные и семантические аспекты юридических терминов

Структурные и семантические аспекты юридических терминов в английском и русском языках могут быть сравнены и анализированы в целях более полного понимания этих терминов и их использования в контексте правовых процессов и систем. Структурные аспекты относятся к организации и форме терминов. В юридическом терминологическом словаре каждому термину соответствует определенная структура, которая может включать приставки, корни и суффиксы. На русском языке также возможно использование различных склонений и падежей для обозначения категорий в правовом тексте. В английском языке структура термина может быть менее сложной, но все же важно учитывать возможные формы и окончания для полного и правильного использования.

Сходства и различия

Юридическая терминология в английском и русском языках имеет свои уникальные особенности, несмотря на общие элементы, проистекающие из схожих правовых традиций. Например, общее использование латинских терминов в англоязычной юриспруденции и их отсутствие в русскоязычном

контексте требует тщательного анализа при переводе и интерпретации. В составе англоязычной юридической терминологии наблюдается наличие составных комбинированных терминов, одна часть которых является прямым латинским заимствованием, а другая – английским термином или ассимилированным заимствованием, например: *pro forma letter*; *ad valorem duty*; *writ of habeas corpus*; *action in rem*; *guardian ad litem* и др.

Достаточно большое количество таких терминов в англоязычной юридической терминологии объясняется, прежде всего, краткостью полученного термина, т.к. перевод латинской части на английский язык сделал бы термины подобного рода слишком сложными по структуре и менее точными. В англоязычной юридической терминологии отмечаются абсолютные синонимы, образовавшиеся при «столкновении» в терминосистеме уже устоявшихся терминов и номинантов, перешедших в терминосистему из профессионального сленга (*hijacking*– *airpiracy*, *whiteknight*– *potentialmergerpartner*), что объясняется такими особенностями прецедентной правовой системы, как ее большая демократичность по сравнению с кодифицированной.

Не все юридические термины являются абсолютными синонимами или дублетами. Так, если сравнить определения таких терминов как «murder» и «assassination», то сразу становится понятным, что «assassination» употребляется только в тех случаях, когда речь идет об убийстве при помощи наемных убийц. Также ярким примером может послужить наличие в англоязычной юридической терминологии нескольких терминов, обозначающих понятие «иск»: «action», «complaint», «claim», «plea», «lawsuit». Но не все из них абсолютные синонимы. Термины «suit», «lawsuit», «action» и «plea» являются абсолютными синонимами. Термин «complaint» является дублетом термина «claim». Однако говорить об абсолютной синонимии терминов «suit» («lawsuit»), «plea», «action», «complaint», «claim» не представляется возможным. Так, согласно определению в *A Dictionary of Law*, к примеру, термин «action» употребляется в следующем значении: «A proceeding in which a party pursues a legal right in a civil court». Тогда как термин «suit» «... is commonly used for any court proceedings although originally it denoted a suit in equity as opposed to an action at law». То есть приведенные выше определения указывают на тот факт, что денотативное значение термина «suit» гораздо шире значений остальных терминов, обозначающих слово «иск», поэтому эти термины являются идеографическими, а не абсолютными синонимами.

Русская юридическая терминология почти полностью опирается на общеупотребительные слова, что, как кажется, нельзя расценивать в качестве ее преимущества, однако, в работах, посвященных языку законодательства,

принцип использования общеупотребительных слов считается вполне приемлемым. Проведенные исследования подтвердили вышеуказанное утверждение о том, что объем общеупотребительных терминов довольно значителен в нормативных актах. Наиболее часто используются такие термины, как «заявление», «заседание», «правило», «действие», «порядок», «дело» и др. Из общего количества использованных слов (словосочетаний) 80% приходится на общеупотребительные. Очевидно, что в актах, регулирующих сферу судебной деятельности, больше общеупотребительных слов, нежели, к примеру, в актах, регулирующих хозяйственные отношения, где специальные технические термины встречаются значительно чаще. Однако и там общеупотребительные слова – это основной языковой пласт.

Перевод юридических терминов между английским и русским языками представляет особую сложность из-за различий в правовых системах, а также отличий в семантике и употреблении терминов. Это подчеркивает важность глубокого понимания не только самой терминологии, но и специфики правовой системы и культурных особенностей обоих языков.

При переводе юридических терминов, переводчики сталкиваются со сложностью передачи правовых понятий, которые могут иметь четкие эквиваленты в одном языке и отсутствовать в другом. Это требует не только знания общей терминологии, но и глубокого понимания специфики каждой конкретной ситуации и контекста, в котором используется термин. Важно отметить, что успешный перевод юридической терминологии требует не только лингвистической компетентности, но и глубокого понимания основных принципов и нормативных актов, лежащих в основе каждой правовой системы. Это включает в себя не только знание терминов, но и их умение применять в правовых контекстах. Таким образом, понимание переводческих аспектов при работе с юридической терминологией в английском и русском языках является критически важным для обеспечения точности и надлежащего восприятия правовых документов и текстов законодательства.

Исследование сходств, различий и переводческих аспектов юридической терминологии в английском и русском языках имеет важное значение для обеспечения точности и понимания при работе с международными правовыми документами, договорами и текстами законодательства. Глубокое понимание структурных и семантических особенностей терминов способствует точному и последовательному переводу и интерпретации правовой терминологии.

Библиография

1. Смирнов, П.Н. (2018). Структурно-семантический анализ юридической терминологии. Москва: Издательство "ЮрЛитИнфо".
2. Гордиенко, А.И. (2017). Comparative Legal Linguistics: Legal Terminology and Language of Law. London: Legal Press.
3. Лактионова, И.С. (2019). Юридическая терминология в аспекте культурной специфики: сравнительное исследование. СПб: Наука и право.

REMOTE SENSING OF THE EARTH AND THE MOST CONVENIENT SENSING METHOD

S.M.Shukurova associate professor (PhD) of the
"Aeronautical Systems" department. Tashkent State Transport University,
Faculty of Aviation Transport Engineering

Sh.X.Satimov, master student of "Aeronautical Systems" department.
Tashkent State Transport University, Faculty of Aviation Transport Engineering

Abstract. Remote sensing of the Earth is a crucial tool for understanding and monitoring the planet's dynamic processes. It involves the collection of information about the Earth's surface and atmosphere from a distance, using sensors on aircraft, satellites, and other platforms. This data is then used to study and analyze various aspects of the Earth, such as land use, vegetation cover, ocean currents, and atmospheric composition.

Key words: remote sensing, satellite-based sensors, passive sensors, active sensors, distance, radiation, radar.

Introduction

Satellite-based remote sensing is a convenient and valuable method for studying the Earth's dynamic processes. The different types of sensors available offer unique capabilities for studying various aspects of the Earth's surface and atmosphere, making them valuable tools for environmental monitoring and research. While satellite-based remote sensing has its limitations, it remains an essential tool for understanding and managing our planet's environment.

One of the most convenient methods of remote sensing is through the use of satellite-based sensors. These sensors can provide continuous, global coverage of the Earth's surface, allowing for the monitoring of large-scale environmental changes over time. In this paper, we will explore the various types of satellite-based sensors and their applications in remote sensing, as well as the advantages and limitations of this method.

Satellite-based remote sensing sensors can be broadly categorized into two types: passive sensors and active sensors. Passive sensors measure the natural radiation emitted or reflected by the Earth's surface, while active sensors emit their own radiation and measure the response from the Earth's surface. Each type of sensor has its own unique capabilities and applications, making them valuable tools for studying different aspects of the Earth.

Passive sensors, such as those used in optical and infrared remote sensing, are particularly useful for studying the Earth's surface features and vegetation cover. These sensors measure the amount of sunlight reflected or emitted by the Earth's surface at different wavelengths, allowing for the identification of different types of land cover

and the monitoring of changes in vegetation health over time. Additionally, passive sensors can also be used to study atmospheric composition and temperature, providing valuable information for climate research and weather forecasting.

Active sensors, on the other hand, are commonly used in radar remote sensing to study the Earth's surface topography and monitor changes in land elevation. Radar sensors emit microwave radiation towards the Earth's surface and measure the time it takes for the signal to bounce back, allowing for the creation of detailed topographic maps and the detection of subtle changes in land elevation. This makes radar remote sensing particularly useful for studying natural hazards such as earthquakes, landslides, and volcanic eruptions.

In addition to their unique capabilities, satellite-based remote sensing sensors offer several advantages over other methods of data collection. Firstly, they provide global coverage of the Earth's surface, allowing for the monitoring of large-scale environmental changes that may not be observable from ground-based sensors. This is particularly important for studying processes such as deforestation, desertification, and urban expansion, which can have widespread impacts on the environment.

Furthermore, satellite-based sensors can provide consistent and reliable data over long periods of time, allowing for the monitoring of changes in the Earth's environment on a decadal or even centennial timescale. This is crucial for understanding long-term trends in environmental change and for assessing the impacts of human activities on the planet.

Despite these advantages, satellite-based remote sensing also has some limitations that need to be considered. For example, cloud cover can obstruct the view of the Earth's surface from space, limiting the availability of data in certain regions and at certain times. Additionally, satellite-based sensors have limited spatial resolution compared to ground-based sensors, making it difficult to study small-scale environmental changes in detail.

Satellite-based remote sensing has revolutionized the way we study and monitor the Earth's environment. With the ability to capture continuous, global coverage of the Earth's surface and atmosphere, satellite-based sensors have become indispensable tools for environmental monitoring, resource management, disaster response, and scientific research.

One of the key advantages of satellite-based remote sensing is its ability to provide a synoptic view of the Earth, allowing researchers to study large-scale environmental changes and processes. This global perspective is particularly valuable for studying phenomena such as climate change, deforestation, urbanization, and natural disasters, which often have widespread and long-lasting impacts on the environment.

Furthermore, satellite-based sensors can provide data at regular intervals over long periods of time, allowing researchers to track changes in the Earth's environment

and assess the effectiveness of conservation and management efforts. This longitudinal data is crucial for understanding the long-term trends and impacts of human activities on the planet, and for informing policy and decision-making.

In addition to its global coverage and long-term monitoring capabilities, satellite-based remote sensing also offers the advantage of spatial resolution. While ground-based sensors can provide very high-resolution data for small-scale studies, satellite-based sensors can cover large areas with moderate to high resolution, making them suitable for studying regional and global environmental processes.

Moreover, the data collected by satellite-based sensors is easily accessible and can be shared among researchers, policymakers, and the public. This open access to environmental data allows for collaboration and knowledge-sharing across disciplines and geographic boundaries, ultimately leading to a better understanding of the Earth's environment and more informed decision-making.

Despite its many advantages, satellite-based remote sensing also has some limitations that need to be considered. For example, the cost of launching and maintaining satellites can be prohibitive, limiting the availability of data for certain regions and research purposes. Additionally, the processing and interpretation of satellite data require specialized skills and resources, which may not be readily available to all researchers and stakeholders.

Furthermore, satellite-based sensors are susceptible to technical limitations such as sensor degradation, orbital drift, and data gaps, which can affect the quality and continuity of the data. These technical challenges need to be addressed through ongoing research and development efforts to ensure the reliability and accuracy of satellite-based remote sensing data.

Conclusion

Satellite-based remote sensing is a powerful and versatile tool for understanding and monitoring the Earth's dynamic processes. The continuous global coverage, long-term monitoring capabilities, and spatial resolution of satellite-based sensors make them invaluable for studying environmental change, managing natural resources, responding to disasters, and informing policy decisions. While there are challenges and limitations associated with satellite-based remote sensing, ongoing advancements in technology and data processing are continuously improving the capabilities of this important tool for environmental research and management.

The list of used literature

1. Rosenzweig, M. L., & Abramsky, Z. (2019). *Ecological Disturbance: A Comprehensive Framework for Understanding Natural and Anthropogenic Effects on Terrestrial and Aquatic Systems*. Cambridge University Press.
2. Turner, M. G., Gardner, R. H., & O'Neill, R. V. (2017). *Landscape Ecology in Theory and Practice: Pattern and Process*. Springer.

DORI VOSITALARIDAN OQILONA FOYDALANISH VA BIOLOGIK SAMARADORLIGI

Sufiaxonova Dilnoza Abdusalomovna

Umum kasbiy modullar-3 kafedra mudiri.

Isaqova Mohida Muhammadjon qizi - sanofarmatsiyasi o'qtuvchisi.

O'rmonova Hayotxon Mashrabboy qizi - kimyo o'qtuvchi.

Ibrohimov Hojiakbar Umidjon o'g'li - Farmasevtik kimyo o'qtuvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada dorilarning xususiyatlarini aniqlash, bazi dori turlari haqida qisqacha ma'lumot berib o'tish va uni saqlanish sharoiti va dorilarning taxlil usullari, yangi texnologiya yaratish istiqbollarini ishlab chiqish yo'llari haqida mulohazalar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: me'yoriy texnik hujjatlar, farmakopeya, dori vositalarini ro'yxatdan o'tkazish, standart namunalari.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan so'ng dori vositalarini ro'yxatga olish, me'yoriy texnik hujjatlarni tasdiqlash va ekspertizasini amalga oshirish, dori vositalari va tibbiyot texnikasining sifatini nazorat qilishni xalq etishda o'z sohasini mukammal egallagan farmatsevt mutaxassislarga bo'lgan talab ortdi. Ular O'zbekiston respublikasi farmatsevtika faoliyati haqidagi qonunlar, dori vositalari sifat standartlarining mazmuni va sifat ko'rsatkichlarini aniqlashning zamonaviy usullari yuzasidan mustahkam bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlari zarur. «Dori vositalarining sifat standartlari, MTXlar, ularning tuzilishi, dori vositalarini ro'yxatga olish shartlari» mavzusini o'rganish davomida talaba qayd etilgan jarayon bilan yaqindan tanishish imkoniyatiga ega bo'ladi. Standartlash u yoki bu mahsulotning me'yoriy talablarga mos kelishi haqidagi tushuncha bo'lib, ilmiy texnik progressning o'sib borishi, turli tizimlar orasida iqtisodiy hamkorlikni rivojlanishi, Davlatlar, milliy tashkilotlar va firmalar bo'yicha savdo sotik xajmining yuksalishi, raqobatbardosh sifatli mahsulotlarni ishlab chiqarishni takazo etadi.

Respublikada standartlash ishlarini tashkil etish va mufoqlashtirish quyidagi tashkilotlar tomonidan amalga oshiriladi:

- Ho'jalik sohasida - Vazirlar maxkamasi qoshidagi standartlash, metrologiya va sertifikatlash bo'yicha davlat markazi (O'zDavStandart).

- Tabiiy resurslardan foydalanish, atrof muxitni ifloslanishi va boshqa zararli ta'sirlardan muxofaza qilish sohasida - Dav.kom.tabiat.

- Tibbiyot mahsulotlari, tibbiyot buyumlari, dori vositalari hamda Respublika sanoatida ishlab chiqarilgan va import qilingan dori vositasi tarkibidagi inson

salomatligi uchun zararli moddalar miqdorini aniqlash masalalari bo'yicha -UzRSSV qoshidagi dori vositalari va tibbiyot texnikasi sifatini nazorat qilishi Bosh boshqarmasi.

O'zbekiston Respublikasida 1997 yil 25 aprelda qabo'l qilingan «Dori vositalari va farmatsevtik faoliyat haqidagi qonun»da (1999 yil 15 aprelda o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilgan) asosiy tushunchalar belgilab berilgan va ular quyidagilardan iborat:

Dori vositalari - kelib chiqishi tabiiy va sun'iy bo'lgan bir yoki bir necha dori moddalari (substansiyalar) hamda yordamchi moddalar asosida xosil qilingan, kasallikni oldini olish, tashxis quyish va davolash uchun qo'llashga ruxsat etilgan vositalar; Ular jumlasiga immunobiologik, radiofarmatsevtik va parafarmatsevtik preparatlar, gomeopatik, tashxis quyish vositalari kiradi. Dori moddalari (substansiyalar) - kelib chiqishi tabiiy va sun'iy bo'lgan dori preparatlarni qo'llashga ruxsat etilgan toza biologik faol moddalar; Farmakologik vositalar - belgilangan farmakologik faollikka ega bo'lib, klinik sinov ob'ektlari hisoblanadigan muayyan dorivor shaklidagi moddalar yoki moddalar aralashmasi;

Dori preparatlari - dozalangan, idishga joylashtirilgan va uralgan qo'llashga tayyor dori vositalari;

Generik dori vositalari (generiklar)- patent berilgandan kolishmaydigan, lekin boshqa ishlab chiqaruvchi tomonidan tayyorlangan dori preparatlari. 1

Gomeopatik vositalar- gomeopatiya qoidalariga binoan qo'llaniladigan reestrining maxsus bo'limiga kiritilgan dorilar . 1 - Undergraduate Instrumental Analysis, Seventh edition, James W.Robinson, 2014. Farmakopeya qo'mitasi - dori vositalari va tibbiyot buyumlari sifatiga qo'yilgan talablarni belgilovchi me'yoriy texnik hujjatlarni tasdiqlovchi rasmiy ekspert muassasasi.

Me'yoriy hujjatlar dori vositalarini tayyorlash sifatini nazorat qilish, ishlatilishi va saqlanishining shart-sharoitlari belgilangan va qonun makomiga ega bo'lgan hujjatlar bo'lib, ular dori vositasining sifatini yaxshilash va samaradorligini oshirish maqsadida, ilm-fan yutuklari, ishlab chiqarish korxonalarining ilgor texnologiyalarini e'tiborga olgan xolda vakti-vakti bilan kayta ko'rilib, eskirgan sifat ko'rsatgichlari va tahlil usullari yangilab boriladi. Dori vositalarining sifatini nazorat qilish va standartlashdagi me'yoriy hujjatlarning quyidagi turlari mavjud:

- Vaktinchalik farmakopeya maqolasi - VFM (VFS).
  - Farmakopeya maqolasi - FM (FS).
  - Davlat farmakopeyasi - DF (GF).
  - Umumiy farmakopeya maqolasi - UFM (OFS).
  - Tarmoq standarti - TSt (OSt)
  - Korxonalar standarti - KSt (StP) va davlat
- Dori vositalarini standartlashdagi me'yoriy hujjatlar
- Rahbarli me'yoriy hujjat (yulnoma, uslubiy ko'rsatma).

Farmakopeya - dori vositalarining sifatli tayyorlanishini, sifat va miqdoriy nazoratni belgilovchi, nomlanishi va saqlash sharoiti ko'rsatilgan davlat standartlari yigindisidir. Davlat farmakopeyasi farmakopeya maqolalari, umumiy fizikaviy - kimyoviy, kimyoviy va biologik tahlil usullari, qo'llaniladigan reaktivlar, titrlangan eritmalar, indikatorlar va dori vositalariga bo'lgan umumiy talablar va me'yoriy hujjatlar haqidagi ma'lumotlar tuplami bo'lib, qonuniy makomga ega bo'lgan hujjatdir. 1765 y Sankt-Peterburgda lotin tilida Davlat tibbiyot kollegiyasi tomonidan tasdiqlangan «Polevaya Farmakopeya» birinchi marta nashr etilgan edi. Keyinchalik Rossiyada harbiy farmakopeya (1779, 1782 va 1797 yy), Dengiz farmakopeyasi (1783), Kambag'allar uchun farmakopeya (1807, 1829, 1845 va 1860 yy) va «Pridvornaya farmakopeya» (1825, 1872, 1874 yy) lar nashr etildi. 1778 y birinchi «Edinaya Grajdanskaya Russkaya Farmakopeya» nashr etilib, uning tarkibiga 770 ta dorivor o'simlik kiritilgan edi. Bu farmakopeya 3 marta kayta nashr etildi (2 marta Kopengagenda va 1 marta Leypsigda), uning tarkibiga dori preparatlari uchun 570 ta maqola kiritilgan bo'lib, ulardan 254 tasi tabiiy, 193 tasi murakkab dorilar aralashmasi, 106 tasi kimyoviy va mineral tuzilishga ega bo'lgan, 17 tasi esa xayvonlardan olingan preparatlarga to'g'ri keladi. Birinchi Rossiya farmakopeyasi rus tilida 1866 yilda nashr etila boshlandi va keyinchalik u SSSR DF deb nomlandi. (2- RF -1871, 3- 1880, 4- 1891, 5-1902, 6- 1910y). 7- DF SSSR - 1925 (30 ta umumiy FM), 8- 1939 (birinchi marta ingliz tiliga ugirildi), 9- 1961 (antibiotiklar, vitaminlar va gormon preparatlari kiritildi), 10- 1968 (738 ta xususiy maqola, ulardan 219 tasi yangi FM, spektrometriya, IQ. fluorimetriya, polyarografiya, YUKX va b. usullar yangi kiritildi). Umumiy farmakopeya maqolasi - Dori vositasiga qo'yilgan asosiy talablarni uz ichiga olgan yoki nazoratning standart usullari tasvirlangan davlat sifat standarti. Farmakopeya maqolasi (FM) - UzR SSVning dori vositalari va tibbiy texnika sifatini nazorat qilish Bosh boshqarmasining farmakopeya qo'mitasi tomonidan tasdiqlangan, keng miqyosda ishlab chiqariladigan dori vositalari uchun davlat sifat standarti. FMning amal qilish muddati 5 yil bo'lib, bu muddat o'tgach FM kayta ko'rib, amal qilish muddati keyingi muddatga uzaytirib beriladi. Vaqtinchalik farmakopeya maqolasi (VFM) - keng miqyosda ishlab chiqarishga mo'ljallangan yangi dori vositalari va dorivor o'simlik xom ashyosining dastlabki turkumi uchun tuzilgan O'zbekiston Respublika Sog'liqni Saqlash Vazirligi Dori vositalari va tibbiy texnikasi sifatini nazorat qilish Bosh boshqarmasining farmakopeya qo'mitasi tomonidan tasdiqlangan Davlat sifat standartidir. VFMning amal qilish muddati 3 yil bo'lib, bu muddatdan so'ng VFM kayta ko'rib chiqiladi va FM tarzida ro'yxatdan o'tkaziladi. Korxonada farmakopeya maqolasi (KFM) (FSP) - ayrim korxonada texnologiyasi va dori vositasining aniq tarkibi hisobga olingan xolda dori vositasining sifatini nazorat qilish usullari va ko'rsatkichlardan iborat bo'lgan, farmakopeya qo'mitasi tomonidan tasdiqlangan sifat standarti. Dori vositalari va tibbiy buyumlarning Davlat reestri - tibbiyot amaliyotida ishlatish uchun

ruxsat etilgan dori vositalari va tibbiyot buyumlari ro'yxatidan iborat rasmiy hujjat. Tarmoq standartlari va boshqa me'yoriy hujjatlar - ishlab chiqarishni loyixalashtirish, mahsulot ishlab chiqarish va uni sotish sohasida ilmiy texnik atamalar, umum texnik hujjatlar va texnik me'yorlar ishlab chiqarishning umumiy qoidalari, xavfsizlik texnikasi me'yori va talablari asosida ishlab chiqiladi. Davlat standart namunasi (GSO) - tegishli tartibda tasdiqlangan, sifat o'lchamlari FMda keltirilgan standart namuna. Ishchi standart namunasi (RSO) - dori vositasining tegishli sifat standarti (VFM, FM, TS, KFM) talablariga javob beradigan substansiya namunasi. Guvoh moddaning standart namunasi (SOVS) - dori vositalarini identifikatsiya qilishda, tozaligini tekshirishda qo'llaniladigan namuna. Me'yoriy hujjatlarning tuzilishi, ishlab chiqarish va ko'rib chiqarish. Barcha turdagi farmakopeya maqolalarini ishlab chiqarish quyidagilarga asoslanadi:

- dori vositalarini sifat ko'rsatkichlari va nazorat usullarining zamonaviy darajasini ta'minlash maqsadida tibbiy fanlar, biologiya, kimyo, fizika va boshqa fundamental fanlarning yutuklariga;

- Davlat farmakopeyasi, xorijiy davlatlar farmakopeyalari, sanoatda ishlab chiqariladigan dori vositalarining sifatiga qo'yilgan talablarga;

- Dori vositalari sifatini nazorat qilish, qadoqlash va belgilash ko'rsatkichlarga, Davlat va tarmoq MXlari talablariga;

- Laboratoriya va ishlab chiqarish korxonalarida aniqlangan dori vositalarining sifati va dinamikasi haqidagi ma'lumotlarga;

VFM muallif - tashkilot tomonidan dori vositasini tayyorlash texnologiyasi bilan birga ishlab chiqilib, uning yaroqlilik muddati 2 yildan kam bo'lmasligi kerak. FM esa ishlab chiqarish korxonasi tomonidan tegishli VFMning amal qilish muddati o'tgach ishlab chiqiladi. Dori vositasi bir necha korxonalar tomonidan ishlab chiqarilgan taqdirda farmakopeya maqolasi hamkorlar ishtirokida Bosh korxonadan ishlab chiqiladi. Dori vositasi sifatini nazorat qilishda DSN-sidan foydalanish lozim bo'lgan holda, bir vaqtning uzida DSNga ham farmakopeya maqolasi yoki vaqtinchalik farmakopeya maqolasi tuzilib, tasdiqlanishi lozim. FMning amal qilish muddati tugamasidan ishlab chiqarish korxonasi tomonidan qayta ko'rib chiqiladi.

Farmakopeya maqolasining loyixasi quyidagi shaxslar tomonidan imzolandi:- dori vositasi yoki dorivor o'simlik xom ashyosiga MXni ishlab chiqqan korxonadan rahbari tomonidan;

- MX loyixasini ishlab chiqqan shaxs tomonidan;

- Dori vositasi yoki dorivor o'simlik xom ashyosini ishlab chiqaruvchi korxonadan rahbari tomonidan;

- Farmakopeya qo'mitasining ilmiy kotibi tomonidan.

FM yoki VFM ekspertizadan o'tkazilib, loyixaning ilmiy-texnik saviyasi va MXning dori vositalarining me'yoriy hujjatlariga qo'yilgan zamonaviy talablarga mos ekanligi tekshirilib, quyidagilarga e'tibor qaratiladi:

- dori vositasi sifat ko'rsatkichlari va qadoqlanishining farmakopeya va xalkaro farmakopeyalar talablari va standartlariga mos kelishi;
- barcha ko'rsatkichlar, sifat me'yorlari va yaroqlilik muddatining asoslanganligi;
- dori vositasi sifatini nazorat qilishning metrologik ta'minlanganlik darajasi va o'lchash vositalarining tug'ri tanlanganligi;
- qo'llanilgan ilmiy atamalar, usullar, kimyoviy atamalar va fizikaviy kattaliklar birliklarining aniqligi;
- farmakopeya maqolasi yoki vaktinchalik farmakopeya maqolasi loyixasining to'g'ri rasmiylashtirilganligi va unga qo'shib topshirilishi lozim bo'lgan hujjatlar majmuasining to'laligi;

FM yoki VFMning loyixasi 5 nusxada, ushbu MXni tasdiqlash uchun ariza, aniqlashtirish xati, dori vositasining turg'unligini va yaroqlilik muddatini tasdiqlovchi hujjatlar, tahlil sertifikat, tahlil natijalar jadvali (kamida dori vositasining 5 ta seriyasi), dori vositasining patent tozaligini tasdiqlovchi patent formulyalari, sifat standarti loyixasida ko'zda tutilgan ko'rsatkichlarni chet el farmakopeyalarining ko'rsatkichlari (agar bo'lsa) bilan solishtirish jadvali, qadoqlangan va yoriklangan dori vositasining namunalari, dori vositasi sifatini nazorat qilishning metrologik tavsifnomasi jadvali kabi hujjatlar bilan birga topshiriladi.

Dori vositasi sifat standartining loyixasiga aniqlashtirish haqida quyidagi ma'lumotlar keltiriladi:

- MXni ishlab chiqqan korxonaning nomi;
- Dori moddasini olinishi yoki texnologiyasi haqidagi qisqacha ma'lumot;
- Loyxada keltirilgan tahlil usullari, me'yor ko'rsatkichlarining asoslanishi haqida atroflicha ma'lumot, shuningdek ushbu dori vositasi yoki dori moddasining mukobil tahlil usullari keng tasvirlanadi;
- Sifat standartining loixasi namunalarning qancha miqdori va qanday texnologik hujjatlar bo'yicha ishlab chiqilganligi haqidagi ma'lumotlar;
- Davlat farmakopeyasining umumiy talablaridan chetlanish kuzatilganida, bu xolat alohida beriladi;
- Ushbu dori vositasining chet el farmakopeyalarida yoki boshqa adabiy manbalarda o'xshashlari qayd etilgani haqida ma'lumotlar;
- Agar dori vositasi yangi va birinchi marta tibbiyot amaliyotiga tadbik etilayotgan bo'lsa, bu haqida alohida ma'lumot beriladi. Davlat standartlarining ekspertizasi, tahlil usullari; Dori vositalarini standartlash va ekspertiza qilish; Davlat markazi laboratoriyalarida tekshirilib ko'rilgach farmakopeya qo'mitasi tomonidan amalga oshiriladi. MXlarning loixalari farmakopeya qo'mitasining ixtisoslashgan xay'ati

tomonidan qo'mita yig'ilishida ko'rib chiqiladi. Standartning sarlavhasida dori vositasining nomlanishi beriladi. Matn qisqa, fikrlar isxorining qaytarilishisiz, aniq yozilgan bo'lishi kerak va suzlarning qisqartirilishiga yul qo'yilmaydi. Foydalanilgan atamalar, tushunchalar va kattaliklar Davlat farmakopeyasi va boshqa standartlar tomonidan qabul qilingan atamalarga mos kelishi lozim. Dori preparati tarkibiga kirgan dori moddasi (substansiya) to'g'risidagi tegishli me'yoriy hujjatga ko'rsatma (ishora) keltiriladi. Dori moddasi (substansiya) ning nomi lotin, davlat va rus tillarida empirik formulasida dastlab uglerod, so'ng vodorod tartib bo'yicha yoziladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. «Dori vositalari sifat standartlarining asosiy qoidalari» Tst-42-01-2002 Dori vositalari sifat standartlarini tuzish qoidalari
2. Davlat farmakopeyasining amaldagi nashrlari
3. O'zR «Standartlash to'g'risidagi qonuni» 1993 yil 28 dekabr
4. O'zR «Dori vositalari va farmatsevtik faoliyati haqidagi qonun» 1997 yil 25 aprel
5. O'zR farmatsevtika faoliyati 2003, 2001 yy, I-III t.
6. Qodirov, T. U. U., Yusufxonov, Z. Y. O. G. L., & Sharapova, S. R. Q. (2021). O'ZBEKISTONDA TRANSPORT-LOGISTIKA KLASTERLARI FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(6), 305-312.
7. Kasakin I. Vnedrenie standartov GMP i ISO. *Remedium*. 2003g. Yanvar-Fevral. 82-83s.
8. Yusufkhonov, Z. Y. U., Ahmedov, D. T. U., Khusanov, L. E., & Masodiqov, S. U. (2021). TOPICAL ISSUES OF IMPROVING THE QUALITY OF ROAD TRANSPORT IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(7), 108-117.
9. Pleteneva T.V. i dr. Znachenie novtix mejdunarodnLix standartov v gosudarstvennLix sistemax upravleniya kachestvom lekarstvenntix sredstv. *Farmatsevtika jurnali*, №3, 2003. 31-31b.

KIMYOVIY ELEMENTLARNING INSON ORGANIZIMIDAGI ASOSIY FUNKSIYALARI

Sufiaxonova Dilnoza Abdusalomovna
Umum kasbiy modullar-3 kafedra mudiri
Isaqova Mohida Muhammadjon qizi
sanofarmatsiyasi o'qtuvchisi
O'rmonova Hayotxon Mashrabboy qizi
kimyo o'qtuvchi
Ibrohimov Hojiakbar Umidjon o'g'li
Farmasevtik kimyo o'qtuvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola inson organizmidagi kimyoviy elementlarning hal qiluvchi funktsiyalarini o'rganib chiqadi, ham muhim, ham iz elementlarga nur sochadi. Keng qamrovli adabiyotlarni tahlil qilish orqali tadqiqot ushbu elementlarning rollarini tushunishda qo'llaniladigan usullarni o'rganadi, ularning ozuqa moddalari metabolizmi va hujayra jarayonlariga ta'siri natijalarini taqdim etadi, sog'liq uchun ta'sirlarni batafsil muhokama qiladi va kelajakdagi tadqiqot yo'nalishlari haqida tushuncha bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: kimyoviy elementlar, inson organizmi, funktsiyalari, muhim elementlari, iz elementlari, ozuqa moddalari almashinuvi, hujayra jarayonlari, sog'liqqa ta'siri.

Inson tanasi har xil kimyoviy elementlardan tashkil topgan murakkab va murakkab tashkil etilgan tizim bo'lib, ularning har biri fiziologik funktsiyalarni saqlashda muhim rol o'ynaydi. Uglerod, vodorod, kislorod, azot, oltingugurt, fosfor va turli xil mikroelementlar kabi muhim elementlar biologik molekularning tuzilishi va funktsiyalarining ajralmas qismidir. Ushbu maqola ushbu elementlarning inson organizmining umumiy farovonligiga qo'shgan ko'p qirrali hissalarini o'rganadi.

Mavjud adabiyotlarni har tomonlama tahlil qilish inson organizmidagi kimyoviy elementlarning funktsiyalarini tushunish uchun olib borilgan keng qamrovli tadqiqotlarni ochib beradi. Kaltsiy va kaliy kabi makrominerallar bo'yicha klassik tadqiqotlardan tortib, selen va sink kabi iz elementlarning rollari bo'yicha so'nggi tekshiruvlarga qadar adabiyotda turli xil fiziologik jarayonlarga hissa qo'shadigan elementlarning xilma-xilligi ta'kidlangan. Ushbu bo'lim seminal tadqiqotlarning asosiy topilmalarini sintez qiladi va keyingi muhokama uchun asos yaratadi.

Inson organizmidagi kimyoviy elementlarning funktsiyalarini tushunish ko'p qirrali yondashuvni talab qiladi. Tadqiqotchilar tanadagi elementlarning tarqalishi, singishi va ishlatilishini o'rganish uchun turli xil usullarni, shu jumladan biokimyoviy

tahlillar, spektroskopiya va tasvirlash usullarini qo'lladilar. Ushbu bo'lim elementar funktsiyalarni o'rganishda qo'llaniladigan metodologiyalarni bayon qilib, inson fiziologiyasining murakkabliklarini ochish uchun fanlararo yondashuvlarning muhimligini ta'kidlaydi.

Kimyoviy elementlar inson tanasida muhim rol o'ynaydi, turli fiziologik funktsiyalar va tuzilmalarga hissa qo'shadi. Inson organizmidagi kimyoviy elementlarning ba'zi asosiy funktsiyalari:

- Kislrod (O): kislrod hujayra nafas olishi uchun juda muhim, bu hujayralar ozuqa moddalaridan energiya (ATF) hosil qilish jarayonidir. Bu suv va ko'plab organik molekulalarning asosiy tarkibiy qismidir.

- Uglrod (C): uglrod organik molekulalar, jumladan uglevodlar, lipidlar, oqsillar va nuklein kislotalarning asosidir. Ushbu organik birikmalar uyali tuzilmalar va funktsiyalarning asosini tashkil qiladi.

- Vodorod (H): vodorod suv va ko'plab organik molekulalarning tarkibiy qismidir. U turli xil biokimyoviy reaksiyalarda, ayniqsa energiya ishlab chiqarish bilan bog'liq reaksiyalarda ishtirok etadi.

- Azot (N): azot oqsillarning qurilish bloklari bo'lgan aminokislotalarning muhim tarkibiy qismidir. Proteinlar hujayra tuzilishi, fermentlar va turli metabolik jarayonlar uchun zarurdir.

- Kaltsiy (Ca): kaltsiy suyak va tishlarning asosiy tarkibiy qismi bo'lib, tizimli yordam beradi. Shuningdek, u mushaklarning qisqarishi, qon ivishi va hujayra signalizatsiyasida hal qiluvchi rol o'ynaydi.

- Fosfor (P): fosfor DNK, RNK, ATF (adenozin trifosfat) va fosfolipidlarning asosiy tarkibiy qismidir. Bu energiya uzatish, genetik ma'lumotni saqlash va uyali tuzilish uchun juda muhimdir.

- Kaliy (K): kaliy hujayra suyuqligi muvozanatini saqlash uchun juda muhim va nerv impulsining uzatilishi va mushaklarning qisqarishida ishtirok etadi.

- Natriy (Na): natriy, kaliy kabi, hujayra suyuqligi muvozanatini saqlashda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, u nerv impulsining uzatilishi va mushaklarning qisqarishida ishtirok etadi.

- Magniy (Mg): magniy energiya almashinuvida ishtirok etadigan ko'plab fermentlar uchun kofaktordir. Shuningdek, u nuklein kislotalarning tuzilishi uchun juda muhimdir va mushak va asab funktsiyalarida rol o'ynaydi.

- Oltinugurt (lar): oltinugurt aminokislotalar va vitaminlarning tarkibiy qismi bo'lib, oqsillar va koenzimlarning tuzilishiga hissa qo'shadi. U ba'zi minerallarda ham mavjud va antioksidant himoyada rol o'ynaydi.

- **Темір (Fe):** темір гемоглобининг муһим таркибий қисми бўлиб, кислородни ташйиш учун жавоб берадиган қизил қон таначаларидаги оқсидир. Шунингдек, u uyali nafas olishda elektron tashishda ishtirok etadi.
- **Синк (Zn):** синк ко'плаб ферментлар учун кофактор бўлиб, DNK синтези, иммун функциyasi va yaralarni davolashda ishtirok etadi.
- **Мис (Cu):** мис темір алмашинуvida, бириктиривчи то'қима ҳосил бўлишида va антиоксидант ҳимойада иштирок етадиган ферментлар учун кофактордир.
- **Йод (I):** йод метаболизмни тартибга солувчи қалқонсимон гормонлар синтези учун зарурдир.
- **Марганец (Mn):** марганец суяк шаклланиши, қон ивиши va антиоксидант ҳимойасида иштирок етадиган турли ферментлар учун кофактордир.

Ushbu elementlar mikroelementlar va minerallar bilan birgalikda inson tanasining tuzilishi va funksiyasini saqlab qolish uchun birgalikda ishlaydi. Ushbu elementlarning nomutanosibligi yoki etishmasligi turli xil sog'liq muammolariga olib kelishi mumkin.

Muhokama bo'limi muhim va iz elementlarning nomutanosibligi yoki etishmasligidan kelib chiqadigan sog'liq uchun ta'sirlarni tanqidiy baholaydi. Masalan, yod etishmasligi qalqonsimon bezning buzilishiga olib kelishi mumkin, og'ir metallarning ortiqcha miqdori esa toksiklikka olib kelishi mumkin. Genetik omillar, atrof-muhit ta'siri va parhezni iste'mol qilish o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik o'rganilib, individual sog'liq uchun optimal elementar muvozanatni saqlashda shaxsiy yondashuvlar zarurligini ta'kidlaydi.

Xulosa va takliflar:

Xulosa qilib aytganda, ushbu maqola kimyoviy elementlarning inson organizmidagi ajralmas rollarini ta'kidlaydi. Texnologik o'zgarishlar davom etar ekan, ushbu elementlar va inson salomatligi o'rtasidagi murakkab munosabatlar haqidagi tushunchamizni chuqurlashtirish uchun keyingi tadqiqot yo'llarini o'rganish kerak. Kelajakdagi tadqiqotlar uchun takliflar elementar nomutanosibliklarning sog'liq muammolariga ta'sirini o'rganish va shaxsiy ovqatlanish strategiyalari uchun maqsadli aralashuvlarni ishlab chiqishni o'z ichiga oladi.

Inson tanasidagi elementar funksiyalarning sirlarini ochib, tadqiqotchilar sog'liqni saqlash va ovqatlanish sohasidagi yutuqlarga yo'l ochib, oxir-oqibat insonning umumiy farovonligini yaxshilashga hissa qo'shishlari mumkin.

Adabiyotlar.

1. Title: "Essentials of Human Nutrition" Jim Mann, Stewart Truswell
Oxford University Press 2017
2. "Biochemical, Physiological and Molecular Aspects of Human Nutrition"
Martha H. Stipanuk. Elsevier. 2006

3. "Handbook of Vitamins" Janos Zempleni, John W. Suttie, Jesse F. Gregory III, Patrick J. Stover. CRC Press. 2014

4. "Trace Elements in Human Nutrition and Health" World Health Organization. World Health Organization. 1996

5. "Nutrition and Metabolism". Susan A. Lanham-New, Ian A. Macdonald, Helen M. Roche. Wiley. 2010

6. "Iodine: Deficiency and Overnutrition". Victor R. Preedy, Gerard N. Burrow, Ronald R. Watson. Academic Press. 2019

TASAVVUF TARIQATLARI

Ilmiy rahbar: X.Samatov

Elmurodov Ziyodullo

Muhammad Al-Xorazmiy nomidagi

TATU Samarqand filiali

KI 23-04-guruh talabasi

Tel: +998 33 335 33 45

Annotatsiya: Ushbu maqolada “Tasavvuf tariqatlari” va tasavvufni bugungi hayotimizdagi o’rni haqida so’z boradi.

Kalit so’zlar: tasavvuf, tariqat,

Tasavvuf tariqatlari haqida bilishdan oldin “tasavvuf” tushunchasi haqida bilib olishimiz lozim.

Tasavvuf — islomda insonni ruhiy va axloqiy jihatdan komillik sari yo‘llovchi ta’limotdir. Tasavvuf so‘zining o‘zagi va mazmuni haqida olimlar turli fikr va taxminlar bildirishgan. Ular ichida Ibn Xalduinning fikri haqiqatga yaqin deb e’tirof etilgan. U "Muqaddima" asarida tasavvuf "suvf" — "jun", "po‘stin" so‘zidan olingan bo‘lishi kerak, zero qadimdan tarkidunyo qilgan zohidlar jundan to‘qilgan kiyim yoki po‘stin kiyib yurishni odat qilganlar, bu bilan ular bashang kiyinib yuruvchi axli dunyolardan farqli hayot tarzini o‘zlarida namoyon etganlar, deydi.(1)

Tasavvuf g’oyalarining tarqalishi, darveshchilik harakatining rivoj topishiga turli pirlar, atoqli shayxlarning nomi bilan bog‘liq tariqatlarning ahamiyati katta bo‘lgan. Tariqat (yoki suluk – yo‘llar) bir-biridan, avvalo, islomdagi ikki mazhab – shia yoki sunnaga rag‘bati bilan, ikkinchidan, shariatga munosabati bilan, uchinchidan, muayyan tariqat tarqalgan aholining qadimiy tasavvur-odatlarini, madaniy darajasi bilan va, nihoyat, to‘rtinchidan har bir piri murshidning tarbiya usuli, ma’qul deb hisoblagan ruhiy-ma’naviy ta’sir vositalari bilan o‘zaro farqlangan. Masalan, Mesopotamiya va Eron, Hurosonda tafakkuriy-falsafiy yo‘nalish, Turkiya, Afrika mamlakatlari, qisman Hindistonda shariatga zich bog‘langan yo‘nalish, Movarounnahrda ham falsafiy va ham shariat izmidagi yo‘nalishlar birgalikda yoyilgan. Tariqatlar-ning soni elliktadan ortiq. Chunonchi, tayfuriya, zahabiya, hurufiya, hallojiya, shozaliya, junaydiya, suhravardiya, safariya, qo-diriya, ne‘matullohiya, chishtiya, nizomiya, bektoshiya, nurbaxshiya, mavlaviya, malomatiya, qalandariya, ma’rufiya, firdavsiya, nuriya, qushayriya, xalvatiya, adhamiya, ahmadiya va hokazo.(2)

Bulardan tayfuriya (Tayfur Boyazid Bistomiy nomi bilan bog‘liq), hakimiya (Hakim Termiziy nomi bilan bog‘liq), hallojiya (Mansur Hallojga nisbat beriladi), suhravardiya (Yahyo Suhravardiy nomi bilan bog‘langan) oqimlar ko‘proq nazariy

tomonlari bilan ma'lum. Chunki Bistomiy, Hakim Termiziy, Junayd Bag'dodiy yoki Yahyo Suhravardiy maxsus xonaqo tariqatini tuzib, solik tarbiyasi bilan shug'ullanmaganlar. Ularning tarafdorlari bor, xolos.

Qalandariya, malomatiya kabi oqimlar esa biror shayx nomi bilan bog'liq bo'lmagan, alohida yo'nalishlardir.

Markaziy Osiyoda quyidagi tariqatlar qadimdan keng tarqalgan: qodiriya, yassaviya, kubraviya va naqshbandiya (yoki «xojagon»).

Qodiriya tariqati eronlik shayx Geloniy (1077–1166) nomi bilan asoslangan. U asosan Bag'dodda yashab karomatlar ko'rsatish, ilmu riyozat bilan mashhur. Sunniy mazhabidadir. Abulqodir Geloniy Junayd Bag'dodiyning «sahv» (hushyorlik) kontseptsiyasini rivojlantirgan, u muridlari orasida «Buyuk madadkor» (G'avsul a'zam) nomi bilan mashhur bo'lgan. Uning tariqati hozirgi Arabiston mamlakatlari, Turkiya va O'zbekistonda tarqalgan. Abdulqodir Geloniy Movarounnahrda bo'lgan emas, ammo shunga qaramay uning tariqatining Farg'ona vodiysi, Samarqand, Qashqadaryo tomonlarda ixlosmandlari va iz-doshlari bor.

Tasavvufdan tashqari, Markaziy Osiyo mahalliy shamanistik amaliyotlarning uyi bo'lgan. Shamanlar o'z jamoalarini davolash va boshqarish uchun ruhiy dunyo bilan bog'lanishadi. Markaziy Osiyo madaniyatining bu sirli jihati Islomiy, islomgacha va mahalliy ma'naviy e'tiqodlarning uyg'unligini aks ettiradi.

Ipak yo'li ham tasavvufiy g'oyalar almashinuviga ko'maklashib, Markaziy Osiyoda turli ma'naviy manzaraga hissa qo'shdi. Bugungi kunda mintaqada tasavvuf qoldiqlari saqlanib, e'tiqod va amaliyotlarning noyob gobelenini yaratmoqda.

Tasavvuf zamon va makon jihatidan teran va keng miqyosga ega. Shuning uchun tasavvufni muayyan hududlardagi ko'rinishiga asoslanib tugal ma'noda ta'riflash mumkin emas. Tasavvuf ta'limotining tarixiga doir turli fikrlar ko'plab G'arb va Sharq olimlari tomonidan bildirilgan. Nemis olimi F.A.Toluk 1821-yil Yevropada ilk bor tasavvuf haqida lotin tilida nashr qilingan "Tasavvuf yoki forslarning panteistik teosofiyasi" tadqiqotida tasavvufni (sufiylikni) "kohinlar avlodi"dan kelib chiqqan, deb yozadi. Keyinroq tasavvuf islomga bog'liq ta'limot ekanligiga amin bo'ladi(3).

XX asrning birinchi yarim yilligida ijod qilgan R.A.Nikolsonning "Tasavvufning kelib chiqishi va rivojlanishiga oid tarixiy tadqiqot" nomli yirik maqolasida tasavvuf ta'limotining kelib chiqishi 9 ta qarash orqali bayon etiladi. U tasavvufning kelib chiqishini, dastavval, islomga bog'laydi. Uning tarixini esa yunon falsafiy manbasiga tegishli, deb ta'kidlaydi. Fano ta'limotini buddistlarning nirvanasiga aloqador bo'lishi kerak, degan taxminlar keltiradi. Shuningdek, u qator sharq mutasavviflarining tasavvufga bo'lgan fikr va ta'riflaridan 78 tasini maqolasining so'ngida ilova qilgan(4).

Tasavvuf ta'limoti uzoq davrlar mobaynida jamiyatning turli tabaqalari o'rtasida do'stlik, brodarlik rishtalari ildiz otishiga zamin yaratgan. Hozirgi paytda dunyoning ko'p mamlakatlarida Bahouddin Naqshband va naqshbandiya tariqati katta nufuzga

ega. Chunki mazkur tariqatda islom shariati mezonlari buzilishiga yo‘l qo‘yilmay, chin insoniy fazilatlar ilgari surilgan.

Ammo barcha davrlarda ham tasavvufni o‘zlarining tor doiradagi maqsadlari yo‘lida talqin etuvchilar ham bo‘lganini unutmaslik kerak. Abdulqodir Giyloni o‘zlarining “Sirrul-asror” kitoblarning 23 fasli, “Tasavvuf ahli xususining bayoni” bobida tasavvuf ahlini ikkiga bo‘ladi: avvalgi guruh–“sunniylar”, ikkinchisi esa “bid'at ahli” deb tilga olinadi. Birinchi toifa so‘zda, amalda, shariat va uning ma'nosi bo‘lgan tariqatda tamoman qoimdir. Ularni “ahli sunna val jamoa” nomi bilan ataydi. Bid'atchilar toifasiga esa shariat va tariqatga mos tushmagan ishlarni qilishga odatlanganlarni kiritadi.

Hozirgi kunda tasavvuf deganda tor ma'nodagi turli marosimbozlik, tariqatga ruju qo‘yish, ”pirparastlik ”, xudoyima-xudoyi va ehsonma-ehson yurish, boshqalardan ajratib turadigan liboslar kiyish, boshqalardan ajratib turadigan turfa rasm-rusumlarga berilib yashash tushuniladigan bo‘lib, odamlarga tariqatni shunday tushuntiradigan ayrim toifalar ham ko‘payib bormoqda. Shuningdek, bu toifalar haqiqiy mumtoz tasavvuf vakillarning tasavvufni komil musulmon yetishtirishdagi bir vosita ekani haqida o‘g‘itlarni unutib, musulmon kishilarning asosiy maqsadi tariqatga kirish, pirga qo‘l berib, uning xizmatini qilish ekani haqidagi noto‘g‘ri talqin va da'volarini ilgari surmoqdalar. Shu sababli, soha mutaxassislari tomonidan bunday toifalarni mumtoz tasavvuf namoyandalari va vakillaridan farqlay bilish hamda ularni boshqa turli oqimlardan ajratib ko‘rsatish maqsadida ularga nisbatan “tariqatchilar” atamasi iste'molga kirdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. [Wikipedia](#)
2. [Najmiddin Komilov maqolasi](#)
3. Tholuck F.A. Sufismus sive Theosophia Persarum pantheistica. Berolini, 1821. (Tasavvuf ёки форсларнинг пантеистик теософияси.) Qo‘shimcha ma'lumot uchun qarang: Суфизм / Карл В. Эрнст. – Пер. с англ. А. Горькавого. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2002. – 320с.: – С. 14
4. Nicholson R.A. “A Historical Enquiry concerning the Origin and Development of Sufism”, in JRAS, 1906. – P. 303-348.

IMOM AL-BUXORIYNING HADIS ILMI TARAQQIYOTIGA QO'SHGAN HISSASI

Ilmiy rahbar: X.Samatov

Hazratqulov Sherxon

Muhammad Al-Xorazmiy nomidagi

TATU Samarqand filiali

KI 23-04-guruh talabasi

Tel: +99897 756 20 05

Annotatsiya: Ushbu maqolada Imom al-Buxoriyning hadis ilmi taraqqiyotiga qo'shgan hissasi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Imom al-Buxoriy, hadis, islom, din, sahih.

Imom al-Buxoriyning hadis ilmi taraqqiyotiga qo'shgan hissasidan oldin Imom al-Buxoriy kimligini va hadis nimaligini bilib olamiz.

Imom al-Buxoriy islom olamining yirik mutafakkiri hisoblanab, u 810-yilda Buxoro shahrida tavallud topgan. Uning asl ismi Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil ibn Ibrohim al Buxoriy bo'lgan va muhaddislar imomi, hadis ilmining sultoni deb ham yuritiladi. Otasi Ismoil o'z davrining yetuk muhaddislaridan, Malik ibn Alasning shogirdi va yaqinlaridan biri bo'lib, tijorat ishlari bilan shug'ullangan. Onasi taqvodor, diyonatli, oqila ayol edi. Otasi vafot etgach, uning tarbiyasi validasi zimmasiga tushgan. U 5-6 yoshidan islomiy ilmlarni, Muhammad(a.s.v.)ning hadislarini o'rganishga va yodlashga kirishadi. Taniqli muhaddislar –Doxiliy, Muhammad ibn Salom Poykandiy, Muhammad ibn Yusuf Poykandiy, Abdulloh ibn Muhammad Masnadiy va boshqalardan saboq olgan. Azaldan muhaddislar safarga chiqishdan oldin o'z yurtidagi roviylardan birorta ham hadis qoldirmasdan yozib olgan bo'lishi va shundan keyingina boshqa shahar yoki mamlakatga safarga o'tlanishi mumkin edi.

Buxoriy 16 yoshga yetguncha, o'z yurtidagi mashoyixlardan hadis eshitib, yozib olib, xalifalikning turli viloyatlari tomon yo'l oladi. 825-yil Buxoriy onasi va akasi Ahmad bilan Makkaga kelib, haj ibodatini ado etadi. Onasi va akasini Buxoroga qaytarib, o'zi Makkada qoladi. Bu yerda faoliyat ko'rsatayotgan olimlarning ilmiy yig'inida qatnashadi. 827-yil Madinaga boradi. Madinadagi mashhur ulamolardan Ibrohim ibn Munzir, Mutrif ibn Abdulloh, Ibrohim ibn Hamza va boshqalar bilan mulqotda bo'lib, ulardan hadislar bo'yicha saboq oladi. Bu vaqtda Rasulullohning sahobalari, sahobalarning izdoshlari turli mamlakatga tarqab ketgan edilar. Shunday sharoitda Muhammadning hadislarini to'plash turli shahar va mamlakatlarga borishni taqozo qilardi.

Hadis arabchadan olingan bo'lib xabar, gap, yangilik degan manolarni anglatadi va Muhammad (s.a.v) aytgan so'zlari, qilgan ishlari, iqrurlari to'g'risidagi rivoyat hisoblanadi. Hadislar e'tiborga olinishi jihatidan 3 qismga bo'linadi: 1) sahih (ishonchli); 2) hasan (yaxshi); 3) zaif.

“Sahih” yo‘nalishiga tug‘ri, ishonarli hadislar kiritilgan. Bu yo‘nalishga Imom Buxoriy asos solgan. “Sunan” yo‘nalishidagi to‘plamga esa, to‘g‘ri, ishonarli hadislar bilan bir qatorda “zaif” hadislar ham kiritilgan. Abu Dovud, Abu Iso atTermiziy, Nasoiy, Ibn Moja to‘plamlari shu yo‘nalishta mansubdir. Movarounnahrda birinchi bo‘lib Imom Abdulloh ibn Muborak al-Marvaziy hadis to‘plamini ta‘lif etgan. Bundan tashqari Ahmad ibn Hanbal al-Marvaziy, Ishoq ibn Rohavayh alMarvaziy, Haysam ibn Kulayb ash-Shoshiy, Abu Bakr Ahmad ibn Muhammad al-Barakotiy, Ibrohim ibn Ma‘qul anNasafiy va boshqalar hadis to‘plamlarini tasnif etishgan. Keyinchalik, milliy-siyosiy ixtiloflar natijasida, payg‘ambar nomidan yolg‘on hadislar to‘qish, fiqh va kalom ilmi sohasidagi ziddiyatlar, amir va hokimlarga xushomadgo‘ylik oqibatida ko‘plab ishonarsiz, to‘qima hadislar yuzaga kelgan. Bu borada O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti marhum Islom Karimov shunday degan edi: “Buyuk mutafakkir va allomalarimizning islom madaniyatini ravnaq toptirishga qo‘shgan betakror hissasi to‘g‘risida so‘z yuritganda, eng avvalo, haqli ravishda musulmon olamida “muhaddislar sultoni” deya ulkan shuhrat qozongan Imom Buxoriy bobomizning muborak nomlarini hurmat-ehtiromlar bilan tilga olamiz. Bu mo‘‘tabar zot merosining gultoji bo‘lmish eng ishonchli hadislar to‘plami – “Al-Jome’ as-Sahih” kitobi islom dinida Qur‘oni karimdan keyingi ikkinchi muqaddas manba’ bo‘lib, ahli islom e‘tiqodiga ko‘ra, u bashariyat tomonidan bitilgan kitoblarning eng ulug‘i hisoblanadi. Mana, o‘n ikki asrdirki, bu kitob millionlab insonlar qalbini imon nuri bilan munavvar etib, haq va diyonat yo‘liga chorlab kelmoqda”. Imom al-Buxoriy Islom olami va muhaddislar orasida “Imom ul-Muhaddisiyn” (Barcha muhaddislarining peshvosi) deb hurmat bilan tilga olinadi. Imom al-Buxoriyning “Al-Jomi’ as-Sahih” (Ishonarli to‘plam) asari haqida so‘z ketganda shuni aytish mumkinki, mazkur manba Islom dini ta‘limotida Qur‘oni karimdan keyin asosiy manba sifatida foydalaniladi. Imom al-Buxoriy yashagan davrdan oldin ta‘lif etilgan hadis kitoblarida sahih va g‘ayri sahih hadislar aralash holda berilgan bo‘lib, o‘quvchi ulardagi biror hadisni to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri ekanligini, hadis rivoyat qiluvchining ahvolini tekshirmay va aniqlamay turib, bilolmasdi. Buning uchun o‘quvchi o‘sha hadisga aniqlik kiritish maqsadida ulamolardan so‘rashga majbur bo‘lard. Mana shunday og‘ir davrda Imom al-Buxoriy “Al-Jomi’ as-Sahih” kitobini 16 yilda yozib tugatib, unga 7275 dan ortiq sahih hadislarini boblarga ajratib tartibli ravishda jamladi. Imom al-Buxoriyning “Al-Jomi’ as-Sahih” kitobiga mashhur olimlar tomonidan yuzdan ziyod sharh va xoshiyalar bitilgan.(1) Imom Buxoriy o‘z asarida hadislarining sahihligini tekshirishning, jumladan, ularning kelib chiqishi, ishonchliligi va mazmunining islom ilmining boshqa

manbalari bilan muvofiqligini tekshirishning qat'iy mezonlarini belgilab bergan. Shuningdek, u o'quvchilarga uning ma'nosi va mazmunini yaxshiroq tushunishga yordam berish uchun har bir hadisga sharh va tushuntirishlar kiritdi. Imom Buxoriy ham hadislarni sahihlik va sahihlik toifalariga ko'ra tasniflash tizimini ishlab chiqqan. Bu tasnif tizimi boshqa hadis to'plovchilar uchun me'yor bo'ldi va undan foydalanish sahih hadisni soxta va noto'g'ridan ajratish imkonini berdi. Demak, Imom Buxoriyning hadis ilmi rivojiga qo'shgan hissasi uning hadislarni to'plash, tasniflash va tekshirish, shuningdek, ularni to'plash va tasniflash me'yorlarini belgilashidir. Uning asari keyingi ko'plab olimlar va hadis to'plovchilari uchun asos bo'lib, bugungi kungacha islom ilmidagi eng muhim asarlardan biri bo'lib qolmoqda.

Imom al-Buxoriyning islomga qo'shgan hissasi islom ilmi va fiqhiga doimiy ta'sir ko'rsatdi. Uning "Hadislar to'plami" musulmonlar uchun qimmatli yo'l-yo'riq manbasi bo'lib, ularga Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.)ning o'g'itlari va amallarini tushunishga va ularni kundalik hayotlarida qo'llashga yordam beradi. Uning hadis metodologiyasi va islom axloqiga oid kitoblari ham islom ilmi va axloqini shakllantirishga yordam berib, islom qonuni va axloqini tushunish va izohlash uchun asos yaratdi. Imom al-Buxoriyning islom diniga qo'shgan hissasi qatoriga uning hadislar to'plamini standartlashtirishga qaratilgan harakatlari ham kiradi. Uning davrida islom ilmiga jiddiy muammo tug'diruvchi ko'plab uydirma va ishonchsiz hadislar muomalada bo'lgan. Imom al-Buxoriy hadislarning ishonchliligini tekshirish va hadis matnini boshqa manbalar bilan solishtirishni o'z ichiga olgan hadislarni tasdiqlashning qat'iy metodologiyasini ishlab chiqdi. Bu usul ishonchsiz hadislarni yo'q qilishga yordam berdi va uning to'plamiga faqat eng sahih hadislar kiritilishini ta'minladi.(2)

Foydalanilgan adabiyotlar

1. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Hadis>
2. <https://solncesvet.ru/opublikovannyie-materialyi/imom-al-buxoriyning-islom-diniga-qoshgan.16101286748/>

ISLOM DINI VA UNING TARQALISHI

Ilmiy rahbar: Samatov Xurshid

Ro'ziboyev Hasan Javlonbek o'g'li

Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

Samarqand filiali Kompyuter Injiniroving fakulteti

1-kurs talabasi

telefon raqami +998770252415

Annotatsiya: Ushbu maqolamda islom dinining paydo bo'lishi, uning asosi Qur'on kitobi, payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v) hayoti va hududlarda yoyilishi to'g'risida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Islom dini, Qur'oni Karim, Muhammad (s.a.v), Hashr surasi, Zumar surasi

Islom (arab. — bo'ysunish, itoat etish, o'zini Alloh irodasiga topshirish) — jahonda keng tarqalgan uch dindand (buddizm va xristianlik bilan bir qatorda) biri. Islom diniga e'tiqod qiluvchilar arabcha "muslim" ("sadoqatli"; ko'pligi "muslimun") deb ataladi. "Muslim", "muslimun" so'zining boshqa xalqlar orasida o'zgacha talaffuz etish (mas, forslarda — musulmon, o'zbeklarda — musulmon, qirg'iz va qozoqlarda — musulmon, Ukraina va Rossiyada — basurman) natijasida bu dinga e'tiqod qiluvchilar turli nom bilan ataladi. Lekin bularning ichida hozir musulmon iborasi keng tarqalgan.

Islomning vujudga kelishi Islom dini Arabiston yarim orolining janubiy-g'arbiy tomonidagi viloyatlarda, xususan Hijoz vohasida joylashgan Makka va Madina shaharlarida yashaydigan arab qabilalari (qurayshlar) orasida birinchi yarmida vujudga kelgan yangi jahon dinidir. Islom paydo bo'lishi arafasida Arabistonning g'arbida O'rta yer dengizining Sharqiy qirg'oqlarida, shimoliy Afrikada (hususan Misrda) yakka xudolikda asoslangan iudaizm (yaxudolik) dini, shimol tomondagi Vizantiya (hozirgi Turkiya) davlatida esa nasroniy (xristian) mavjud bo'lib bu dinlar arablar orasida ham tarqalmoqda edi. Bu to'g'risida Qur'onda ham ma'lumotlar berilgan (Baqara surasi)

VII asrda Hijoz (G'arbiy Arabiston) da paydo bo'ldi. Uning asoschisi Muhammad (s.a.v)dir. Islom dinining paydo bo'lishi xususida Islom manbalariga asoslangan diniy an'anada u ilohiy hodisa, insonlarni to'g'ri yo'lga solish uchun Alloh tomonidan yuborilgan oxirgi ta'limot deb uqtiriladi. Islom talqinida dastlab yahudiy va xristianlar ham aynan musulmonlar e'tiqod qilgan xudoga ishonganlar. Shu xudo, ya'ni Alloh odamlarga payg'ambar-elchilar yuborgan. Ammo insonlar payg'ambarlar ta'limotini buzganlar. Shuning uchun Alloh insonlarga oxirgi rasul etib Muhammad (s.a.v)ni

tanladi, unga o'zining kalomi — Qur'on nozil qildi. Qur'on arabcha, "qiroat", "o'qish" degan ma'nolarni anglatadi. Qur'oni Karim 23 yil mobaynida Muhammad (s.a.v.) ga nozil qilindi. U 114 ta suradan iborat.

Muhammad (s.a.v.) oldin o'z ham shaharlarini, so'ng barcha arablarni ko'plab qabila xudolariga sig'inishdan voz kechish va yagona xudo — Allohga e'tiqod qilish, solih hayot kechirish, u dunyoda jannatga tushish uchun bu dunyoda ezgu ishlar qilishga da'vat etdi. Qur'onga ko'ra, arablar va yahudiylarning umumiy bobokaloni Ibrohim. (a s) Allohga birinchi bo'lib imon keltirgan.

«U osmonlaru yerni haq ila yaratgan, kechani kunduz ustiga o'raydigan, kunduzni kecha ustiga o'raydigan, quyosh va oyni bo'sundiradigan zotdir. Har biri belgilangan muddatcha yurmoqda. Ogoh bo'ling kim, U azizu mahfiratli zotdir. (Zumar surasi 5-oyat)»

Butun yer yuzidagi insoniyat, Sharqu G'arbdagi barcha qavm va millatlarga rasul qilib yuborilgan payg'ambarlarning oxirgisi Muhammad mustafo sollallohu alayhi vasallam qiyomatga qadar odamzotni saodat va najotga yetaklovchi ulug' yo'lboshchi bo'lib qolaveradilar. Rasulullohning (sollallohu alayhi vasallam) shamoillari, xulq-odoblari har bir mo'min-musulmon uchun katta ibrat, u zotning yashash tarzlari, ko'rsatmalari, amr-qaytariqlari har birimiz uchun muhim dasturil-amaldir. Chunki Payg'ambar alayhissalom yurish-turishda, muomala-muosharatda, holi hayotda va ibodatda, oilada va kishilar orasida, xullasi barcha sohada o'z davrlarida ham, undan keyin Allohning rasuliga xos yuksak fazilatlar, oliy xulq sohibi bo'lib qoldilar. Zotan, Nabiyning (sollallohu alayhi vasallam) o'zlari ham: «Men yaxshi xulqlarni kamolga yetkazish uchun payg'ambar bo'lib keldim», deganlar. Yana bir hadisi sharifda: «Mo'min kishiga berilgan narsalarning eng yaxshisi chiroyli xulqdir», deyilgan. Rasuli akram haqlarida so'ragan kishilarga zavjalari hazrati Oisha: «Payg'ambarimizning axloqlari Qur'on edi», deb javob berganlar. Haqiqatan Qur'onning barcha amrlari Rasulullohning (sollallohu alayhi vasallam) siyrat va suratlarida aks etgan.

Payg'ambar o'zi sizlarga ato etgan narsani olinglar, u zot sizlarni qaytargan narsadan qaytinglar va Allohdan qo'rqinglar! (Hashr surasi, 7-oyat).

Muhammad 40 yoshga to'lganida o'zini boshqacha seza boshlaydi. Yolg'izlikni qo'msab, Makka yonidagi Hiro tog'ida joylashgan g'orga borib ibodat bilan mashg'ul bo'lar, o'yga tolardi. Taxminan 610-yilda Muhammad Makkada o'zining Allohdan vahiy olayotganligini e'lon qiladi. Buni birinchilardan bo'lib Xadicha, Muhammadning amakivachchasi Ali ibn Abu Tolib hamda asrandi o'g'li Zayd ibn Horisa e'tirof etib iymon keltirishgan. Ko'p o'tmay, Makkaning eng nufuzli birinchilardan bo'lib Xadicha, Muhammadning amakivachchasi Ali ibn Abu Tolib hamda asrandi o'g'li Zayd ibn Horisa e'tirof etib iymon keltirishgan. Ko'p o'tmay, Makkaning eng nufuzli savdogarlaridan Abu Bakr, Zubayr, Talha, Sa'd ibn Abu Vaqqos, Usmon ibn Affon va keyinchalik Madinaning eng nufuzli savdogari

bo'ladigan Abdurahmon ibn Avf Muhammadni chin payg'ambar deb tan olishgan. Muhammad izdoshlari jamoasi dastlabki paytlarda 50 kishidan oshmagan. Makkaning asosiy aholisi, ayniqsa, nufuzli qurayshliklar esa Muhammad ta'limotini ochiqdan-ochiq dushmanlik bilan qarshi olgan. Buning natijasida Muhammad tarafdorlaridan 11 xonadon Habashiston (hozirgi Efiopiya) ga ko'chib ketgan. Muhammad jamoasiga jasur jangchilar sifatida tanilgan Hamza va Umar ibn Xattobning qo'shilishi jamoaning mavqeini oshirdi. Ayni vaqtda quraysh zodagonlarining Muhammad va uning tarafdorlariga dushmanligi yanada kuchaydi. 620-yilda Xadichaning, so'ngra Abu Tolibning vafotidan so'ng Makkada vaziyat yomonlashadi, Muhammad muayyan xatar ostida qoladi. Har yilgi an'anaviy Makka ziyoratiga kelgan yasriblik Avs va Hazraj qabilalarining vakillari Muhammad bilan uchrashib, sodiqlik bildirishadi va yordam qilishga va'da berishadi, Muhammadni Yasribga ko'chib borishga da'vat qilishadi. Avval Muhammadning izdoshlari (as'hoblar) o'z oilalari bilan quraysh zodagonlaridan maxfiy ravishda guruh-guruh bo'lib ko'chadi. Oxirida Muhammadning o'zi Abu Bakr bilan jo'nab ketadi. 622-yildada yuz bergan bu ko'chish payti (arab, hijrat)dan musulmonlar erasi — hijriy yil hisobi boshlanadi. Yasrib esa Madina an-Nabiy („Payg'ambar shahri“) yoki qisqacha, Madina deb ataladigan bo'ldi. Muhammad (s.a.v.) 632-yilda Madinada vafot etadi.

Abu Hurayra (r.a.) rivoyat qiladilar: «Rasululloh sollallohu alayhi vasallam bunday deb aytdilar: “Sizlarni tark etib ketgan vaqtim davomida (ya'ni Qiyomatda uchrashgunimizga qadar) mening vasiyatlarimga amal qilinglar, chunki sizlardan oldingilar o'z payg'ambarlariga osiylik qilib halokatga uchraganlar. Men sizlarni nimadan qaytargan bo'lsam, qilmanglar va nimani amr qilgan bo'lsam, imkoningiz qadar ado etinglar”

VIII asr boshlarida arablar Movaraunnahr hudularini bosib olishga urinishadilar va bu ishni Qutayba ibn Muslimga topshiradilar. 705-yilda Balxni egallashdan boshlagan Qutayba oxir-oqibat Movaraunnahr hududlarini to'liq egallaydi. Shu tariqa islom dini Movaraunnahrda va boshqa o'lkalarga yoyiladi. ;

Bugungi kunda yer yuzi aholisining qariyb 2 milliard kishisi islom diniga e'tiqod qilishadi. Musulmonlarning 2/3 qismidan ko'prog'i Osiyoda yashaydi va bu qit'a aholisining 20% dan ortig'ini tashkil etadi.

Movarounnahrda VIII-IX asrlarda islom dinining keng tarqlashi barcha sohalar, fan, madaniyat, falsafa, ijtimoiy hayot rivojiga o'z ta'sirini ko'rsatdi. O'sha davr tarixini tahlil qilar ekanmiz, mashhur mutafakkirlar, qomusiy olimlar yetishib chiqqanini ko'ramiz. Demak, o'sha davr tarixi, madaniyati, ilm-u fan, ta'lim-tarbiya jarayoni o'ziga xos tarzda bo'lib, turli xil tarix silsilalari, urushlar, nizolar oqibatida ham ijobiy rivoj topganligini ta'kidlashimiz mumkin. Bu o'rinda ta'lim-tarbiya ishlarining rivojlanishi g'oyalarini chuqur tahli etishimiz, uni atroflicha mantiqiy

baholash, imkon darajasida tarixiy merosimizning ilmiy-nazariy asoslaridan foydalanish yo'llarini izlash zaruriyati kelib chiqadi.

“Movarounnahrning ravnaqida islom dini ruhoniylarining hissasi katta bo'ldi. Shu boisdan ularning obro'yi oshib, poytaxt Buxoro Sharqda islom dinining eng nufuzli markazlaridan biriga aylandi. Shaharlarda ko'plab ibodatxonalar, shu jumladan jome masjid, xonaqoh va namozgohlar bino qilindi. Shu davrda Buxoro shahrida musulmon Sharqidagi ilk ilmgoh - madrasa bunyod etildi. Buxoroning bu qadimiy madrasasi shaharning Darvozai Mansur mahallasida joylashgan edi. Mamlakat ma'naviy hayotining asosi hisoblangan islom mafkurasiga bu davrda “ustod” deb atalgan din va ilm peshvolari rahnamolik qilardi. Keyinchalik bu nom “shayx ul islom” nomi bilan yanada ulug'landi. Ustodlardan keyin xatiblar turardi.

O'sha davrda islom madaniyati shakllanishining ichki va tashqi manbalari, tamoyillari, ahkomlari, munosabatlari asta-sekinlik bilan rivojlana borganligini, shuningdek ta'lim-tarbiya sohasiga oid o'zaro munosabatlar, ustoz-shogird munosabatlari paydo bo'la boshlaganligini qayd etishimiz mumkin.

Ma'lumki, jahon madaniyati xazinasining tarkibiy qismlaridan biri hisoblangan arab tilidagi adabiyot faqatgina arablar emas, balki ko'pgina xalqlar namoyandalari tomonidan yaratilgan o'lmas yodgorlik bo'lib, u o'z taraqqiyotida uzoq va murakkab yo'lni bosib o'tdi. Abbosiy xalifalar /750-1258/ davrida, ayniqsa dastlabki, uch asrda fan va adabiyot, shuningdek, tarixnavislik ham ravnaq topdi. Xalifalikning poytaxti Bag'dod shahri adabiyot va ilmiy tafakkurning markazlaridan biriga aylanib, arab tili esa ilm va fan ahllari uchun asosiy vosita rolini o'ynadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Hadis (Al-Jomi' assahih), 1—4-j.lar (2-nashri), T., 1997; Imom atTermiziy, Shamoili Muhammadiyya, T., 1991; Sog'unuy A., Tarixi Muhammadiy (1—2-kitob), T., 1997; Hazrati payg'ambar hayoti (2nashri), T., 1997; Hasanov,

S. Oqilov Islom dini tarixi va falsafasi

A. Sarimsaqov. N. Dehqonov Jahon tarixi-Osiyo va Afrika mamlakatlarining O`rta asrlar tarixi.

Bekzod Normuhamatov:

Samatov K. Issues Naqshbandi teaching peace and harmony in society //Theoretical & Applied Science. – 2016. – №. 2. – С. 175-179.

Samatov, Khurshid. "Issues Naqshbandi teaching peace and harmony in society." Theoretical & Applied Science 2 (2016): 175-179.

Samatov, K. (2016). Issues Naqshbandi teaching peace and harmony in society. Theoretical & Applied Science, (2), 175-179.

Ulmasjonovich, Khurshid Samatov. "Mystical and philosophical foundations of human interaction." (2021).

Ulmasjonovich, K. S. (2021). Mystical and philosophical foundations of human interaction.

Ulmasjonovich K. S. Mystical and philosophical foundations of human interaction (based on the teachings of makhdumi Azami Kasani) //European Scholar Journal. – 2021. – Т. 2. – №. 11. – С. 45-48.

Ulmasjonovich, Khurshid Samatov. "Mystical and philosophical foundations of human interaction (based on the teachings of makhdumi Azami Kasani)." European Scholar Journal 2.11 (2021): 45-48.

Ulmasjonovich, K. S. (2021). Mystical and philosophical foundations of human interaction (based on the teachings of makhdumi Azami Kasani). European Scholar Journal, 2(11), 45-48.

FURNISHING THE ENGLISH CLASSROOMS FOR DIFFERENT AGE STUDENTS

Ashurova Khafiza

+998997742412

ashurovahtam55555@gmail.com

Abstract: In this article , I want to share my own view about how to furnishing the class for different age students.

Abstract: Ushbu maqolada men turli yoshdagi o'quvchilar uchun sinfni qanday jihozlash haqida o'z fikrimni baham ko'rmoqchiman.

Резюме: В этой статье я хотела бы поделиться своей мнений о том, как обустроить класную комнату для школьников разного возраста.

Key words : Smart technology , educational system.

Kalit so'zlar: aqlli texnologiyalar, ta'lim tizimi.

Ключевые слова: Умные технологии, образовательная система.

INTRODUCTION

Nowadays many people give their attention how to learn foreign languages. Especially, learning English language is the most popular one. Most of the countries try to find different ways how to expand this language among young people. As we know, English in an intercontinental language. Most people can understand each other while speaking in this language. Major countries whose the English is not their mother tongue learn it as a second language. Because of it English is more popular than others. In order to that, people who want enlarge this language in their country learn various methods, how to attract people to acquire skill in it. In this article we will discuss about miscellaneous techniques of developed countries.

LITERATURE ANALYSIS AND METHODOLOGY

There are a lot of methods and techniques the most countries disseminate between people to raise their language skills. Let's look and learn the techniques and methods of South Korea and our country. Both of them are useful in order to their unique ways during the teaching process.

Firstly, furnishing the classrooms is the most significant part of teaching. Why it is crucial? Because the people who come to learn something, will get the first imagination from classrooms. The reason is, they will see the place first and then, they will talk with teachers. The area should be attractive and full with specific information. Even the little thing in the class should teach something to the student. In the following pictures you can see South Korea English classrooms. As you can see, the rooms decorated in various way. The major reason for this action is teachers make their class more explicit and

unusual in order to attract pupils. As we mentioned above a little detail in class should teach pupil.

prosper their IT skill. In both countries we can be aware of that, they give a huge attention to pupil's computer knowledge. Smart technologies are improving day by day. It demands to know and understand the language of machines language too.

Secondly, tutor should furnish the class in order to their students' ages. For example, teacher cannot design the class with different tenses formulas or kind of strenuous written things for the children who don't know even how to read it. They

should provide the class with different pictures like animals, flowers, birds or ABC letters, painted picture which are understandable for the little learners. Because in this age the pupil will be visual learners. They cannot read anything until they learn the ABC. It demands some times for being able to read, learn and also write them. In order to that teacher should be attentive while designing the class.

For the high level students we can design the class with different handmade presentation or various information about a specific theme. Also teachers can share their students result in the class in order to give motivation for others. One of the most interesting and popular way to attract their students to the subject is a making a free space for their work. Actually, teacher supply the student with different tasks during the lessons like home tasks, play roles, handmade poster presentation and others. If the teacher put them to the free space as an example, it will be the best reward for the students. Because it is their work, they start to believe in themselves and after that students get the good confidence for themselves. As we know adults will demand more attention from everyone. Creating this kind of walls help to the students to focus on their study.

And also feeling comfort is the best way to achieve more. In English classrooms, sitting down on the floor is fascinating and astonishing. Being in a circle and working together will help to students to learn how to work in a team. It makes them more sociable and outgoing. Improving communication skill is much more important when the students growing up.

CONCLUSION

By the way of conclusion, I once again reaffirm my position that, teaching and learning process is the most urgent part of our life. In the article we discussed about two countries, like South Korea and Uzbekistan's ways about how to make a classroom. Furnishing the classes in order to age demands also teach the students in their level. As a good teacher, we should firstly be attentive and try to find out our

students level by getting tests. After that teachers should know their students learning styles. Someone is visual learners, someone is kinesthetic learners. It is also important for making a class. Everything should be amazing during the class. Student should not feel bored. Students try their best if the teacher can allure them. It is easy to work with little children. Because you can mesmerize them with games or picture. Generally, you can charm them. But working with adults is the most tough one. You should feel them, you should be like a friend with them. Because a lot of control makes them angry, they need time to be free and assess themselves and they should set a good goals. After that process they will be ready for study. Being a good teacher demands lot of things from you but it makes you happy when you see your students high results.

BIBLIOGRAPHY:

1. Pictures taken from : <https://images.app.goo.gl/a1vRMkHAQLXfNhQd9>

RINOLALIYA NUTQ NUQSONI HAQIDA BILASIZMI?

Nizomiy nomidagi TDPU (PhD)

Gapurova Dilnoza Tadjibayevna

2-kurs logopediya yo'nalishi talabasi

Muhammadsharipova Nafisa

Annotatsiya:

Ushbu maqolada rinolaliya nutq nuqsonining turli shakllari, uning o'ziga xos xususiyatlari va uning kelib chiqish sabablari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Rinolaliya, rinolaliya nutq nuqsoni, nutq buzilishlari, ochiq rinolaliya, yopiq rinolaliya, aralash rinolaliya, tug'ma yoriqliklar, tanglay, lab yoriqliklari.

Ключевые слова: Ринолалия, ринолалия дефект речи, нарушения речи, открытая ринолалия, закрытая ринолалия, смешанная ринолалия, врожденные расщелины, расщелина неба, расщелина губы.

Key words: Rhinolalia, rhinolalia speech defect, speech disorders, open rhinolalia, closed rhinolalia, mixed rhinolalia, congenital clefts, cleft palate, cleft lip.

Rinolaliya (grekcha) so'zdan olingan bo'lib "rhinos" burun, "lalia" nutq degan ma'noni anglatadi. Rinolaliya bu- nutq apparatining anatomic va fiziologik kamchiliklari sababli ovoz tembri va tovushlar talaffuzidagi buzilishdir. Rinolaliyani o'rganishda bir qancha muammolar yuzaga kelgan. Uning bunday nomlanishi, qanday omillar sababli kelib chiqishi va qanday korreksion ishlar olib borish to'grisida bir qancha qiyinchiliklar yuzaga kelgan. Dastlab rinolaliyani o'rganishni shifokorlar boshlab berishgan. Rinolaliyani bartaraf etishda turli soha vakillari xirurg- stomtologlar, ortodontlar, psixonevrologlar ham muammolarga duch kelishgan. Shifokorlar tomonidan olib borilgan jarrohlik amaliyotlaridan so'ng ham nutqdagi kamchiliklar bartaraf etilmagan. Ular bu holatni operatsiyadan so'nggi chandiqlar sababli artikulatsion apparat a'zolarining kam harakatchanligi natijasidir deb qarashadi. Ammo bu holatni logopedning bir qancha olib boriladigan korreksion mashg'uloti orqali bartaraf etish mumkin degan xulosaga keladilar. Rinolaliyada nutq kechikib rivojlanadi. Rinolalik bolalarda birinchi so'zlar ikki yoshda va undan keyin paydo bo'ladi. Nutq o'ziga xos sifatli xususiyatlarga ega bo'ladi. Aynan bu toifadagi shaxslarda impressiv nutq ekspressiv nutq ustidan dominantlik qiladi, ya'ni ichki nutqi tashqi nutqdan birnecha marotaba yaxshi rivojlangan bo'ladi. Bunday turdagi nuqsonga ega bo'lgan shaxslarda nutqning kam tushunarlilik holati ham alohida ko'zga tashlanadi. Og'iz bo'shlig'ida tilning nuqsonli holati natijasida undosh tovushlar

til uchi holatining o'zgarishi va yuz muskullarining ortiqcha faollashuvi hisobiga hosil bo'ladi. Til uchi holatini bu kabi o'zgarishlar nisbatan doimiy bo'lib ma'lum bir tovushlarning artikulyatsiyasi bilan o'zaro munosabatda bo'ladi. Bemorlar uchun bir qancha undosh tovushlarni talaffuz qilishda qiyinchiliklar yuzaga keladi, ya'ni l, t, ch, j va boshqalar bo'lishi mumkin. Bu kabi tovushlarni talaffuz qilishda yuqori tishlar alveolar oldida to'siqni paydo qilgan holatda talaffuz qilish talab qilinadi. Rinolalik shaxslar esa bu holatni bajara olishmaydi. Rinolalik nutqning tinglovchi uchun umumiy xarakteristikasi-burun ottenkasi hirillashgan bo'ladi. Ba'zida rinolaliklarning nutqidagi artikulemlar normaga juda yaqin bo'ladi lekin bu holat tinglovchi tomonidan nuqsonli deb idrok etiladi. Chunki biz bilamizki Rinolaliyada nutqiy talaffuz ya'ni tovushlar talaffuzi turg'un buzilgan bo'ladi. Bu turdagi nuqsonga ega shaxslarda psixik buzilishlar ham kuzatiladi, ya'ni uyalish, ta'sirlanish, odamlarga qo'shilmaslik, shaxslararo munosabatlarning uzilishi kabi kamchiliklar ham yuzaga kelishi mumkin. Shunga binoan rinolaliyaning ham o'ziga xos daraja va shakllari mavjud. Bular ochiq rinolaliya, yopiq rinolaliya, aralash rinolaliya. Bu shakllarni bir biridan ajratish uchun og'izni ochgan holda, artikulyatsion nutq apparati ko'zdan kechiriladi. Rinolaliyani xillarini aniq bilib olish uni bartaraf etishning yo'llarini to'g'ri belgilab olishga imkon beradi. Agarda bu shakllarni yaxshi farqlamay turib bolada korreksion mashg'ulotlarni olib borilsa, bu bolaga foyda berishning o'rniga zarar keltirishi mumkin. Biz bu shakllarni alohida differentsiatsiya qilgan holda ko'rib chiqamiz.

Ochiq rinolaliya. Rinolaliyaning ochiq formasiga og'iz bo'shlig'ida hosil bo'luvchi tovushlar dimog'da talaffuz qilinadi. Ochiq rinolaliya ham o'z navbatida ikki turga bo'lib o'rganiladi, ya'ni organik va funksional. Organik ochiq rinolaliyaning o'zi ham ikkita formaga ajratiladi, tug'ma va orttirilgan. Tug'ma rinolaliyaning sabablari har xil, masalan onaning homiladorlik davrining dastlabki uch oyligida ya'ni homilaning aynan yuz qismi shakllanayotgan davrida turli infeksiyon kasalliklar yoki kuchli shamollashi, moddalar almashinuvining yaxshi kechmasligi, turli moddalar yetishmasligi, rezus omilning to'g'ri kelmasligi, homiladorlik payitida turli virusli kasalliklar gepatit, qizilcha, qizamiq, suvchechak, ko'k yo'tal, tepki va boshqalar bunga sabab bo'lishi mumkin. Orttilgan ochiq rinolaliya esa bola tug'ilgandan so'ng dastlabki yoshlarida ya'ni erta bolalik davrida kuchli shamollashlar, turli yuqumli kasalliklar qizamiq, qizilcha, tepki, suvchechak, yoki bo'lmasam difteriya, adenoitlar, papiloma, papilomatozlarning rivojlanishi, turli baxtsiz hodisalar tufayli turli xil jarohatlanishlar bunga misol bo'lishi mumkin.

Funksional ochiq rinolaliya. Rinolaliyaning bu turi bolalarda ovozning hosil bo'lishida yumshoq tanglayning harakatining sustligi, asab kasalliklari, adenoitlar olib tashlangandan so'ngi holatlar, difteriya va boshqa holatlar natijasida yuzaga

keladi. Eshitish funksiyasining buzilishi, qulog'i yaxshi eshitmaydigan bolalarda o'z nutqini nazorat qilaolmaslik duduqlanuvchilarda og'iz bo'shlig'idagi o'zgarishlar tufayli yumshoq tanglayning ko'tarila olmasligi ham funksional rinolaliyaga sabab bo'lishi mumkin.

Yopiq rinolaliya. Yopiq rinolaliya nutq tovushlarini talaffuz qilish vaqtida fiziologik burun rezonasining pasayishi natijasida yuzaga keladi. Yopiq rinolaliyaning muxim belgilaridan biri bu turdagi kamchiligi bo'lgan shaxslar doimo og'zini ochgan holda yuradi. Yopiq rinolaliya ham tug'ma va orttirilgan bo'lishi mumkin. Yopiq rinolaliyaning ikkita shaklini; organik va funksional turlarini ajratish mumkin. Organik hiliga tomoq, burun-halqum bo'shlig'I, burun bo'shlig'idagi turli xil o'simtalar sabab bo'lishi mumkin. Funksional yopiq rinolaliya esa bolalarda ko'p uchrab turadi. Bunda burun bo'shlig'ining yaxshi o'tkazuvchanligida va burundan nafas olish buzilmagan holda kuzatiladi. Bunda burun tembri va unli tovushlar talaffuzi qo'pol buzilgan bo'ladi. Yopiq rinolaliyani M. Zeeman ham o'z navbatida ikkita formasini farqlaydi bular; oldingi yopiq va orqa yopiq rinolaliya.

Oldingi yopiq rinolaliya: burun devorining qiyshiqligi, burun bo'shlig'idagi o'smalar papilomalar, papilamatozlar natijasida yuzaga keladi.

Orqa yopiq rinolaliya: burun-halqum yo'lida poliplarning, fibroma, adenoitlarning ko'payib ketishi natijasida yuzaga keladi.

Aralash rinolaliya: Bu turda burun rezonasining patalogik kamayganlik holtida havoning burundan chiqib ketishi kuzatiladi. Rinolaliyaning bu shakli juda og'ir bo'lib bunda rinolaliyaning ham ochiq ham yopiq holati birgalikda kelgan holda kuzatiladi. Ya'ni yuqorida aytib o'tkanimizdek bunda burun yo'li to'silib qolgan, ham tanglay-halqum pardasida ham yetishmovchiliklar yuzaga keladi. Aralash rinolaliya ham organik, ham funksional xillarga bo'linadi.

Organik turiga yumshoq tanglayning kaltaligi yoki falajligi sabab bo'lishi mumkin.

Funksional turiga esa tanglay – halqum yorig'ining funksiyasi o'zgarishi natijasida burun yo'lining to'silib qolishi sabab bo'ladi.

Rinolaliyani davolashda bolaning individual xususiyatidan kelib chiqqan holda qaysi bir kamchilik ovoz tembirini ko'proq buzib manqalikka ko'proq sabab bo'layotganini aniqlash zarur hisoblanadi. Bu turdagi nuqsonli bolalarni nutqiy, jismoniy ham ruhiy tarafdin birgalikda rivojlantirib borish bir muncha qiyin hisoblanadi. Rinolalikalarda dastlab logopedik ishni unli tovushlarni nutqqa qo'yishdan boshlanadi. So'ngra yumshoq tanglay harakatchanligini rivojlantirish bilan birgalikda boshqa tovushlar qo'shib boriladi. Mo'rash imitatsiyasidan ham keng foydalaniladi. Bunday turdagi bolalar bilan individual ish olib boorish metodikasi alohida ahamiyatga ega.

Xulosa qilib shuni aytmoqchimanki har xil turdagi yoriqliklarning barchasi bola organizmining shakllanishi va ruhiy jarayonlarining rivojlanishiga ta'sir qiladi va bu ta'sir salbiy harakterda ifodalanadi. Biz bolaga avvalam bor to'g'ri ruhiy dalda bera olishimiz kerak bo'ladi. Biz nuqsonni korreksiyalash uchun turli metodikalardan keng foydalanamiz. Bu esa bizga bolaning individualniy xususiyatlarini bilib olishga va nuqsoni tez va to'g'ri bartaraf etishimizga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M. Ayupova Toshkent 2007- yil.
2. Mo'minova L. R "Logopsixalogiya"
3. Logopediya L. S. Volkova, S.I. Shaxovskaya. Izd- vo "Vlados" M, 2002.

MODERN METHODS AND MEANS OF ENSURING INFORMATION SECURITY

Nabiyeva Umeda Valizoda

*Student of the Faculty of Economics
Samarkand Institute of Economics and Service*

Qurbonov Tolmasjon Namoz o'g'li

*Student of the Faculty of Economics
Samarkand Institute of Economics and Service*

Research advisor:

Suyarov Hazratqul Usmonkulovich

SamIES assistant

Abstract: This article describes concepts such as information security, information security, the importance of information security, areas and types of -of information are interpreted.

Keywords: information, information security, directions of information protection, types of information protection, methods of spiritual and educational protection of information.

Аннотация: В данной статье описаны такие понятия, как понятие информации, информационный риск, уровень важности информационной безопасности, направления и виды защиты информации. Объяснены современные основы обеспечения национальной безопасности в информационной сфере.

Ключевые слова: информация, информационный риск, направления защиты информации, виды защиты информации, способы духовно-просветительской защиты информации.

INTRODUCTION

It is a fact that information, communication and computer technologies have penetrated into every aspect of our lives today. Information, telecommunications and computer technologies form the basis of these changes. The 21st century is the century of the information society.

“Information is an important factor in socio-economic and cultural development. For this reason, it has become a powerful tool that influences human thinking in different directions, turning the life and destiny of humanity in one direction or another and sometimes acquiring a positive, sometimes negative essence.” ancient times. That is why in ancient times different methods were used to protect information. One of them is a mysterious inscription. The message in it could not be read by anyone except

the owner of the address to which the message was sent. For centuries, this art of mysterious writing has not gone beyond the upper echelons of society, the residences of state embassies and intelligence missions. Just a few decades ago, everything changed radically, that is, information gained its value and became a widely distributed commodity. Now it is produced, stored, transferred, sold and bought. In addition, they steal, distort and falsify it. Thus, the need to protect information arises. The emergence of the information processing industry leads to the emergence of the information security industry. In automated information systems, information has its own life cycle. This period consists of its creation, use and loss when it is not needed.

The relevance of this topic is indicated by the following factors:

- that now the ideological threat is a serious threat to the development of society;
- globalization processes and spiritual and information threats are one of the big problems of our time;
- information security is becoming the most important area of national security;
- the importance of information security;
- moral threat is a threat to our identity and future;
- analysis of factors in the formation of immunity against spiritual threats;
- creating a culture of obtaining information in the fight against various spiritual and information threats in our society, etc.

MAIN PART

In the speeches and works of the first President of the Republic of Uzbekistan Islam Karimov and the current President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev, moral threats, the need to combat them, tasks and issues of national security in the field of information security, the formation of an information culture among young people, freedom to receive information. The issues of ensuring information security are analyzed in detail. Subjective factors and specific aspects of ensuring national security in the field of information are the works of S. Otamurtov “Globalization and National-Spiritual Security”, Sh. Umarov and F. Mulaidinov “Information Security”, M. Kuronov “National Education”, “Religious Extremism”. : History and essence” by M. Lafasov, “Fundamentals of globalization” by Kh. Dzhumaniezov, M. Sobirov, “Fundamentals of information security” by M. Karimov and N. Turgunov.

In today's rapidly developing world, none of us humans can imagine our daily lives without information and tools for exchanging it. In the process of obtaining information, we widely use the Internet, social networks, newspapers, magazines and books. Often we are not interested in whether the information we receive is true, accurate, truthful, who the author is, what organization or publication and what kind of information it is. And none of us thinks that we do not have a culture of obtaining information and that this leads to serious mistakes. However, not everyone understands

how information can be lost and what the consequences are. “You can say what kind of loss or consequence this is!” that Now I will give you an example of some events that have occurred in the world of information. For example, 200,000 people and many organizations in 150 countries were attacked by hackers. This was announced by the head of the European Police Agency (Europol) Rob Wainwright, RBC reports. At the same time, according to him, very few people transferred money to hackers. “Organizations across all sectors must take security measures seriously,” Wainwright said. “At the moment we are in a situation where the danger is increasing. The number of victims is increasing. I am concerned that the number will increase even more when people come to work on May 15 (Monday) and turn on their computers,” added the head of Europol. Hackers have caused enormous damage to companies such as Yahoo.com, Amazon.com and even NASA , a space exploration agency. RSA Security, one of the biggest players in the security services market, came under attack just days after it made a sweeping claim that it had measures in place against any threat.

It can also be said that “The issue of ensuring the rights and freedoms of citizens in the field of information includes the right and freedom of a person to receive information, disseminate information and his personal opinion, and this is an important condition for establishing the basis of a democratic society in Uzbekistan. “This is, so to speak, the cornerstone,” said our first president I. Karimov.

Information is a collection of information about persons, objects, facts, events, phenomena and processes, regardless of their sources and form of presentation. As a result of the growing role of information resources and technologies in the development of the individual, society and state in the 21st century, the following factors determine the leading position of information security in the national security system, as well as the solution to the problem of building a civil society as an information society in Uzbekistan:

- national interests, their aggression and protection from these aggressions are expressed and implemented through information and the information sphere;
  - a person and his rights, information and information systems and ownership of them are not only the main objects of information security, but also the main elements of all security objects in the field of security;
  - solving national security issues is possible by using the information approach as the main scientific and practical method;
  - the problem of national security has a clearly defined information description.
- Information security is the protection of information and its provision from accidental or intentional impacts of a natural or man-made nature.

it assumes that the infrastructure is secure. Such impacts can seriously harm information relationships, including information owners, information users, and the infrastructure that supports information security. Protective actions aimed at ensuring

information security can be characterized by a number of dimensions: the nature of the threat, methods of action, its spread, degree of encirclement, etc. In the Law of the Republic of Uzbekistan dated December 12, 2002 No. 439-II "On the principles and guarantees of freedom of information » information security is defined as information security and means the state of protecting the interests of the individual, society and the state in the information field.

In the field of information, personal interests are manifested in the implementation of the constitutional rights of citizens to use information, in engaging in activities not prohibited by law, in using information for physical, spiritual and intellectual development, in protecting information that ensures personal safety.

The interests of society in the field of information are reflected in ensuring the interests of the individual, strengthening democracy, building a social legal state, and supporting social cohesion.

In the field of information, the state's interests are in creating conditions for the development of national information infrastructure, in implementing the constitutional rights and freedoms of man and citizen in the field of obtaining information, in using information to ensure territorial unity, sovereignty and stability of the constitutional system, political, economic and social stability of Uzbekistan ,

Legality and legality are expressed in strict adherence to order, the development of international cooperation on the basis of mutual equality and mutual interest⁷.

Data protection means:

- Ensuring the physical integrity of information while preventing destruction or destruction of information elements;
- does not allow falsification (change) of its elements while maintaining the integrity of the information;
- To prevent unauthorized access to information from the network by unauthorized persons or processes;
- This refers to the assurance that the information and resources provided (sold) by the owner are used only on the basis of agreements agreed upon between the parties.

Information protection is focused on:

- prevention of threats to information security;
- detection of real and probable threats through systematic analysis and control and taking measures to prevent them in a timely manner;
- threat hunting to identify specific threats and criminal activity;
- suppress criminal activities, as well as take measures to eliminate specific criminal acts and threats;
- eliminating the consequences of threats and criminal acts and maintaining position.

The information security system closely links state policy in the information sphere with state policy to ensure national security in the country. In this case, the information security system unites the main organizers of public policy into a single whole. This determines the role of information security and its place in the country's national security system. State information policy is understood as the integrity of goals reflecting the national interests of Uzbekistan in the field of information, strategic directions for achieving them and systems for their implementation. At the same time, state information policy is the main organizer of the country's foreign and domestic policy and covers all aspects of society. Types of information protection are classified according to two main criteria:

- firstly, according to the confidentiality of information, more precisely, according to the type of protected secret;

- secondly, about groups of forces, means and methods used to protect information.

The first group includes the following main areas: - protection of state secrets; - protection of interstate confidential information; - protection of trade secrets; - protection of official secrets; - protection of professional secrets and protection of private information.

The second group includes the following main areas: - legal protection of information; - organizational information protection; - engineering and technical protection of information; - spiritual and educational protection of information.

The practice of using information security systems shows that only comprehensive information security systems can be effective. It includes the following measures:

1. The use of legal acts that strictly define the rights and obligations of legal entities and individuals, as well as the state in the field of information protection.

2. Create and maintain an environment in which violations of strictly defined rules of conduct in a moral and ethical facility are sharply negatively assessed by the majority of employees.

3. Creation of physical barriers prohibiting unauthorized access to physically protected information.

4. Organization of an administratively appropriate confidentiality regime, access regime and internal regime.

5. Use of electronic and other equipment to protect technical information.

6. Implementation of encryption and coding that prevents unauthorized access to cryptographically processed and transmitted information.

7. Use software tools to limit software usability. All information media, including physical, hardware, software and documentary means, are considered as an object of comprehensive protection.

The method of spiritual and educational information protection plays a very important role in protecting information. This is a person, also an employee of an enterprise or organization, who is aware of confidential information, accumulates a large amount of information in his memory and in some cases can become a source of information leakage, and through his fault - in others. have illegal access to this information.

The method of protecting information includes the following:

- education of the employee, carrying out special work aimed at developing certain qualities and views in him (explaining how important patriotism and information protection are for him personally);
- training employees in the rules and methods of information security, developing practical skills in working with media of confidential information.

The article considers information security as one of the current issues; information and its types, information security, areas of national security, security issues in the information sphere of our country are fully covered. And once again it can be mentioned that the importance of information, its meaning in society and

Its role in our daily life, information security, threats to information security and their types, and the importance of information security today are covered.

CONCLUSION

Nowadays, it is impossible to imagine our life without information technology and computers. Currently, the concept of “information” is often used as a special trademark that can be bought, sold and exchanged for another product. Moreover, the price of information in many cases exceeds the price of the computer system in which it is located by several hundred and thousand times. Therefore, there is an urgent need to protect information from unauthorized access, intentional modification, theft, loss and other criminal acts. Information security in computer systems and networks refers to the use of various means and methods, the adoption of measures and the implementation of activities in order to systematically ensure the reliability of the information provided, stored and processed.

Currently, national information resources are one of the factors shaping the economic and military potential of any country. Effective use of this resource ensures the security of the country and the successful formation of a democratic information society. In such a society, the speed of information exchange increases, the use of advanced information and communication technologies for collecting, storing, processing and using information is expanding.

Various types of information have entered our daily lives through the international computer network Internet, regardless of geographical location. The information society is rapidly emerging through this computer network.

The concept of state boundaries disappears when traveling into the world of information. The global computer network radically changes public administration, that is, the state can no longer control the mechanism for disseminating information. That is why such problems as illegal access to existing information, its use and loss have become relevant. All this leads to a decrease in the level of information security of the individual, society and state. The problem of ensuring the information security of the state is a basic and integral part of ensuring national security, and information protection is becoming one of the priority issues of the state.

REFERENCES:

1. Otamuratov S. Globallashuv va milliy-ma'naviy havfsizlik. –Т.: 2013.
2. Жуманиёзов Х., Собирова М., Нигманова У. Глобаллашув асослари. –Т.: 2015.
3. Karimov M., Turgunov A. va boshqalar. Axborot xavfsizligi asoslari. –Т.: 2013.
4. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. –Т.: 2003.
5. Алоқа ва ахборотлаштириш соҳасида ахборот хавфсизлиги: атамалар ватаърифлар. Тармоқ стандарти:
6. О'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. -Т.: Davlat ilmiy nashiryoti, 2000.
7. Гаффарова Г. Ахборот ва ахборотлаштириш жараёнларининг фалсафий-методологик муаммолари. Фалс. фан. номз. дис. –Тошкент, 2008.

NUTQIY AKTLARDA XURMAT TAMOILLINING PRAGMATIC XUSUSIYATLARI

Sapaeva Indira Kadambayevna

*UzMU "Qiyosiy tilshunoslik va jingvistik tarjimashunoslik"
kafedrasi magistranti*

"Nutq aktida pragmatik printsipni hurmat qilish printsipi" muhim ahamiyatga egapragmatika va tilshunoslik sohasidagi tushuncha. Ushbu tamoyil zarurat haqida gapiradialoqa ishtirokchilarining kommunikativ ehtiyojlari va maqsadlarini hurmat qilish va hisobga olishnutqning o'zaro ta'siri jarayoni.

Annotatsiya: Ushbu maqola nutqda pragmatik printsipni hurmat qilish printsipini ko'rib chiqadiakte va uning muvaffaqiyatli muloqotdagi roli. Mualliflar turli jihatlarini tahlil qiladilarushbu printsip, shu jumladan uning ta'rifi, asosiy tarkibiy qismlari va boshqalar bilan aloqasipragmatik tushunchalar.

Maqolada printsipni tushunishning asosiy nazariy yondashuvlari haqida umumiy ma'lumot berilganpragmatik printsipni hurmat qilish, shu jumladan J.O.Esterxayzen, J.S. Astrup va H. S. Grider tomonidan. Printsipning turli jihatlarini ko'rib chiqiladi, kontekstuallik, o'zaro ta'sir, maqsad va strategiyani muvofiqlashtirishdir va kommunikativ xarakterlar ko'rib chiqiladi.

Mualliflar, shuningdek, ushbu sohada olib borilgan empirik tadqiqotlarni tahlil qiladilarpragmatik printsipni hurmat qilish printsipi. Ushbu tadqiqotlar natijalariishtirokchilarning kommunikativ ehtiyojlari va maqsadlarini hisobga olish muhimligini tasdiqlangmuvaffaqiyatli nutq o'zaro ta'siriga erishish uchun aloqa.

Maqolaning oxirida mualliflar printsipning amaliy ahamiyatini ta'kidlaydilarpragmatik printsipni hurmat qilish va uni tahlil qilish va o'qitishda hisobga olishni tavsiya etishmuloqot qobiliyatlarini. Bu aloqa ishtirokchilariga yanada samarali bo'lish imkonini beradimaqsadlaringizga erishish va bu jarayonda uyg'un munosabatlarni o'rnatishaloqa.

Kalit so'zlar: pragmatika, nutq harakati, hurmat printsipi, kommunikativ maqsadlar, aloqa strategiyalari.

Kirish: Avvalambor biror bir mavzuni o'rganib chiqishimizdan avval uning kelib chiqishini bilishimiz kerak. Shu maqsadda maqolamni nutqiy akt tushunchasidan boshlamoqchiman.

Nutqiy akt - bu tilshunoslik va progmatika sohasiga tegishli bo'lgan nutq yoki til orqali amalga oshiriladigan aloqa harakatini tavsiflovchi tushuncha xisoblanadi.

Nutqiy akt –bu kommunikativ ahamiyatga ega bo'lgan ma'lum maqsadlar va niyatlar bilan lingvistik bayonotlardan foydalanishdir.

Nutqiy aktning asosiy elementlariga quyidagilar kiradi. Ma'ruzachi (sub'ekt) aloqa bilan shug'ullanadigan va nutq harakatini boshlaydigan shaxs yoki shaxslar guruhi.2. Qabul qiluvchi (ritsipient) – maqsadli auditoriya bo'lgan shaxs yoki shaxslar guruhi nutq akti yani xabarni qabul qiluvchilar. 3. Nutq bayonoti - aniq talaffuz qilingan yoki yozilgan ibora,bu ma'lumotni etkazish yoki niyatlarni ifodalash uchun ishlatiladi.4. Maqsad-bu ma'ruzachini rag'batlantiradigan niyat yoki kommunikativ maqsadnutq aktini bajaring.5. Kontekst-alloqa amalga oshiriladigan vaziyat muhiti,izohga ta'sir qiluvchi jismoniy, ijtimoiy va madaniy muhitni o'z ichiga oladiva nutq harakatini tushunish.

Nutq harakatining asosiy prinsiplaridan biri bu ma'ruzachilar ma'lum harakatlarini va turli kontekstlarda ma'lum maqsadlarga erishish uchun tildan foydalanishlari mumkin degan fikr. Ushbu tamoyil shuni anglatadiki , til fikrlarni ifodalash uchun xam, kerakli natijalarga erishish uchun xam ishlatish mumkin bolgan vositadir.

Nutq harakatlarining asosiy prinsiplariga quyidagilar kiradi :

Kongnitiv jihat bu til ma'ruzachilar o'rtasida ma'lumot uzatish uchun ishlatiladi degan fikr. Nutq harakatining kognitiv jihati- bu turli xil faqtlar , goyalar va bilimlarni yetkazish uchun tildan foydalanish qobiliyatidir.

Ijtimoiy jihat- bu tilni ijtimoiy maqsadlarda ishlatish g'oyasidir. Ma'ruzachilar tildan foydalanishi mumkin bir-biriga bo'lgan munosabatini ifoda etishi, ijtimoiy aloqalar o'rnatishi va hakoza.

Pragmatik jihat-bu tildan foydalanish g'oyasimuayyan harakatlar va yutuqlarni amalga oshirish uchunmuayyan maqsadlar. Bilan bog'liq nutq harakatlariga misollarpragmatik jihat, va'dalarni o'z ichiga oladi,takliflar, buyruqlar, ogohlantirishlar va boshqalar.

Kontekstual jihat-bu tilning ma'nosi degan fikru ishlatiladigan kontekstga bog'liq. Boshqalarso'z bilan aytganda, xuddi shu matn parchasi boshqacha bo'lishi mumkinturli vaziyatlarda ma'no.

Yuqoridagi printsiplardan foydalanish yordam berishi mumkinma'ruzachilar uchun tilni yanada samarali ishlatishdamaqsadlaringizga erishish va yanada sifatli o'rnatishboshqa odamlar bilan aloqa. Keyingi tushunchamiz bu pragmatic prinsiplar bo'lib. Bu tushuncha lingvistikada judayam kata axamiyatga egadir.Pragmatika-bu kontekst, maqsad va niyatlarni o'rganadigan tilshunoslik sohasitildan foydalanish va kommunikativ harakatlarning talqiniga ta'sir qiladi. Uodamlar ma'lum maqsadlarga, ta'sirlarga erishish uchun tildan qanday oydalanishlarini o'rganadiboshqa odamlarga va aloqada ma'no yaratish.Pragmatikaga oid ba'zi asosiy xususiyatlar va tushunchalar:1. Kontekstdan foydalanish: pragmatika kontekstga e'tibor beradialloqa sodir bo'ladi. Kontekst jismoniy muhitni o'z ichiga olishi mumkin,madaniy me'yorlar, o'zaro ta'sir qiluvchi tomonlar haqidagi bilim va taxminlar vabayonotning talqiniga ta'sir qiluvchi

boshqa omillar.2. Implikatura: implikatura-bu yashirin qiymat bo'lib, undan kelib chiqishi mumkintil bayoni, lekin uning bevosita ma'nosi emas. U quyidagilarga asoslangan umumiy qabul qilingan ijtimoiy-madaniy taxminlar haqidagi kontekst va bilimlar.3. Kommunikativ kompetentsiya: pragmatika nutq va tinglash usullarini o'rganadisanamarali bo'lish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va strategiyalarga ega bo'lingtildagi o'zaro ta'sirlar. Bunga ijtimoiy me'yorlarni tushunish kiradi, tegishli nutq harakatlaridan foydalanish va turli kommunikativlarga moslashish vaziyatlar.4. Xushmuomalalik va iktidarsizlik turli madaniyatlar va tillar orasida

Hurmat- og'zaki nutqda ishlatiladigan eng muhim tushunchalaridan biridir. Ushbu tushuncha chuqur madaniy xususiyatga egama'nosi va u odamlarning muloqotida muhim rol o'ynaydi. Ichidahr qanday suhbat sharoitida hurmat printsipli quyidagilarni o'z ichiga oladi :

Zamonaviy jamiyatda hurmat suhbatdoshlari uchun bu shart hisoblanadimu vaffaqiyatli muloqot. Ushbu maqolada biz quyidagilarni ko'rib chiqamiz:

Og'zaki nutqda hurmat printsiplining pragmatik xususiyatlari:

Birinchidan, shuni ta'kidlash kerakki, hurmat printsiplibarcha nutqiy vaziyatlarda albatta kuzatilishi kerak. Bu barcha panelistlarning tengligini tan olishga asoslangan va ularning erkin fikr bildirish huquqi bilan. Hurmat boshqa odamlar biz ularning huquqlarini hurmat qilishimizni anglatadishaxsiyat, o'ziga xoslik va erkinlikning namoyon bo'lishitanlash.

Ikkinchidan, hurmat tamoyiliga rioya qilishdan tashqari og'zaki nutq, shuningdek, qachon va qachon tushunishni bilish kerak suhbatdoshlaringizga qanday hurmat ko'rsatish kerak. Bu muhim, chunki har bir inson har xil va unga munosabatda bo'lish kerakuning individual xususiyatlariga ko'ra. Har biri insonning o'ziga xos e'tiqodlari, hayotiy tamoyillari bor, xarakter va boshqalar.

Uchinchidan, muvaffaqiyatli muloqot uchun moslik ham muhimdir hurmat namoyishlari. Masalan, agar odam qo'pol bo'lsa va suhbatdoshlariga hurmatsizlik bilan murojaat qiladi, bu mumkinmojarolar va muammolarga olib keling. Lekin! Agar ba'zi hollarda ushbu printsiplni buzish quyidagilar bo'lishi mumkin bo'lgandi (masalan, o'ta xavfli sharoitda), keyin oddiy hayot suhbatdoshlarga hurmat zarur har doim ko'rsating.

To'rtinchidan, hurmat bo'lmasligi kerakligini tushunish muhimdir bir tomonlama. O'zaro hurmat asos bo'lishi kerak odamlar o'rtasidagi aloqa. Agar suhbatdoshlardan biri bo'lmas suhbatdoshiga hurmat ko'rsatadi, bu quyidagilarga olib kelishi mumkinular o'rtasidagi ziddiyatga.

Beshinchidan, hurmat printsipli nafaqat namoyon bo'lishi mumkin boshqa odamlar bilan muloqot qilish, balki hayvonlar bilan muloqot qilish va atrof-muhit. Bunday holda, atrof dagilarga hurmat atrof-muhit va hayvonlar ularni himoya qilishda faol ishtirok etishda namoyon bo'ladi va saqlash.

Oltinchidan, madaniy xususiyatlarni hisobga olish keraksuhbatdoshlar. Boshqa madaniyatlarga, ularning urf-odatlariga hurmat vaqoidalar muvaffaqiyatli uloqotning asosiy omilidir. Har bir madaniyatning o'ziga xos urf-odatlari va xulq-atvor qoidalari mavjud, oldini olish uchun e'tiborga olish kerak bo'lgan narsalarqarama-qarshiliklar.

Shunday qilib, muvaffaqiyatli muloqot uchun muhim degan xulosaga kelishimiz mumkin hurmat tamoyilini har tomonlama hurmat qiling. Buprintsip o'rtasidagi aloqaning zarur tarkibiy qismidirodamlar va asosiy omillardan biri, uyg'un va muvaffaqiyatli natijani ta'minlash. Hurmat tamoyilining pragmatik xususiyatlarini tushunish samaralidi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Arso Setyaji. How speech acts work in translation: an analysis on speech acts in translating a script of Titanic film //UNS Journal of language studies – 2014. –Vol. 03. – №.01. – P.18.
2. Buzrukova M. O'zbek badiiy matnida undash konstruksiyalari //Xorijiy filologiya – 2020. – №1. – B.108.
3. Hoshimov O'. Nur borki, soya bor. – T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1977. – B.181.
4. Safarov Sh. Pragmalingvistika: monografiya. – Toshkent, 2008. – B.77-82.
5. Searle J.R. A classification of illocutionary acts //Language in society –1976. –Vol. 5 – №1. – P.1.
6. Tog'ay M. Oydinda yurgan odamlar. – T.: Nurafshon-kitob-ta'minot, 2022. –B.4.
7. Choerunnisa R. An analysis of speech acts in the dead poets society: a thesis. – University of Yogyakarta, 2015. – P.8.
8. <https://ru.wikipedia.org/wiki>

KORXONADA PERSONALNI BOSHQARISH TIZIMINI VA RAHBARLIK USLUBINI TAKOMILLASHTIRISHDA XORIJ TAJRIBALARINI QO‘LLASH IMKONIYATLARI

*Azamaliyeva M.
O‘roqova D.*

O‘zbekistonda mehnat omilini rivojlantirish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor vazifasi sifatida belgilanar ekan, bu sohadagi xorij mamlakatlari tajribasi ham hisobga olingan. Iqtisodchi olimlar jahon mamlakatlarida xodimning mehnati motivatsiyasi tizimini tashkil etishda uchta modelni farqlaydilar:

1. Evropa modeli. U ijtimoiy davlat modeli sifatida ham ta‘riflanib, mehnat motivatsiyasi tizimini tashkil etishda davlatning ishtiroki nazarda tutiladi. Bu model Shvetsiya, Daniya, Germaniya, Norvegiya, Fransiya, Finlyandiya kabi mamlakatlarga xosdir.

2. Amerika modelida mehnat motivatsiyasi tizimini tashkil etishda davlatning ishtiroki nisbatan kamroqdir. Bu tizim ko‘proq AQSH, Buyuk Britaniya, Avstraliya, Yangi Zelandiya kabi davlatlarga taalluqlidir.

3. Osiyo modeli. Ko‘proq Yaponiya, Janubiy Koreyaga xos bu motivatsiya tizimi asosida xodim o‘zaro munosabatlarida bir-biriga hurmat, katta yoshdagilarga izzat-ikrom, o‘zaro ishonch yotadi. Yapon menejmentining yetakchilari K.Matsusita va A.Morita korxonasi strategiyasi va tashkiliy tuzilmasi asosiga inson xohish-istagi va qobiliyati qo‘yilishi kerak degan qoidani ilgari suradilar. A.Moritaning ta‘kidlashicha, —Birorta nazariya, dastur yoki hukumat siyosati korxonasi muvaffaqiyat qozonishini ta‘minlay olmaydi. Buni faqat insonlar ta‘minlay oladilar.

—HPU, —Mitsubishi, —Toyota, —Nissan kabi yirik yapon kompaniyalarining ishlab chiqarishni tashkil etishdagi tajribalari, ularning ulkan muvaffaqiyatlari bevosita ana shu tamoyilga tayangan holda xodimni mehnatga eng samarali ravishda qiziqтира olganliklari samarasi ekanligidan dalolat beradi.

Xususan, A.Morita tomonidan —HPU kompaniyasi uchun ishlab chiqqan asosiy tamoyillari quyidagilardan iboratdir:

- kompaniya uchun yirik maqsadlarni tanlash va xodim oldiga ulkan ilmiy-texnikaviy vazifalarni quyish;

- xodimda bir oila a‘zolari xis-tuyg‘ularini shakllantirish va butun choralar bilan rag‘batlantirish;

- xodim ijodiy tashabbuskorligini butun choralar bilan kuchaytirish, ongli ravishda qat‘iy rejalashdan voz kechish.

Xitoyda korxonalarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanishi ularda eng zamonaviy texnologiyalarni joriy etish uchun maxsus jamg‘arma tashkil etilishida o‘z

ifodasini topgan. Mazkur jamg'arma orqali korxonalariga grantlar ajratish yo'lga qo'yilgan. Bu toifadagi korxonalar tashkil etilishi vaqtida ishlab chiqarishni eng zamonaviy texnologiyalar asosiga qo'yishni rejalagan bo'lsalar, 1 mln. yuan (120 ming AQSH dollari) miqdoridagi grant olish huquqiga ega bo'ladilar. Ishlab chiqarishni yanada kengaytiradigan bo'lsalar 2 mln. yuangacha, texnologiyalarni modernizatsiya qilishga 1 mln. yuandan 2 mln. Yuangacha moliyaviy yordam – subsidiya olish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Jahon banki ma'lumotlari ham ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda xodimni mehnatga bo'lgan qiziqtirish bu omili hal qiluvchi roldan yaqqol dalolat beradi. Chunonchi, ushbu ma'lumotlarga ko'ra AQSh milliy daromadining 76,0 % bevosita ana shu —inson salohiyatil – uning bilimi, malakasi, tajribasi, tashabbuskorligi, korxonasiga sadoqati natijasidir. Garbiy Yevropa mamlakatlarida ham korxonalar ishlab chiqarish samaradorligining 74,0 %i —inson salohiyatil ulushiga to'g'ri kelayotgan ekan.

Bozor iqtisodiyoti taraqqiy etgan davlatlardagi kompaniya va firmalarda qo'llaniladigan moddiy jihatdan rag'batlantirishning quyidagi asosiy shakllari keltirilgan:

Mukofotlar (bonuslar), ish haqi, foydaga sheriklik, qo'shimcha to'lovlar rejasi, kechiktirilgan to'lovlar, aksiya sarmoyasida ishtirok etish, korxonalar transporti, transport xarajatini to'lash, stipendiya berish dasturi, ta'lim olishda, yordam berish, ovqatlanishni qoplash, firma mahsulotini sotib olish uchun chegirma, maslahat xizmatlari, jamoa bilan dam olish, klubga a'zolik (sport, qiziqish bo'yicha va h.k., kredit olish asotsatsiyalari, hayotni sug'urta qilish, xodimlar musobaqasi, kasaba uyushmalariga a'zolik, tibbiy ko'rikdan o'tish, qaramog'idagi oila a'zolari hayotini sug'urta qilish, baxtsiz hodisalardan sug'urta qilish, tibbiy xizmat, baxtsiz hodisalardan sug'urta qilish, qarmog'idagi oila a'zolari hayotini sug'urta qilish, jamg'armalar, pensiya, ta'til, dam olish kunlari, jamg'arlar fondlari va h. k.

Iqtisodchi olimlardan E.Meyo birinchilar qatori ilmiy asoslangan ish operatsiyalari hamda ish haqi miqdori yuqoriligining o'zigina hamisha ham mehnat unumdorligin ioshirishga xizmat qilmasligini aniqladi. Uning tadqiqotlari mehnat motivatsiyasi psixologik jihatlariga e'tiborni kuchaytirish zarurligini ko'rsatdi. Natijada —insonni boshqarish nazariyasi yuzaga chiqdi. Mehnat motivatsiyasida xodimlar yoshini ham hisobga olish kerak. Albatta, ishlab chiqarishni tashkil etish, texnologiya darajasi O'zbekistondagidan farq qiladigan taraqqiy etgan davlatlardagi kompaniya va firmalarda qo'llanilayotgan mehnat motivatsiyasi tajribasini mamlakat ishlab chiqarishlariga aynan ko'chirish bilan ko'zlangan natijaga erishib bo'lmaydi. Lekin, jahon korxonalarini yengil g'or tajribalarini o'rganish, umumlashtirish, tahlil etish asosida ishlab chiqilgan shunday hammabop qoidalar mavjudki, ulardan ijodiy foydalanmasdan korxonani oyoqqa turg'izish, bozordagi keskin raqobat sharoitlarida

muvaffaqiyatli faoliyat yurgizishini ta'minlash juda mushkul. Mehnat motivatsiyasi korxonaga muvaffaqiyatini ta'minlaydigan ana shunday omillarning eng asosiylaridan biridir. Korporatsiyaning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishining muhim sharti – xodimlar bilan ishlashga ajratiladigan mablag'larini oshirish hisoblanadi.

AQSh va Kanada kabi industrial mamlakatlarning firmalarida erkin —kirish-chiqishl kadrlar siyosati olib boriladi. Kadrlarni tanlash jarayoni uncha murakkab bo'lmay, iqtisodiy vaziyatga qarab, ishchilar ishdan bo'shatilishi yoki boshqasiga o'tkazilishi mumkin edi. Yangi texnologiyalarni joriy etish rejalashtirilganda oddiy ishchilar jiddiy e'tiborga olinmasdi.

Yuqoridagi nuqtai nazar tufayli xodimlarni boshqarish yollash, ishdan bo'shatish, maosh, nazorat, mehnat sharoitini tartibga solish kabi dastaklar bilangina chegaralanib qolgandi. Ko'rsatgan xizmatni e'tirof etish, majburiyat taqsimoti, rag'batlantirish tizimi kabi motivatsiyali va ijtimoiy omillarga kamroq e'tibor berilardi. Ushbu yondashuvda firmaning raqobat kurashidagi muvaffaqiyati, asosan, texnologiya va marketing sohasiga bog'liq, deb qaralib, kadrlar salohiyatining xususiyatlari esa ikkinchi darajali ahamiyatga ega edi. Yapon firmalari o'z tovarlarining yuqori sifatli bilan amerika firmalarini tashqi bozorlardan siqib chiqara boshlagach, amerikaliklarning —ko'zi ochildi va amerika olimlari hamda menejerlari vujudga kelgan ahvolning sabablarini chuqur o'rganishga kirishdilar. Sir oddiygina bo'lib chiqdi, yapon menejmenti – avvalo inson omiliga asoslanar ekan. Shu o'rinda yirik yapon-amerika qo'shma korxonasi rahbarining fikrini keltirish o'rinli: —Firmamizga tashrif buyurgan ko'plab xorijliklar bizning ham AQSh, ham Yevropada bir xil bo'lgan texnologiya va xom-ashyodan foydalanib, yuqori sifat darajasiga erishishimizga ajablanishadi. Ammo, ular sifatni dastgohlar emas, balki insonlar berishini idrok etishmaydill.

Yaponiya dunyoda birinchi bo'lib, kam xarajatli, yuqori sifatli mahsulotlar tayyorlashda korxonaning barcha ishchilarini o'ziga jalb qiladigan —inson qiyofasidagil zamonaviy menejmentni rivojlantirdi. Ko'plab yapon firmalarida har bir operatsiya ijrochisi navbatdagi operatsiyani bajaruvchisiga o'zining iste'molchisi sifatida qaraydi va yuqori mas'uliyatni his qiladi. Inson psixologiyasi va ijtimoiy mavqeini hisobga oluvchi bu menejment boshqa rivojlangan mamlakatlarning xodimlarni boshqarishdagi an'anaviy usullarini takomillashtirishga turtki bermay qolmadi. Xodimlar xatti-harakatining ratsionallik va novatorlik uslublari o'rtasida vujudga kelgan tanazzul ochiq ko'rinda boshlagan paytda ishchilar o'zlarini ijodkor shaxs sifatida anglay boshlagani va malaka darajalarining ortishi sababli ham, xodimlarni boshqarish usullarini takomillashtirish uchun zamin vujudga keldi. Hozirgi davrda kadrlar xizmatining boshliqlari amaliy ish davomida shakllanadilar. Faqat bir necha universitetlardagina kadrlarni boshqarish bo'yicha ma'ruzalar o'qiladi. Kadrlar xizmatining xodimlari asosan iqtisodchi, huquqshunos, sotsiolog, ruhshunos

kabi ijtimoiy sohalar mutaxassislaridan tashkil topgan. Ishlab chiqarishning rivojlanishi, texnologik yangiliklardan foydalanish va raqobat kurashi taʼsirida bu xizmat faoliyatining roli va vazifalari oʻzgarib bordi. Korxonaning ijtimoiy qonunchilik va kasaba uyushmalari bilan munosabatlarining rivojlanishi bilan uzviy ravishda kadrlar xizmati ham takomillashib bormoqda. Kadrlar masalasini hal qilishda anʼanaviy jamoa usullari oʻrniga individual yondashuvning ahamiyati ortmoqda.

”Mitsubishi Ship” building zarur boʻlgan malakali kishilarni oʻzi tashkil etgan maxsus maktablarda oʻqitishni boshladilar. Bu xarajatlarni kompaniya toʻlardi, biroq malakali ishchilar tanqis boʻlganligi uchun koʻpgina ishchilar taʼlim olganidan keyin qaerda ish haqi yuqori boʻlsa, boshqa bir kompaniyaga oʻtishni xohlar edi. Kompaniya oʻqigan malakali ishchilarni ushlab qolish uchun doimiy yollash va ish stajiga bogʻliq holda haq toʻlash tizimini qabul qildi. Boshqa kompaniyaga oʻtish kelajakdagi afzalliklarni yoʻqotishni bildiradi. Bu tizimini qabul qilgandan keyin kompaniya qisqa muddat ichida yuqori mehnat xarajati muammosini hal qildi. Lekin, keyinchalik doimiy jalb qilingan ishchilarning ish haqi oʻsishi natijasida mehnat haqini ushlab qolish oʻsa boshladi. Bu muammo, sanoat oʻsishi natijasida hal boʻldi. Natijada katta miqdordagi yoshlarni jalb etdi. Shu tariqa oʻrtacha jalb qilingan yoshlar soni kamaydi va ish haqi ushlab qolish kamaydi. Ish haqi tizimi. Ish haqi Yaponiyada 1-navbatda mehnat staji tizimiga qarab aniqlanadi. Yuqori ishdagi ishchilar ishga layoqatliligi yoki oʻz majburiyatlarini bajarmaganligiga qaramasdan, yuqori darajadagi ish haqi oladi. Statistika muvofiq 13,8 % kompaniyalarda 2000-yilda ish haqi mehnat va layoqatiga qarab aniqlanardi. Mehnat natijalari va mehnat stajini aniqlash asosida ish haqini toʻlash 80,6 % korporatsiyalarda tashkil etiladi. Yaponiyada ish haqini toʻlash oylik ish haqi va 1 yilda 2 marta bonuslarni toʻlashdan iborat.

Yapon oilalarida farzandlarni oʻqitishga qilinadigan xarajatlarni yaxshi kapital qoʻyilmani amalga oshirish yoki bu farzandlar uchun eng yaxshi meros deb qarash anʼanasi mavjud. Shu sababli ham oila budjetidan taʼlinga katta mablagʻ ajratiladi.

Aholining taʼlim darajasini oshirish ITT va sanoat tarkibini modernizatsiya qilishga yordam beradi. Bunga iqtisodiyot sohalari boʻyicha OOʻYularini bitiruvchilarining taqsimlanishiga qarab guvoh boʻlish mumkin. Yuqori oʻrta maktablarni bitiruvchilarining 34 % texnika va ishlab chiqarish sohasiga, 2,6 % ish yuritish sohasiga va 16 % savdo sohasiga boradi. Ikki yillik kollejlarni bitiruvchilarining 58 % ish yuritish sohasiga, 27 % professional texnika sohasiga ishga joylashadilar, universitetlar va institutlar bitiruvchilarining 37 % professional texnika sohasi tarmoqlariga, 40 % ish yuritish sohasiga va 19 % savdo sohasiga joylashadilar.

1985-yilda mavjud —Kasbiy oʻqitish qonunil —Inson resurslarini kasbiy rivojlantirish toʻgʻrisida qonunlga almashtirildi. Asosiy maqsadi —koʻk yoqalil ishchilarni oʻqitishga moʻljallangan oldingi qonundan farqli ravishda, yangi qonun barcha ishchilarni (—oq yoqalil – muhandis texniklar ham kiradi) kasbiy

qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgandi. Bundan tashqari, yangi qonun turli uzluksiz umurbod o'qitish tizimlarini rivojlantirishga yordam berdi va ular davlat tomonidan belgilangan o'qitish standartlari bilan chegaralanib qolmadi. Korxonalarda —inson resurslarini kasbiy rivojlantirish bo'yicha mas'ul kishini belgilash qoidasi joriy etildi. Axborot va tajriba almashish maqsadida o'tkaziladigan konferentsiyalarga subsidiyalar ajratila boshladi. Bundan tashqari, korxonalarni o'qitishning samarali usuli to'g'risida axborotlar bilan ta'minlovchi markazlar ish boshladi.

Hozirgi vaqtda Yaponiyada firma ichida o'qitish qisqa muddatli stajirovka (markazlashgan o'qitish) shaklida amalga oshiriladi. Xodimlarni rivojlantirish rejasiga muvofiq stajirovkalar ishchilarning kategoriyasi va lavozimiga qarab uyushtiriladi.

Xulosa va takliflar

Maqola mavzusidan kelib chiqib olib borilgan tadqiqot natijasida quyidagi umumlashtirish, xulosa va tavsiyalar olishga erishildi.

1. Personalni boshqarish – alohida xodim va umuman korxonalar manfaatlarini ta'minlash maqsadida inson salohiyatidan samarali foydalanishga qaratilgan tashkiliy, ijtimoiy-iqtisodiy, psixologik, axloqiy va huquqiy munosabatlar tizimidir.

Personalni boshqarish (Personal management) konsepsiyasi XX asrning 30-yillaridan boshlab shakllana boshlagan va uning nazariy asosi sifatida insonga xizmat vazifasi orqali qaralishi qabul qilingan bo'lib, boshqaruv ma'muriy vositalar (tamoyillar, uslublar, vakolatlar, funksiyalar) orqali amalga oshirilishi nazarda tutiladi. Personalni boshqarish deyilganda ham alohida menejerlar, ham umuman boshqaruv butun apparatining faoliyat turlari, eng avvalo, boshqaruv faoliyati tizimi tushuniladi.

2. Bugungi kunda personalni boshqarishning asosiy maqsadi korxonalar personalini shakllantirish, rivojlantirish va uning salohiyatidan eng samarali ravishda foydalanishdan iboratdir. Personalni boshqarish konsepsiyasi korxonalar xodimlar salohiyatini shakllantirish va rivojlantirish bilan o'zaro bog'liq bo'lib, quyidagicha tabaqalanadi.

3. Bugungi kunda barcha korxonalar bozor munosabatlari va raqobat muhitiga moslashishga majburdir. Shuning uchun bozorda muvaffaqiyat qozonishni ta'minlaydigan omillar ayni paytda korxonalar muvaffaqiyatini belgilovchi omillar hisoblanadi. Bu omillarning hammasi korxonalar xodimlari, ya'ni personal mehnat faoliyati bilan bog'liqdir.

4. Korxonalarda rahbar personalni boshqarishning muayyan, aniq maqsadga yo'naltirilgan choralar tadbirlarini ko'rish jarayonida amalga oshiriladi. Bu jarayon quyidagilarni ko'zda tutadi: personal bilan ishlashning maqsadlari va asosiy yo'nalishlarini aniqlash, qo'yilgan maqsadga erishishning vosita, shakl va uslublarini aniqlash, qabul qilingan qarorlar ijrosini ta'minlash bo'yicha ishlarni tashkil etish,

belgilangan tadbirlar bajarilishini muvofiqlashtirish va nazorat qilish, personal bilan ishlashni muntazam takomillashtirib borish.

Xizmat ko'rsatish sohasi savdo va umumiy ovqatlanish xizmatlari, transport xizmatlari, aloqa va axborotlashtirish xizmatlari, moliyaviy xizmatlar, turizm xizmati, mehmonxona xizmatlari, kommunal xizmatlar, maishiy xizmatlar, avtomobil va boshqa maishiy texnik ta'mirlash kabi boshqaruv tizimida faoliyat turli-tumanligi bilan usullarini ajratish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

5. Korxonada rahbar personalini iqtisodiy usullari orqali boshqarishda har bir kompaniyaning asosiy unsuri sifatida savdoni rag'batlantirish hisoblanib, o'zida iste'molchilarni va vositachilar tomonidan alohida tovar yoki xizmatni xaridini tezlashtirish yoki kengaytirishga chaqiruvchi, undovchi usullar kompleksini o'z ichiga oladi.

Rahbar personal tizimini boshqarishda mehnatni moddiy va ma'naviy rag'batlantirish tizimini yaratish – ish haqi, lavozim maoshlari turli shakllar va tizimlardan foydalanishni, mukofotlash tizimlarini ishlab chiqish va hokazolarni nazarda tutadi. Mehnatni rag'batlantirishni tashkil qilish mehnat faoliyatida yuksak shaxsiy va jamoa ko'rsatkichlariga erishish maqsadida ish vaqtidan oqilona foydalanishga, ilg'or ish usullari va metodlarini o'zlashtirishga, ish joylarini yaxshiroq tashkil etishga, ishda zaruriy aniqlik va uyushqoqlikni ta'minlashga har bir xodimni qiziqtirishga qaratilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Normativ-huquqiy hujjatlar:
  1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: «Adolat», 2017y.
  2. O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi. – T.: Adolat, 2007 y.
  3. O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining —O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatish va servis sohasini rivojlantirishni jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi 17.04.2006 yil PQ-325-sonli qarori.
  4. O'zbekiston Respublikasida 2010 yilgacha bo'lgan davrda xizmat ko'rsatish va servis sohasini rivojlantirishni jadallashtirishga oid qo'shimcha chora tadbirlar to'g'risidagi 21.05.2007 yil PQ-640-sonli qarori.
  5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining —Davlat xizmatlarini ko'rsatish tizimini jadal rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi 11.04.2018 yil qarori.
  6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining —2017-2020 yillarda xizmatlar sohasini rivojlantirish dasturi to'g'risidagi 2016 yil 26 fevraldagi 558-sonli qarori.
  7. O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi. 2016 yil 18 yanvar.

—Xalq so‘zil.

8. Mirziyoyev Sh. M. ning mamlakatimizni 2021 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2022 yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma‘ruzasi.
9. Mirziyoyev Sh. M. tomonidan ishlab chiqilgan 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha harakatlar strategiyasi. 2017 yil 7 fevral.

BO‘LAJAK INFORMATIKA O‘QITUVCHILARNI METODIK TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Abduqodirov Elbek Abduvali o‘gli

*Namangan davlat universiteti Amaliy matematika va
raqamli texnologiyalari kafedrasida stajyor – o‘qituvchisi
elbek_abduqodirov@mail.ru*

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo‘lajak informatika o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligini rivojlantirishning pedagogik mexanizmlarini mazmun mohiyatini anglab yetish, qolaversa o‘qituvchi tomonida yangi metod va loyihalar ishlab chiqishga qaratilgan. Ya’ni metodik tayyorgarlik nima?, pedagogik mexanizm aslida nima ekani haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Informatika, informatika o‘qituvchilari, metod, metodika, pedagogika, pedagogik mexanizm, loyiha.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 21.06.2022 yildagi 289-sonli qarorida Pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta’lim muassasalarini tizimli rivojlantirish va ularda boshqaruv faoliyatini takomillashtirish, ilg‘or xorijiy tajribalarni joriy qilgan holda zamonaviy ta’lim dasturlarini ishlab chiqish, yuqori malakali professional kadrlar tayyorlashni yangi bosqichga ko‘tarish, shuningdek, pedagogika sohasida ta’lim, ilmfan va amaliyot uyg‘unligini ta’minlash maqsad¹ qilib qo‘yilgan.

Bo‘lajak informatika o‘qituvchilarini Informatika va axborot texnologiyalari fanini o‘qitish, kasbiy faoliyatida zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini qo‘llash, informatikadan turli-tuman shakldagi sinf va sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish hamda o‘tkazishga tayyorlash, ta’lim-tarbiya sohasini axborotlashtirishning yo‘llari va istiqbollari haqidagi tassavvurlarini rivojlashtirish va chuqurlashtirish, informatika o‘qituvchisining kasbiy sohasida egallashi lozim bo‘lgan bilimlar, amalda qo‘llash uchun ko‘nikma va makalalarni shakllantirish hamda rivojlantirishdan iborat.

O‘qituvchining mustaqil o‘qib –o‘rganishi (informatika fanida ro‘y berayotgan eng so‘nggi yangiliklar haqida ma’lumotlarni beruvchi yangi adabiyotlar, Internet materiallari, portal tizimi, vaqtlilik matbuot sahifalarida chop etilayotgan ma’lumotlar, shuningdek, ilg‘or texnologiyalar bilan tanishib borish), tajribali ustoz o‘qituvchilar faoliyatini o‘rganish (ta’lim muassasasidan chetga chiqmagan holda), O‘qituvchi xodimlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish kurslari va institutlarida kasbiy malaka va ko‘nikmalarni oshirib borishi, Doimiy ravishda ilmiy anjumanlar (nazariy va amaliy konferensiya hamda seminarlar pedagogik o‘qish hamda treninglar)da faol

¹ <https://lex.uz/docs/-6079561>

ishtirok etish, Respublika hamda rivojlangan xorijiy mamlakatlarning yetakchi ta'lim muassasalarida o'z tajribalarini oshirish, kasbi bo'yicha eng so'nggi ma'lumotlarni o'rganish. ularda ilgari surilayotgan fikrlarni umumlashtirish, xulosalash asosida mustaqil loyihalarni tayyorlash.[2,3] metodik tayyorgarligini rivojlantirish, metodik bilimlarni mustahkamlash hamda yangi metod ishlab chiqishga qaratilgandir.

Yuqoridagilardan kelib chiqib pedagogik mexanizmlarni shakllantirishimiz mumkin bo'ladi, chunki metodik bilimlarni darsda tartib bo'yicha qo'llay olsak biz maqsadimiz (pedagogik mexanizm)ga erishgan bo'lamiz.

Ushbu maqsadga erishish uchun talabalarda bo'lajak informatika o'qituvchisi sifatida umumiy o'rta ta'lim maktablari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlarda o'qitiladigan Informatika va axborot texnologiyalari fanining ahamiyati, uning mazmuni, tamoyillari, shuningdek, fanning boshqa fanlar bilan aloqadorligiga oid nazariy bilimlar, amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirish vazifalarini bajaradi.

Informatika o'qitish metodikasi bo'yicha o'qituvchilarning bilim, ko'nikma va malakalariga quyidagi talablar qo'yiladi.

–informatika va axborot texnologiyalarining ta'lim tizimida tutgan o'rni va roli, informatika o'qitish metodikasining pedagogika, psixologiya fanlari bilan bog'liqligi, informatika o'qitish metodikasi tarixi, informatika o'qitishning zamonaviy usul va vositalari, informatikaga oid internet, masofaviy ta'lim va Web-texnologiyalarga asoslangan tarmoq ta'lim resurslari, darsliklar, o'quv-uslubiy qo'llanmalarning xususiyatlari to'g'risida bilimga ega bo'lishi;

–informatika o'qitish metodikasining boshqa fanlar bilan integratsiyasi, informatikani o'qitishning zamonaviy shakl, usul, vositalari, ularning nazariy asoslari, umumiy o'rta ta'lim va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limida informatikani o'qitishning maqsadi, mazmuni va vazifalari, informatikani o'qitishning didaktik tamoyillari, informatika va axborot texnologiyalarini o'qitishda uning qismlari va boblariga xos xususiyatlari, informatikadan darsdan tashqari ishlarni tashkil etish va o'tkazish, internet, masofaviy ta'lim va Web-texnologiyalardan foydalanish ko'nikmalari shakllangan bo'lishi;

- informatika o'qitishda zamonaviy usul va vositalarini qo'llay olish, informatika o'qitishda ilg'or metodik tajribalarni umumlashtira olish, informatika va axborot texnologiyalari bo'yicha mustaqil ta'lim olishga o'quvchilarni yo'llash, informatikani o'qitishda o'quvchilarda axboriy madaniyatni shakllantirish va rivojlantirish, informatikadan o'quvchilar bilimini baholay olish, informatika darslari hamda tarbiyaviy ishlar bo'yicha talab qilingan barcha hujjatlarni yuritish malakasiga ega bo'lishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining 'Ta'lim to'g'risida'gi qonuni. //Barka 10 avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. -T. Sharq, 1997, 20-29 betlar.

2. Abdullayev H. Yashil daftar hikmati. -Toshkent, O'qituvchi, 2000.
3. Barkamol avlod orzusi. - T.. "O'zbekiston Milliy Eensiklofediyasi", 2000
4. Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. - T.: Sharq 1997. - 63 b.
5. "Barkamol avlod yili" davlat dasturi to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentiniig Qarori. "Adolat" gazetasi, 2010 yil, 29-yanvar.
6. Omonov N.T. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. -Iqtisod-moliya. 2009. - 240 b.
7. Ochilov M., Ochilova N. O'qituvchi odobi. //Saylanma. -O'qituvchi, 1997. - 118 b.
8. Sultonova G.A. Pedagogik mahorat. - T.: Nizomiv nomli TDP 2005.- 149
9. Tarbiyaviy ish metodikasi. //Pedagogika institutlari uchun o'quv qo'llanma (L. I. Ruvinskiy tahriri ostida). - T.: O'qituvchi, 1991. - 376 b.
10. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q, "Muloqot" jumali, 1998 yil, 5- son.
11. Tolipov O \. Usmonboeva M. Pedagogik texnologiya: nazariya amaliyot.- T.: Fan, 2005.- 206 b.
12. Turg'unov S.T., Maqsudova L.A. Pedagogik jarayonlami tashkil etish va boshqarish. - T.: Fan. 2009. - 168 b.
13. Elbek Abduvali Ogli Abdukodirov ALGORITHM OF GRINDING SOUND SIGNALS // Academic research in educational sciences. 2021. №8. URL:

РОЛЬ ФИЗИЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ У БОЛЬНЫХ С РЕВМАТОИДНОМ АРТРИТОМ

Рахимова М.Р.

Ташкентская медицинская академия

REVMATOID ARTRIT BILAN XASTALANGAN BEMORLARDA JISMONIY FAOLLIKNING ANAMIYATI

Raximova M.R

Toshkent tibbiyot akademiyasi

THE ROLE OF PHYSICAL ACTIVITY IN PATIENTS WITH RHEUMATOID ARTHRITIS

Rakhimova M.R

Tashkent medical academy

АННОТАЦИЯ

Ревматоидный артрит (РА) - хроническое воспалительное аутоиммунное заболевание, вызывающее прогрессирующее повреждение опорно-двигательного аппарата. Многие пациенты с РА также страдают от ускоренной потери мышечной массы или кахексии, что способствует потере физических функций и качества жизни. Физическая активность играет центральную роль в лечении заболевания, поскольку она необходима для поддержания мышечной силы и выносливости, диапазона движений и способности выполнять повседневные действия. С другой стороны, учитывая природу заболевания, всегда существует повышенный риск получения травм. Существует большое количество литературы, исследующей влияние физических нагрузок на мышечную функцию и активность заболевания. Эти исследования показывают, что физические упражнения явно улучшают функцию мышц, не влияя на активность заболевания. Исследования, включающие рентгенологическую оценку повреждения суставов как конечной точки, также показывают, что нет доказательств того, что физические нагрузки, даже высокоинтенсивные, усиливают воспаление или повреждение суставов, хотя пациентам с тяжелыми исходными повреждениями следует проявлять осторожность.

XULOSA

Revmatoid artrit (RA) surunkali yallig'lanishli autoimmun kasallik bo'lib, mushak-skelet tizimining progressiv shikastlanishiga olib keladi. RA bilan og'rigan ko'plab bemorlar mushaklarning tez yo'qolishi yoki kaxeksiyadan aziyat chekishadi, bu esa jismoniy funksiyani va hayot sifatini yo'qotishga yordam beradi. Jismoniy

faollik kasallikni davolashda markaziy rol o'ynaydi, chunki mushaklar kuchini va chidamliligini, harakat doirasini va kundalik ishlarni bajarish qobiliyatini saqlab qolish zarur. Boshqa tomondan, kasallikning tabiatini hisobga olgan holda, har doim shikastlanish xavfi ortadi. Jismoniy mashqlarning mushaklar faoliyatiga va kasallik faoliyatiga ta'sirini o'rganuvchi ko'plab adabiyotlar mavjud. Ushbu tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, mashqlar kasallikning faolligiga ta'sir qilmasdan mushaklarning faoliyatini aniq yaxshilaydi. Oxirgi nuqta sifatida bo'g'imlarning shikastlanishini rentgenografik baholashni o'z ichiga olgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, jismoniy mashqlar, hatto yuqori intensiv mashqlar ham bo'g'imlarning yallig'lanishi yoki shikastlanishini kuchaytirmaydi, ammo jiddiy shikastlanishi bo'lgan bemorlarda ehtiyot bo'lish kerak.

SUMMARY

Rheumatoid arthritis (RA) is a chronic inflammatory autoimmune disease that causes progressive damage to the musculoskeletal system. Many patients with RA also suffer from accelerated muscle loss, or cachexia, which contributes to loss of physical function and quality of life. Physical activity plays a central role in the treatment of the disease as it is necessary to maintain muscle strength and endurance, range of motion and the ability to perform daily activities. On the other hand, given the nature of the disease, there is always an increased risk of injury. There is a large body of literature examining the effects of exercise on muscle function and disease activity. These studies show that exercise clearly improves muscle function without affecting disease activity. Studies including radiographic assessment of joint damage as an endpoint also show that there is no evidence that exercise, even high-intensity exercise, increases joint inflammation or damage, although caution should be exercised in patients with severe baseline damage.

РЕЗЮМЕ

Недостаток знаний о причинах усталости часто ведет к игнорированию данного симптома при ревматоидном артрите (РА). При активном использовании нефармакологических стратегий лечения можно существенно уменьшить тяжесть усталости у пациентов с РА.

Ключевые слова: ревматоидный артрит, усталость, аэробные физические упражнения, санаторно-курортное лечение

ВВЕДЕНИЕ

Ревматоидный артрит (РА) является распространенным системным аутоиммунным заболеванием, характеризующимся хроническим воспалительным процессом симметричных суставов, которое может вызвать боль, скованность, усталость и, как следствие, понижение уровня физической активности из-за этих симптомов. При РА от 40 до 80% пациентов сообщают о постоянном ощущении слабости, нехватки энергии, значительной усталости, а

более 70% приравнивают усталость к боли, с точки зрения оценки наиболее инвалидизирующего симптома заболевания.

Теоретическая модель усталости при РА предполагает многомерный характер такого состояния. Считается, что несколько взаимосвязанных факторов, таких как боль, физические нарушения и депрессия, способствуют возникновению усталости у больных РА. При этом отмечается, что активность заболевания не оказывает существенного влияния на усталость [1], но усталость ухудшает повседневную жизнь пациентов, даже несмотря на низкую активность заболевания [2].

В настоящее время в медицинском сообществе существует значительный консенсус в отношении того, что нефармакологические вмешательства, в частности, программы, предназначенные для поддержки повышенной физической активности, являются важными методами лечения, которые помогают пациентам с РА справляться с усталостью, и рекомендуются Европейской антиревматической лигой (European League Against Rheumatism, EULAR) в качестве неотъемлемого компонента стандартного лечения [3, 4]. Физическая активность является важным нефармакологическим вмешательством, которое, обладая сочетанием биологических, физических и психосоциальных преимуществ, способно влиять на уровень усталости при РА [5].

Цель. Оценить эффективность аэробных упражнений (ходьба) для снижения усталости у больных РА при длительном наблюдении.

Материал и методы. В исследовании приняли участие 120 пациента с РА (женщины 100%; средний возраст $54,38 \pm 11,3$ года; длительность заболевания 9,5 [5; 15] лет; активность по DAS28-COЭ – 2,85 [2,32; 3,06] баллов; усталость по шкале VAS ≥ 50), которые завершили этап санаторного лечения в полном объеме (21 день) и представили данные об аэробной физической нагрузке (количество шагов в день) и оценке усталости по Британской шкале усталости при ревматоидном артрите – числовая шкала оценки (BRAFF-NRS V2). По уровню физической активности больные РА разделились на две группы: группа I (n=63) с малоподвижным образом жизни (менее 5–6 тысяч шагов/день) и группа II (n=57) с рекомендуемым (подвижным) образом жизни (более 7–8 тысяч шагов/день). Через 2 месяца после возвращения из санатория была проведена оценка приверженности больных РА физическим нагрузкам, а также зафиксирована динамика показателей усталости по BRAFF-NRS.

Результаты и обсуждение. В заключительном опросе согласились участвовать 76 человек (74,5%): 32 пациента из I группы и 44 пациента из II группы. Приверженность к ежедневным аэробным нагрузкам (более 5 тысяч шагов в день) в I группе сохранили 34% участников, во II группе – 59%

($p=0,033$). Большинство респондентов (51,3%) снизили уровень физической активности после возвращения из санатория существенно сократили время на аэробные упражнения, ссылаясь на нехватку стимулов времени. 47% пациентов из I группы (15/32) чувствовали себя в состоянии уделять большее внимание физической активности, однако только 25% подтвердили твердую уверенность, что они станут отводить аэробным физическим упражнениям не менее 30 минут 5 раз в неделю в ближайшие три месяца. Во II группе о сохранении и даже увеличении подобного объема физических нагрузок заявило в два раза больше (48%) пациентов ($p=0,044$), подтвердив эффективность индивидуальных программ физической активности, сформированных во время санаторно-курортного лечения и интегрированных затем в повседневную жизнь. По прошествии двух месяцев после возвращения из санатория пациенты из II группы показали более низкие показатели усталости по всем шкалам BRAF-NRS: по NRS-степень тяжести ($p=0,04$), по NRS-эффект ($p=0,005$) и по NRS-преодоление ($p=0,034$). При проведении дисперсионного анализа было отмечено снижение уровня усталости в среднесрочной (до 2 месяцев) перспективе независимо от уровня физической активности пациентов, но у больных РА, приверженных активному образу жизни и регулярным аэробным физическим нагрузкам (группа II), положительные изменения были наиболее выражены ($p<0,001$). Заключение. Положительный эффект аэробных упражнений (ходьба) на снижение утомляемости значительно нивелируется даже в среднесрочной перспективе, если пациенты не продолжают вести активный образ жизни. По завершению санаторно-курортного этапа лечения (с подбором оптимальной дозы и частоты физических нагрузок) следует дополнительно побуждать больных РА к ежедневным аэробным упражнениям и оказывать поддержку в продолжении программ реабилитации по месту жительства с целью достижения лучшего эффекта в долгосрочной перспективе.

Список литературы:

1. Турнадр А., Перейра Б., Госсек Л., Субье М., Дугадос М. Влияние сопутствующих заболеваний на усталость у пациентов с ревматоидным артритом: результаты программы по лечению сопутствующих заболеваний под руководством медсестры (COMEDRA). Суставная кость позвоночника. 2019; 86(1): 55–60. <https://doi.org/10.1016/j.jbspin.2018.06.010>
2. Бейдер С., Флор С., Гелерт С., Витте Т., Эрнст Д. Связь физической активности с усталостью и функциональными возможностями у пациентов с ревматоидным артритом. Ревматологический журнал. 2021; 80(2): 113–121. <https://doi.org/10.1007/s00393-020-00830-2>

3. Рауш Остхофф А.К., Нидерманн К., Браун Дж., Адамс Дж., Бродин Н., Дагфинруд Х., Дуруз Т., Эсбенсен Б.А., Гюнтер К., Хуркманс Э., Юль К.Б., Кеннеди Н., Килтц У., Книтл К., Нурмохамед М., Паис С., Северийнс Г., Свиннен Т.В., Пициллиду И.А., Уорбертон Л., Янков З., Влиланд Т. 2018 Рекомендации EULAR по физической активности у людей с воспалительным артритом и остеоартритом. *Анналы ревматических болезней*. 2018; 77(9): 1251–1260. <https://doi.org/10.1136/annrheumdis-2018-213585>
4. Клинические рекомендации. Ревматоидный артрит, Ассоциация ревматологов России 2018 г. Доступно на: <http://cr.rosminzdrav.ru/#!/schema/173> (дата обращения 06.12.2021)
5. Броссо Л., Рахман., Пойтрас С., Тупен-Эйприл К., Патерсон Г., Смит К., Кинг Дж., Казимира Л., Де Анджелис Г., Лоу Л., Кавалло С., Мак Юэн Дж. Систематическая критическая оценка нефармакологического лечения ревматоидного артрита с помощью Оценки руководящих принципов исследований и оценки II. *PLoS One*. 2014; 9(5): E95369 с.
6. Ронген-ван Дартель С.А., Реппинг-Вутс Х., Флендри М., Блейенберг Г., Метсиос Г.С., ван ден Хаут В.Б., ван ден Энде К.Х., Нойбергер Г., Рейд А., ван Риэль.Л., Франсен Дж. Исследования в области лечения артрита (Хобокен). 2015; (67): 1054–1062. <https://doi.org/10.1002/acr.22561>
7. Ху Х., Сюй А., Гао К., Ван З., У С. Влияние физических упражнений на ревматоидный артрит: обзор систематических обзоров и мета-анализ. *Журнал продвинутого сестринского дела*. 2021; 77(2): 506–522. <https://doi.org/10.1111/jan.14574>
8. Вельдхёйзен ван Зантен Дж.Дж., Роуз.С., Хейл Э.Д., Нтуманис Н., Метсиос Г.С., Дуда Дж.Л., Китас Г.Д. Воспринимаемые барьеры, фасилитаторы и преимущества регулярной физической активности и упражнений у пациентов с ревматоидным артритом: обзор литературы. *Спортивная медицина*. 2015; 45(10): 1401–12. <https://doi.org/10.1007/s40279-015-0363-2>
9. Хьюлетт С., Кирван Дж., Бодс К., Крэмп Ф., Кармона Л., Дюрес Э., Энглбрехт М., Франсен Дж., Гринвуд Р., Хейгел С., ван де Лаар М., Молто А., Никлин Дж., Петерссон И.Ф., Редондо М., Шетт Г., Госсек Л. Пересмотренные Бристольские показатели усталости при ревматоидном артрите и шкала влияния ревматоидного артрита: валидация в шести странах. *Ревматология (Оксфорд)*. 2018; 57(2): 300–308. <https://doi.org/10.1093/rheumatology/kex370>
10. Александров А.В., Никитин М.В., Александров В.А., Александрова Н.В. Роль физических упражнений в снижении хронической усталости у больных ревматоидным артритом. *Анналы ревматических болезней*. 2021; 80(С.1): 160–161. <https://doi.org/10.1136/annrheumdis-2021-eular.3211>

11. Кац, Маргареттен М., Грегориш С., Трупин Л. Физическая активность для снижения усталости при ревматоидном артрите: рандомизированное контролируемое исследование. Исследования в области лечения артрита (Хобокен). 2018; 70(1): 1–10. <https://doi.org/10.1002/acr.23230>
12. Поуп Дж.Э. Управление усталостью при ревматоидном артрите. РМД Опен. 2020; 6(1): E001084 с. <https://doi.org/10.1136/rmdopen-2019-001084>
13. Хаммам Н., Гамаль Р.М., Рашед А.М., Эльфето Н.А., Мосад Э., Хедр Э.М. Усталость у пациентов с ревматоидным артритом: связь с качеством сна, настроением и активностью заболевания. Reumatologia Clinica. 2020; 16(5Pt.1): 339–344. <https://doi.org/10.1016/j.reuma.2018.07.010>
14. ван Дартель С.А., Репинг Вутс Дж.В., ван Хугмояд Д., Блейенберг Г., ван Риль.Л., Франсен Й. Связь между усталостью и болью при ревматоидном артрите: предшествует ли боль усталости или усталость предшествует боли? Исследования в области лечения артрита (Хобокен). 2013; 65(6): 862–869.

ТІЛ ДАМУЫ БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ ЖОСПАРЫ МЕН ӘДІС – ТӘСІЛДЕРІ

Адилбаева Г.Е.

Шырышық мемлекеттік педагогика университеті

Мектепке дейінгі білім факультеті

2-курс студенті

Аңдатпа: Мақалада мектеп жасына дейінгі ұйымдарда қолданылатын әдіс-тәсілдер жайында шолу жасалған.

Кілт сөздер: бала, мектепке дейінгі, әдіс, тәсіл.

Abstract. The article reviews the methods used in preschool organizations.

Key words: child, preschool, method, method.

Сөйлеу мәнерін қарастыруда – оқыту басты әдіс болып табылады. Мектеп жасына дейінгі ұйымда – сабақ ең негізгі форма болып қолданылады.

Дидактикалық мақсаты бар мынадай сабақ түрлерін атап көрсетуге болады.

1. Жаңа материалдарды оқыту сабағы.
2. Білім, дағды, іскерліктерін бекіту.
3. Қорытындылау, тұжырымдау.
4. Білімдердің қорытындысын бақылау.
5. Аралас сабақ.

3. Педагогикалық ғылым ретінде әдістеменің психологиялық-педагогикалық зерттеу әдістері бар. Зерттеу әдістерін теориялық және эмпирикалық (практикалық) деп бөлуге болады.

Теориялық әдістерге: зерттеу мәселесі бойынша теориялық әдебиеттерді талдау және оқу, эксперимент, әңгімелесу, бақылау барысында алынған материалды қорытындылау, талдау, модельдеу жатады.

Эмпирикалық әдістерге: бақылау, әңгімелесу, рейтинг, тәрбиешілердің жұмыс тәжірибесін игеру, тәжірибелі-педагогикалық жұмыс, педагогикалық эксперимент жатады.

Әрбір әдіске қысқаша тоқталар болсақ:

Сөйлеуді қалыптастыру мәселесі бойынша кез-келген зерттеуге психологиялық, психолінгвистикалық, лингвистикалық, дидактикалық, әдістемелік жақын келу тән. Осыған байланысты тіл дамытудың әдістемелік, психологиялық, лингвистикалық негізі ашылатын **әдебиеттер оқылады.**

Зерттеушіні қызықтыратын теориядағы сұрақтардың жағдайы, оқығандығының дәрежесі анықталатын педагогикалық әдебиеттерді талдау және

оқудың маңызы зор (отандық, шетел, қазіргі және бұрыннан, ежелден қалған әдебиеттер).

Модельдеу әдісі – бұл әдістің негізінде аналогия принципі жатыр. Оны жұмыстық болжамды өндегенде, оқу-тәрбие процесін және оның фрагменттерін жобалауда қолданылады. «Модельдер» көмегімен оқу-тәрбие процестерінің элементтерінің арасында байланыс ашылады.

Қорытындылау және талдау әдісі – зерттеудің әр түрлі кезеңдерінде және әр қайсысының нәтижесі және тұтас жұмыс бойынша қорытынды шығаруда қолданылады.

Бақылау – балалардың сөйлеуіне, тіліне, тәрбиешінің әрекетіне жүргізіледі. Ол қарым-қатынастың әр түрлі ситуацияларында балалардың тілінің ерекшеліктерін, сөйлеу іскерлігі мен дағдысын игеру дәрежесін анықтауға көмектеседі.

Мектепке дейінгі мекемелерде **педагогикалық құжаттарды талдау және оқу**- ата-аналармен тәрбиешілерді анкеталау арқылы қызықтыратын мәселесі бойынша жұмыс жағдайын анықтауға көмектеседі.

Әңгімелесу – (балалармен, ата-аналармен, педагогтармен) зерттеу барысында мәселені талдау, анықтау үшін қолданылады. Әңгімелесуге анкеталау және интервью әдістері де қатыстырылады.

Тәжірибелі-педагогикалық жұмыс – оқу және тәрбие процесіне өзгертулер енгізу әдісі. Бұл әдіс эксперименттің бір бөлігі болып табылады.

Осымен қатар, әдістеме дидактикада өңделген әдістерді қолданады. Әдістердің үш тобын бөліп көрсетеді: көрнекілік, сөздік және практикалық. Бұл әдістер бір-бірімен тығыз байланысты. Көрнекілік әдістер сөздік арқылы түсіндіріледі, ал сөздікте көрнекілік тәсілдер қолданылады.

Көрнекілік әдістер – балабақшада жиі қолданылады. Тікелей және жанама әдістер ретінде қолданыс табады. **Тікелей көрнекілік әдісі** және оның түрлеріне: саяхат, натуралды заттарды қарау, мекемені бақылау жатады.

Жанама әдістер бейнелік құралдарды қолдануға негізделген. Бұл ойыншықтарды, картиналарды, фотосуреттерді қарау, ойыншық және картинаны суреттеу, әңгімелеу жатады. Ол білімді, сөздік қорды бекіту үшін, байланыстырып сөйлеуге оқытуға, сөздің жалпы функциясын дамытуға көмектеседі. Бұл әдіс сонымен қатар тікелей танысуға келмейтін құбылыстар мен объектілермен танысу үшін де қолданылады.

Сөздік әдістер – бұл көркем шығармаларды әңгімелеу, оқу, жаттау, мазмұндау, көрнекілік материалға сүйенбей әңгімелеу. Барлық сөздік әдісте көрнекілік тәсілдер қолданылады: заттарды, ойыншықтарды, картиналарды көрсету, балалардың жас ерекшеліктеріне байланысты иллюстрацияларды қарау.

Практикалық әдістер – сөйлеу дағдылары мен іскерліктерін қолдануға бағытталған. Бұған әр түрлі дидактикалық ойындар, драматизациялық ойындар, көріністер, дидактикалық жаттығулар, хороводтық ойындар жатады. Олар барлық сөйлеу міндеттерін шешу үшін қолданылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Көбеева Н «Бала және табиғат» Алматы 2007 ж.
2. Құлмағамбетов Т. «Табиғат тануды оқыту әдістемесі» Алматы 2008 ж.
3. Керімбаева Р «Табиғат. Бала. Тәрбие» Отбасы және балабақша. 1997. №3.
4. Жұмабекова Ф.И «Көркемдік тәрбиені ұйымдастыру ерекшеліктері» Бақшадағы көркемдік тәрбие. Алматы 2001 ж.
5. Таубаева Г.З. «Мектепалды дайындығында оқу-тәрбие үдерісінде балалар».
6. Алякбарова А.Р., Байгушикова Г. М. «Айналаны қоршаған орта. Экология» Дидактикалық материал. 5-6 жастағы мектепалды дайындық тобының тәрбиешілеріне арналған,- Алматы: «Алматы кітап баспасы» 2008.
7. Ташпулатович, Қ. Н., & Рустемов, А. Т. (2023). ТОЛЕРАНТЛИК ТУШУНЧАСИ КЕЛИБ ЧИҚИШИНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ. *Conferencea*, 64-66.
8. Rustemov, A. T. (2022). XALQ OGZAKI IJODI HAQIDA BIROR SOZ. *Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies*, 1(1), 159-160.
9. Rustemov, A. T. (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI TARBIYALASHDA FOLKLOR. *Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies*, 1(1), 157-158.
10. Rustemov, A. T. (2022). Methodology of Education of Children in Preschool Educational Institutions. *Journal of Pedagogical Inventions and Practices*, 12, 3-4.
11. Исманова, М. А. (2021). Развитие и оценка функциональной грамотности школьников на основе международных исследований PIRLS. *Экономика и социум*, 9(88), 405-407.
12. Abdumuminovna, I. M. (2023). Mechanisms of creative skills formation in students. *Open Access Repository*, 9(6), 171-175.
13. Ismanova, M. A. (2023). Maktabgacha yoshdagi bolalarda atrof-muhit va uning muammolari. *Mugallim*, 1(1), 75-78.
14. Ismanova, M. A. (2022). Methodology of teaching history as an academic subject. *Mugallim*, 2(12), 78-80.
15. Исманова, М. А. (2022). Психологические свойства формирования профессиональной направленности личности педагога. *Мугаллим*, 5(15), 16-20.
16. Исманова, М. А. (2022). Болалар психологиясининг умумий масалалари. *Мугаллим*, 5(3), 15-18.
17. Исманова, М. А. (2022). Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida turli faoliyatlarida klaster metodidan foydalaniish. *Academic research in educational sciences*, 3(12), 80-83.
18. Ismanova, M. A. (2021). Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida rahbarlik qilish va tashkil etish masalalari. *Academic research in educational sciences*, 2(5), 1581-1587.

БАЛАЛАР БАҚШАСЫНДА ТІЛДІ ДАМУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МАЗМҰНЫ МЕН ҰЙЫМДАСТЫРЫЛУЫ

Адилбаева Г.Е.

*Шығыс мемлекеттік педагогика университеті
Мектепке дейінгі білім факультеті 2-курс студенті*

Андатпа. Баланың жасына қарай дамуы мынадай сатылардан өтеді: сәбилік шақ, ерте балалық шақ, мектепке дейінгі шақ, бастауыш мектеп жасы, жеткіншектік шақ, бозбалалық шақ, есею жайында шолу жасалған.

Abstract. The development of a child by age goes through the following stages: infancy, early childhood, preschool age, primary school age, adolescence, childhood, and adulthood.

Кілт сөздер: бала, даму, организм, материал.

Key words: child, development, organism, material.

Баланың жасына қарай дамуы мынадай сатылардан өтеді: сәбилік шақ, ерте балалық шақ, мектепке дейінгі шақ, бастауыш мектеп жасы, жеткіншектік шақ, бозбалалық шақ, есею.

Бала организмі жасына қарай дамуының әрбір сатысында белгілі бір дене өлшемімен және құрылысы мен әрі белгілі бір психикалық мүмкіндіктерінмен ерекшеленеді.

Психиканың бір жастық сатыдан екінші сатыға дамуы танымдық процестердің, сөйлеудің сондай – ақ сезімталдық еріктік сфераның жетілуін көрсетеді. Тілді дер кезінде және сапалы меңгеру балада дұрыс психиканың қалыптасуының және оның кейін жақсы дамуының алғашқы аса маңызды шарты болып табылады. Дер кезі дегеніміз бала дүниеге келген алғашқы күннен бастау, сапалы дегеніміз тілдік материал көлемінің жеткілікті болуы және баланың әрбір жас кезеңіне қарай тілді меңгеруге деген мүмкіндіктерін толық пайдалану.

Алғашқы жас сатысында баланың тілін дамытуға назар аудару маңызды, өйткені осы кезде баланың миы жедел өсіп, оның қызметі қалыптасады. Орталық нерв жүйесінің қызметі оның табиғи қалыптасуы кезеңінде жаттықтыруға оңай бейімделетіндігі физиологтарға белгілі. Жаттықтырусыз бұл қызметінің тіл дамуы тежеліп, тіпті мәңгі тоқтап та қалады.

«Тіл үшін,—деп жазады профессор М. М. Кольцова,— дамудың мұндай «киын-қыстау» кезеңі бала өмірінің алғашқы үш жылы болып табылады: осы кезге қарай негізінен мидың анатомиялық сөйлеу желісінің жетілуі аяқталады, бала ана тілінің басты грамматикалық формаларын меңгереді, мол сөз қорын жинайды. Егер алғашқы үш жылында сәбидің тіліне тиісті қыруар күш-жігер

жұмсауға тура келеді».

Баланың қалыптасуы көбіне педагогикалық ықпал етуге және оның қаншалықты ерте басталуына байланысты. Осыны ескере отырып, біздің елде балалар бақшалары (сәбилік және балабақша топтарымен) бастауыш, орта және жоғары мектептердің іргетасы, аса маңызды буындарының бірі ретінде халық ағарту жүйесіне енгізілген.

Балалар бақшасы балалардың жан-жақты дамуын — дене, ақыл-ой, адамгершілік және эстетикалық тәрбие беру мәселелерін алдына мақсат етіп қояды, оны тілді үйрету процесі кезінде жүзеге асырады.

Ясли мен балалар бақшасындағы мектепке дейінгі сәбилер мен балаларды тілге үйретудің мазмұны, жұмысты ұйымдастыру мен оқытудың негізгі әдістері «Балалар бақшасындағы тәрбие программасында» анықталған.

Мектепке дейінгі жастағы және сәби баланың үйренген тілінің мазмұны сезім органы арқылы қабылданған, санасында көрініс берген қоршаған болмыс болып табылатындығы белгілі: оның өзі, денесінің бір бөлігі, жақын адамдар, өзі тұратын бөлмесі, ол тәрбиеленетін балалар бақшасының ішкі бөлмесі, аула, парк, жақын маңдағы «көшелер, қала адамдардың еңбек процестері, әлі және тірі табиғат. Мектепке дейінгі ересек балалардың сөзінің мазмұнына айналадағы адамдар, табиғат жөніндегі аламның парызын түсінумен байланысты этикалық ұғымдар, қоғамдық өмірдің құбылыстары, мерекелер кіре бастайды. Сондықтан «Балалар бақшасындағы тәрбие программасы» тілді дамыту жұмысын балаларды айналадағы ортамен таныстыру жөніндегі жұмыспен, сондай-ақ көркем әдебиетпен біріктіреді және осы жұмыстың формасын анықтайды. «Программада...» тілді оқытудың негізгі екі формасы аталған: біріншісі — тәрбиешінің балалар бақшасының басқа қызмет-керлерімен еркін сөйлесуі, әңгімелесуі арқылы балалардың тілін дамыту жұмысы, екіншісі — тілді дамыту жөніндегі арнайы сабақтар.

Балалар бақшасында баланың еркін сөйлеуі: а) тұрмыста (таңертеңгі, кешкі жуыну, тамақ ішу т. б.), б) серуендеу кезінде, в) ойын процесі кезінде, г) айналадағымен танысқанда (қоғамдық өмірмен және жылдың барлық мезгілінде табиғатпен танысқанда), д) еңбек процесі кезінде (шаруашылық-тұрмыстық, қол еңбегі, табиғатта еңбек еткенде), с) мерекелер мен көңіл көтеру кездерінде, ж) мынадай арнайы сабақтар кезінде: математикалық, сурет салу, мүсіндеу, құрастыру, дене тәрбиесі, музыкалық сабақтарда қарапайым түсініктерді қалыптастыру кезінде болады.

Еркін сөйлесіп тіл үйренуге, қарым-қатынас пен танысу, сондай-ақ өз мінез-құлқын басқара білу құралы ретінде тілді үйренуге баланы анағұрлым қабілетті ете түсу үшін үш жастан бастап тілді дамыту жөнін дегі арнайы сабақтар енгізіледі. Сабақ үстінде бала өзінің сөйлеу қимылын тәрбиеші көрсеткен

үлгімен оның айтқан сөзімен (не істеу керек? және қалай істеу керек?) салыстыруға үйреніп, оқу іс-әрекетін басқа балалармен бірігіп орындай білуді үйренеді: түсіндіруді, әңгімені, музыканы бәрі бірге тыңдауды, суретерді диафильмдерді бірге көруді әңгімелесе білуді, дидактикалық ойындарға қатысуды, бірігіп ән салуды үйренеді; ол белгілі бір объектіге назар аударуға, өзін-өзі ұстай білуге, кезекпен сөйлеуге үйренеді. Сабақ үстінде балалар (болмыс құбылыстарындағы қарым-қатынастарды білдіретін жаңа сөздермен және грамматикалық формалармен бірге) жаңа білім алады, оқу жұмысын сөзбен ескерту мәліметтеріне сәйкес орындауға, өз жұмысын бағалай білуге үйренеді. Сабақтарда балаларды тәртіпті болуға үйретеді. «Программада,..» балалардың әрбір жас кезеңіне арналған баланың тілін дамыту жөніндегі арнайы сабақтардың мазмұны: «Айналадағымен таныстыру және тілді дамыту», «Табиғатпен таныстыру және тілді дамыту», «Тілді дамыту», «Көркем әдебиет», «Ана тілі» деген рубрикалармен беріледі.

Айналадағымен және табиғатпен таныстыру сабақтарында балалар бақылаған заттар мен құбылыстар, олардың іс-әрекеті, белгілері, қарым-қатынасы «зерттеу» объектісін құрайды, ал тәрбиешінің, ата-ананың балалар көрген нәрсені атаған сөздері олардың лексикасын байытудың бірден-бір көзі олардың диалогтік және монологтік тілін дамытудың өзіндік күш берушісі болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Федоренко Л.П., Фомиева Г.А., Лотарев В.К. «Мектеп жасына дейінгі балалар тілін дамыту методикасы» Алматы, 1981
2. Адамбаева Ж. «Орыс мектебінің бастауыш сыныптарында тіл дамыту» Алматы, 2000.
3. Адамбаева Ж. «Орыс мектептеріндегі қазақ тілі сабақтарындағы тіл дамыту жұмыстары» Алматы, 1978.
4. Ibadullaev, K. (2022). Features of the organization and conduct of international assessment programs. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 6(6), 1-10.
5. Ibadullayev, Q. M. (2022). Specific Characteristics of Organizing and Conducting International Assessment Programs. *International Journal on Integrated Education*, 5(12), 140-143.
6. Ibadullayev, Q. M. (2022). Features of the organization and conduct international assessment programs. *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*, 1(6), 2-10.
7. Ibadullayev, Q. M. (2022). The content and importance of establishing educational quality control. *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*, 1(6), 12-19.

8. Ибадуллаев, К. М. (2022). Ўрта таълимга инновацияларни жорий этишнинг мамлакатимиз ижтимоий тараққиётидаги аҳамияти. *Экономика и социум*, (4-2 (95)), 887-890.
9. Ибадуллаев, К. М. (2021). Педагогик таълим кластери бўйича хориж тажрибаси. *Academic research in educational sciences*, 2(12), 1543-1551.
10. Rakhmatullaevich, M. K., Khayriddinov, B. K. (2023). Development of management competences in students. *Open Access Repository*, 9(3), 82-84.
11. Ximmataliyev, D. O.; Xayriddinov, B. K. (2023). Masofaviy ta'limda zamonaviy axborot va kommunikatsiya vositalarining ahamiyati. *Xalq ta'limi*, 1(2), 59-61.
12. Xayridinov, B. K.; Rajabova, L. E. (2023). Hozirgi kunda chet tillarini o'rganishning ahamiyati. *O'zbek filologiyasining dolzarb masalalari*, 1(1), 195-196.

ҚАЛЫПТЫ ДАМЫП КЕЛЕ ЖАТҚАН БАЛАДА СӨЙЛЕУДІҢ ГРАММАТИКАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Адилбаева Г.Е.

*Шырышық мемлекеттік педагогика университеті
Мектепке дейінгі білім факультеті 2-курс студенті*

Андатпа. Мақалада сөйлеу индивидтің ең маңызды функциясы. Сөйлеудің даму мәселесі қазіргі уақытқа дейін түрлі саладағы зерттеушілерді қызықтырған, өйткені сөйлеу тілі меңгеру күрделі психофизиологиялық үрдіс екендігі жайында шолу жасалған.

Кілт сөздер: бала, сөйлеу, орта, қарым-қатынас.

Abstract. Speaking in an article is the most important function of an individual. The problem of speech development has been of interest to researchers in various fields until now, because it has been reviewed that the acquisition of spoken language is a complex psychophysiological process.

Key words: child, speech, environment, communication.

Сөйлеу индивидтің ең маңызды функциясы. Сөйлеудің даму мәселесі қазіргі уақытқа дейін түрлі саладағы зерттеушілерді қызықтырған, өйткені сөйлеу тілі меңгеру күрделі психофизиологиялық үрдіс.

Балаларда сөйлеудің пайда болуы мен қалыптасу қоршаған ортаға адамдармен қарым - қатынас барысында дамиды. Қарым- қатынас пен тәрбие үрдісінде ғана бала әлеуметтік қасиеттер мен функцияларды меңгереді. Психологтардың зерттеулері көрсеткендей сөйлеудің грамматикалық жағының дамуы бала іс- әрекетімен байланысты болады (Д.Б.Эльконин, 1958; М.И.Лисина, А.Г.Рузская, А.Э.Гейнсштайн, 1995).

Түсінікті сөйлей алу мүмкіндігі адам тұлғасының ең маңызды көрінісі. Л.М. Выготскийдің айтуынша бала байқағанын немесе сезгенін сөзбен бекітсе қабылдаған мәліметті соғұрлым жақсы түсінеді. (1984,3656).

Балада барлық психикалық үрдістер: қабылдау, зейін, ес, елес, ойлау, операциялары сөйлеу арқылы дамиды.

Авторлардың көбі ең алғашқыда импрессивті сөйлеу, кейін экспрессивті сөйлеу дамитынын белгілеген.

А.А. Леонтьевтің анықтауы бойынша «... түсіну - айтуға қарағанда едәуір күрделі үрдіс...»

Көптеген зерттеушілердің айтуынша (Л.С.Выготский, А.М. Шахнаровичт т.б.), сонымен бірге Ф.А. Сохинның, баламен ана тілін меңгеру кезінде тек енжар еліктеу ғана емес, бала жағынан белсенділіктің де рөлі үлкен.

Л.С. Выготский бойынша сөйлеудің белсенді дамуы өмірдің екінші жылында өтеді. Бұл уақытта психикада жаңа өзгерістер ретінде өзіндік сөйлеу дами бастайды.

Г.Л. Розенгарт - Пупко айтуы бойынша өмірдің екінші жылының екінші жартысында баланың өзіндік сөйлеуі қалыптасып белсенді дамиды. Сөйлеу қарым - қатынасына деген қажеттілік баланың сөйлеуге қабылдағыштығын арттырады.

А.Н.Гвоздев баламен грамматикалық құрылымын меңгеруінің келесі кезектілігін белгілеген:

1. Өзгермейтін, барлық жағдайларда қолданатын аморфты түбір сөздерден тұратын сөйлемдер кезеңі. Бұнда анық екі бөлім көрінеді: бір сөзден тұратын сөйлемдер уақыты (1,3 бастап 1,8 дейін) және екі сөзден тұратын кезең (1,8 бастап 1,10 дейін). Тұрлаусыз мүшелер екі сөйлемнің грамматикалық бөліктер ретінде пайдаланады. Ең алғашқыда объект және оның әрекетке деген қатынасы қалыптасады. Оның негізінде сөз тіркестер пайда болады: 1) етістік + объектінің жатыс септігі және 2) етістік + объектінің атау септігі.

2. Грамматикалық категориялардың қалыптасумен байланысты сөздердің грамматикалық түрлерін меңгеру кезеңі. Сөздердің морфологиялық дифференциациясы пайда болып, өз бетінше қалыптасқан түрлер кең пайдаланады. Бұл кезең 1,10 бастап 3 жасқа дейін жүреді.

3. Сөйлеудің морфологиялық жүрісін меңгеру кезеңі (3,0 бастап 7,0 дейін). Қазіргі кезде мектепке дейінгі жастағы қазақ балаларының ана тілін меңгеру мәселелеріне арналған зерттеулер елде болса аз

Баймуратова төменгі мектеп жастағы балалармен сөйлеудің грамматикалық құрылымын меңгеруін жалпылама түрде зерттеген. Оның мәліметі бойынша 4 жастағы балалар жекеше түрдегі зат есімдерді барлық септіктерде септей алады. Бұнымен қоса, балабақшада тәрбиеленетін 40% және үйде тәрбиеленетін 15% балалар зат есімнің көпше түріне ауыстыра алатынын көрсеткен.

Т.Т. Аяпованың зерттеулерінде 1 жастан 4 жасқа дейінгі қазақ балалары синтаксисінің даму ерекшеліктері жан - жақты ашылған. Оның зерттеулері бойынша қазақ балалары «сөз-сөйлем» 0,11 бастап 1,10 дейін жас аралықта созылып, ана тілінің синтаксистік меңгеруге ең қажетті түйін болатынын айтқан «бала сөйлеуінің ең алғашқы даму кезеңі сөз - сөйлемнен басталады. Ол басты ерекшелік болып, келесі кезеңдердің дамуына негіз салады».

Бір сөзді сөйлем синтаксисті меңгеруге қажетті түйін болып табылатының көптеген авторлардан қолдау табады. Мысалы А.Н. Гвоздев сөз - сөйлем «... өзінің мағынасы бойынша аяқталған ойды білдіреді» деп айтқан.

Т.Т. Аяпованың байқауынша бала сөйлемнің грамматикалық жағынан дұрыс қалыптасуы екі сөзді сөйлемдерден басталады. Мысалы: шай тәтті. Мына

шай тәтті. Бір сөзді және екі сөзді сұраулы сөйлемде сингармонизм заңына бағынбайтыны белгілеген: Мама келе ма?

Осы авторлардың мәліметтерінде бала сөйлеуінде бірінші түрленетін жатыс септік, ал жалғаулардан барыс септік жалғаулары - қа/ға пайда болатынын көрсеткен.

Кейінірек зат есімі бар етістікті сөз тіркестер қолдана басталады (2,0; 2,3). Бірақ олар басқа сөз тіркестерге қарағанда сирек қолданылады.

Етістікті сөз тіркестер барыс, жатыс және шығыс септіктердегі есімдермен қолданады. Мысалы: мамаға барамын; менде жоқ; апамен ұйықтаймын.

Сонымен Т.Т.Аяпова бірыңғай мүшелер, күрделі бастауыштары бар сөйлемдер және құрмалас сөйлемдер 4 жасқа дейінгі балаға қиын болатыны жайлы қорытындыға келді.

Автор бала сөйлеуінің алғашқы кезеңдерде сөздердің қате қатарын байқап, дұрысына ауысуына көрсеткен. Бұл уақытта олардың сөйлеуі грамматикалық жағынан дұрыс безендіріле бастайды. Мысалы, бала сөйлеуі грамматикалық дұрыс түрлендіре басталғаннан кейін, онда тұрақты сөз қатары пайда болады: S-O-P (субъект + объект немесе басқа тұрлаусыз мүше + предикат). Бұл түрік тілдеріне тән қасиет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Арушанова А.Г. Позновательная активность в процессе освоения способов словообразования дошкольника. Москва. 1990
2. Арушанова А.Г. Дошкольный возраст: формирование грамматического строя речи. Дошкольное воспитание. 1993 №9.
3. Баймуратова Б. Овладение родной речью детьми-казахами дошкольного возраста. Автореферат канд.дисс.пед.наук. А. 1970.
4. O'G'LI, E. D. Y. (2021). Yoshlar orasida ommaviy sport harakatini targ'ib qilish metodikasini takomillashtirish. *Scienceweb academic papers collection*.
5. Эгамов, Д., & Рахманов, Е. (2021). Широкая пропаганда здорового образа жизни и дальнейшее развитие массового спорта. *in Library*, 21(2), 3-5.
6. O'G'LI, E. D. Y. (2021). Sog'lom turmush tarzini keng targ'ib qilish va ommaviy sportni yanada rivojlantirish. *Scienceweb academic papers collection*.
7. O'G'LI, E. D. Y. (2021). Совершенствование методов популяризации массового спорта среди молодежи. *Scienceweb academic papers collection*.
8. Sultanova, A. M. (2023). Ta'limda onlayn kurslarni turli platformalar orqali yaratish. *Gospodarka i Innowacje.*, 42, 49-54.
9. Ikromov, I. M. (2023). General characteristics of the organization of continuous pedagogical experimental work. *NamDU axborotnomasi*, 5(3), 863-869.
10. Ikromov, I. (2023). Pedagogik amaliyotni amalga oshirish jarayoni tizimli tashkil qilish. *Namangan davlat universiteti Ilmiy axborotnomasi*, (6), 729-736.

ЕРТЕ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ (1 ЖАСТАН БАСТАП 2 ЖАСҚА ДЕЙІНГІ ЖӘНЕ 2 ЖАСТАН 3 ЖАСҚА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАР ҮШІН) ТІЛ ДАМУЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Адилбаева Г.Е.

*Шырышық мемлекеттік педагогика университеті
Мектепке дейінгі білім факультеті 2-курс студенті*

Андатпа. Мақалада зерттеушілер балалардың сөйлеу тілі даму кезеңдерінің әр түрлі санын бөледі, оларды әр қилы атайды, олардың әр алуан жас шекаралары жайында айтылған.

Abstract. In the article, the researchers divide the number of stages of children's speech development, call them differently, and talk about their different age boundaries.

Кілт сөздер: бала, зерттеуші, сөйлеу, тіл, кезең.

Key words: child, researcher, speech, language, period.

Зерттеушілер балалардың сөйлеу тілі даму кезеңдерінің әр түрлі санын бөледі, оларды әр қилы атайды, олардың әр алуан жас шекараларын көрсетеді. Мысалы, А.Н.Гвоздев баланың сөйлеу тілінде әр түрлі сөйлем мүшелерінің, сөз тіркестерінің, сөйлемдердің сан алуан түрлерінің пайда болу реттілігін бақылайды және осының негізінде бірқатар кезеңдерді бөледі.

Г.Л.Розенгард-Пупко бала тілінің дамуында 2 кезең ғана бөлді: дайындық (2 жасқа дейін) және сөйлеу тілінің өзіндік даму кезеңі.

Бізді қызықтыратың 1 жастан 2 жасқа және 2-3 жасқа дейінгі кезеңдер болғандықтан, олардың сипатталуына тоқталайық.

Осымен, I кезең – дайындық (туғаннан бастап 1 жасқа дейін) кезеңі.

Бұл кезең неге осылай аталады? Өйткені осы уақытта сөйлеу тілін меңгеруге дайындығы болады.

Балада туғаннан бастап дауыс реакциялары пайда болады: *айқай* және *жылау*. Олар адам сөйлеуіндегі дыбыстардан өте алыс екені рас. Бірақ айқай да, жылау да сөйлеу аппаратының үш бөліміндегі жіңішке және түрлі қозғалыстардың дамуына көмектеседі.

2 жұмадан кейін баланың сөйлеп тұрған адамның дауысына назар аудару бастауын байқауға болады. Ол жылауын қояды, оған қарап сөйлегенде тыңдап жатады. Бірінші айдың аяғында баланы әуенді әнмен (бесік жырымен) тыныштандыруға болады. Әрі қарай ол сөйлеп тұрған адамның жағына қарай қарауға немесе сол адамды көзбен бақылай бастайды. Жақында сәби интонацияға назар аудару бастайды: нәзік дауысқа мән болады, ал қатты дауысқа

жылайды.

2 айға қарай гуілдеу және 3 айдың басына қарай былдырлау пайда болады. Былдырлау – бұл белгілі бір артикуляциясы бар дыбыстардың бірігуі.

Бала 5 айдан бастап дыбыстарды естиді, қоршаған адамдардағы еріннің артикуляциялық қозғалыстарын көріп, еліктеуге тырысады. Белгілі бір қимылдардың көп рет қайталануы қозғалыс дағдысының бекітілуіне әкеледі.

6 айдан бастап бала жеке буындарды еліктеу арқылы айтады (ма-ма-ма, па-па-па және т.б.).

Әрі қарай бала еліктеу арқылы сөйлеу тілінің барлық элементтерін ақырындап иеленеді: фонемдерді ғана емес, үнді, қарқынды, ырғақты, әуенді интонацияны.

Екінші жарты жылдықта бала белгілі бір дыбыс тіркестерін қабылдап, оларды затпен немесе әрекетпен байланыстырады. Бірақ осы уақытта ол әлі де әсер етудің барлық кешеніне назар аударады: жағдайға, интонацияға, сөзге. Осының барлығы уақытша байланыстың пайда болуына көмектеседі (сөздерді есте сақтау және оларға реакция).

7-9 айдағы бала әр түрлі дыбыстардың бірлесулерін ересектердің артынан қайталай бастайды.

10-11 айда сөздердің өзіне реакция пайда болады (жағдайға немесе сөйлеушінің интонациясына тәуелді емес).

Осы уақытта аса үлкен мағынаны баланың тілі қалыптасып жатқан орта иеленеді (қоршағандардың дұрыс сөйлеуі, ересектерге еліктеу және т.б.).

1 жасқа қарай алғашқы сөздер пайда болады.

II кезең – сөйлеу тілінің өзіндік даму кезеңі.

Балада алғашқы сөздердің пайда болуынан дайындық кезеңі аяқталады да, белсенді сөйлеу тілінің қалыптасу кезеңі басталады. Осы уақытта балада қоршағандардың артикуляциясына ерекше зейіні пайда болады. Ол сөйлеушінің артынан өте көп және ынтамен қайталайды, өзі де сөздерді айтады. Осы кезде бала дыбыстарды шатастырады, оларды орындарымен алмастырады, бұрмалайды, түсіріп тастайды.

Баланың алғашқы сөздері жалпылама-мағыналық сипатын иеленеді. Бір сөзбен немесе дыбыстық тіркеспен ол затты да, өтінішті де, сезімді де белгілеуі мүмкін. Баланы тек белгілі бір жағдайда ғана түсінуге болады. Сондықтан осындай сөйлеу тілі *жағдайлық* деп аталады. Жағдайлық сөйлеу тілін ым-ишарамен, мимикамен жетелейді.

1,5 жастан бастап сөз жалпылама сипатына иеленеді. Ересекпен сөз арқылы түсіндіруін ұғу, білімдерді меңгеру, жаңа сөздерді есте сақтау мүмкіндігі пайда болады.

Пайдаланылган әдебиеттер тізімі:

1. Ерте жастағы (1 жастан бастап 3 жасқа дейінгі) балаларды тәрбиелеу мен оқытуға арналған «Алғашқы қадам» бағдарламасы. - Астана, 2010ж;
2. «Әнші балапан» мектепке дейінгі жастағы балаларға арналған әндер мен өлеңдер жинағы. – Астана, 2014ж;
3. Гвоздев А.Н. Развитие словарного запаса в первые годы жизни ребенка. – Куйбышев, 1990ж;
4. O‘G‘LI, E. D. Y. (2021). Yoshlar orasida ommaviy sport harakatini targ‘ib qilish metodikasini takomillashtirish. *Scienceweb academic papers collection*.
5. Эгамов, Д., & Рахманов, Е. (2021). Широкая пропаганда здорового образа жизни и дальнейшее развитие массового спорта. *in Library*, 21(2), 3-5.
6. O‘G‘LI, E. D. Y. (2021). Sog'lom turmush tarzini keng targ‘ib qilish va ommaviy sportni yanada rivojlantirish. *Scienceweb academic papers collection*.
7. O‘G‘LI, E. D. Y. (2021). Совершенствование методов популяризации массового спорта среди молодежи. *Scienceweb academic papers collection*.
8. Sultanova, A. M. (2023). Ta‘limda onlayn kurslarni turli platformalar orqali yaratish. *Gospodarka i Innowacje.*, 42, 49-54.
9. Ikromov, I. M. (2023). General characteristics of the organization of continuous pedagogical experimental work. *NamDU axborotnomasi*, 5(3), 863-869.
10. Ikromov, I. (2023). Pedagogik amaliyotni amalga oshirish jarayoni tizimli tashkil qilish. *Namangan davlat universiteti Ilmiy axborotnomasi*, (6), 729-736.

O'TKIR HOSHIMOVNING "DUNYONING ISHLARI" ASARINIG TAHLILI

Usarova Laylo Ibragimovna

O'zbekiston - Finladiya pedagogika instituti

O'zbek tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti

Olloyorova Farangiz Dilmurod qizi

O'zbekiston - Finladiya pedagogika instituti

Filologiya fakulteti O'zbek tili va adabiyotb yo'nalishi

1-bosqich talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada O'tkir Hoshimov asarlarinnig bugungi kundagi ahamiyati,"Dunyoning ishlari" asaridagi onalarimizga bo'lgan muhabbat. Kalit so'zlari :ona, alla, matonat, o'zbek ayoli, mehrli ayol, mehribon ona, O'zbek adabiyotida ona obrizga g'ozal va betakror ta'rif bergan, yana bir buyik yozuvchi O'tkir Hoshimovdir. O'zbekiston xalq yozuvchi O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" asari hasbi hol tarizda yaratilgan. O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" qissasida eng ezgu, eng samimiy tuyg'ular haqida, eng e'zozli zot-ONA tog'risda hikoya qilinadi.

Haqiaqtdan ham adibining o'zi e'tirof etganidek, asar uning o'z onasi haqidagi emas,"umuman, o'zbek ayoli haqda va umuman, onalar to'g'risida " -deb tariflaydi yozuvchi o'z asarini.[1.135-bet].

O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" asari tom ma'noda o'zbek onalaming matonati va bor fazilatlarini yoritib berilgan. "Dunyoning ishlari " qissasi kichik-kichik hikoyalardan tashkil topgan. Har bir hikoyada yozuvchining onasi tasvirlangan. Qissaning birinchi hikoyasi "Oq,oydin kechalari"hisoblanadi. Bu hikoyada yozuvchi o'zining yoshlik chog'larini, iliq yoz kechalarini eslab shunday tasvirlaydi: Bolaligimni eslasam, iliq yoz kechalarikoz ko'z oldimga keladi. Hovlimizdabir tup bodom bo'lardi. Erta bahorda qiyg'os gullardi-yu, hech meva tugmasdi. Onam : "Bodom yolg'iz bo'lgani uchun meva qilmaydi", deb tushuntirardi.Shu bodom tagida supa bor edi. Kun botishi bilan onam hovliga ko'loblatip suv separ, kun bo'yi oftobda qizigan yer hidi supa oldidagi rayhonlar isiga qo'shilip ajip bir tarovat taratar, atrof jimjit bo'lip qolardi "depboshlanadi. [2.4-bet].

Shu hikoyadan ham bilish mumkin yozuvchining onasi qanchalar mehribon inson ekanligini.Voqealar davomida tanimagan insonga qanchalik mehribon inson ekanligini bilish qiyinmast, hattoki osmonda uchgan yulduzga qarap ham kimningdir joni uzilgan dep unga qayg'uradi.

"Goho-goho osmonda birdan yulduz uchip qoladi. Hozirgina yonip turgan yulduz to'satdan lop etardi-yu, ingichka, nurli iz qoldirip g'oyip bo'lardi. Onam cho'chip

tushardi:

Esiz... Bir bechoraning joni uzildi-ya, der edi. [2.4-bet].Asarda yana bir qiziq hikoya bor, bu "gilom paypoq" hikoyasidir. Bu hikoyada ham onalarimiz, o'z farzandlariga qanchalik mehribon ekanligini ko'rishimiz mumkin. BU hikoyada onanig farzandi shamollab qolganda, o'zining sog'ligini o'ylap ham o'trmasdan , farzandini tuzalishini o'ylagan.

Asarda shunday joyi bor, farzandi kasal bo'lip hushidan ketganda, ona bechora juda ham qo'rqib qoladi, har gapida

-Voy, endi nima qilaman! Voy, bolam o'lip qoladi! Shu kuni shunchlik qor yog'ayotgan edi, shunga qaramay ona bechora o'g'lini o'ylap Hoji buvining uyiga boradi. O'g'lii tuzaladi, lekin onaning oyoqlari shishib, qizqrib go'shdga o'xshab qolgan edi, keyin Hoji buvi uni tuzatadi. Lekin baribir shu kasalik, qish kunlari yana qaytariladi, oyoqlari shishib ketardi. Shuning uchun ham o'g'li har doim safarga borganda gilam paypoq olip kelardi. [2.13-bet].

Shu narsani, yana bir takrorlash joizki, har bir ona o'z farzandi uchun qayg'uradi. Asardagi har bir hikoya bir-biri bilan chanbarchas bog'liq. chunki u asarda ona va farzand obrzlari bor, bu obrzlar muollif va uning onasi hisoblanadi. Qissadan yana bir go'zal va ta'sirli hikoya keltirgan. bu "Tush" hikoyasidir. Bu hikoyani tahlili qilishdan oldin sizga bir savol bilan murojod qilaman. Uyingizga bironbir sababi bilan kech kelip qolganigizda, har doim sizni eng avval kim kutib oladi. Bu savolning javobi mana shu "Tush" hikoyasida bilip olamiz. "Tush" hikoyasi hajman kichik bo'lsada, unda o'zbek onalarining farzandlariga qanchalar mehribon ekanligini, har doim ularni o'ylashi, hatto vafotdan keyin ham farzandlarini o'ylash aks ettirilgan. "Dunyoning ishlari" qissasida juda ko'p hikoyalar keltrilgan. Har bir hikoyada ona va farzand obrzlari uchraydi. Masalan, "Eng o'g'ir gunoh" hikoyasda ham shulardan biridir. "Eng og'ir gunoh " hikoyasida yozuvchi urush yillarinig eng og'ir kunlari va fojiiyaviy kunlarni tasvirlaydi. Bu hikoyada ona farzandining gunohini kechrivchi, hattoki o'sha gunohni o'z bo'yniga olovchi ona timsoli tasvirlangan. "Eng og'ir gunoh" hikoyasinig boshlanmasida yozuvchi qishloqda voyaga yetganligini bilish qiyin emas, chunki har bir qishloq bolasi kuz kelishi bilan yong'oq o'yini o'ynaydi. Bolar bu o'yinning nomini "soqqa quvar" dep nomlagan. Hikoya mana shunday boshlanadi. Asardagi hikoyalar ichida, yana bir ta'sirli hikoya "alla " hikoyasidir. Asardagi "ala" hikoyasi hayojonsiz, entikmasdan o'qish qiyin. Chunki, alla-inson bolasi hayotda tinglaydigan ilk qo'shiq, u vujudimizga ona suti bilan sinngan va umurbod unutilmasdir. Yozuvchi bu ezgu qo'shiqni ilohiy kuchga ega bo'lgan, ko'ngilni ertadigan ohang sifatida. [1.134-bet]. Aynan shu hikoyada yozuvchi onalarimizni, ONA - tabiatining eng buyik ixtrosidir-dep bejizga ta'riflamangan. Yozuvchining ushbu qissasida "Iltijo"drb nomlangan bobida esa insonning ona oldidagi farzandlik burchi hech qachon to'lap bo'lmas qarz ekanini nihoyatda tasirchan

ifodalanadi. Chunki onalarimiz hayotimizdagi o'rni beqiyosdir. Ular bizni dunyoga keltiradi, oq sut berip boqadi, uzoq tunlari beshigimizni tebratib, atrofimizda parvona bo'ladi, parvarishlab voyaga yetkazadi. [1.135-bet]. "Qabringizni silap qoysam, orom olasizmi... Mana, oyijon, mana... Yoq yoq, yig'layotganim yoq. Hozir o'tib keta Esingizdami, oyi siz birmartta, o'shandayam hazilashib:" Menyam kitob qilib yozsang-chi, o'g'lim" ,degandingiz . Men:"Sizning nimangizni kitob qilaman, oyi?"-degan edim.Xafa bo'lmang, men ham hazillashgan edim. Mana o'sha kitob. Yo'q, uni men yozganim yoq. Uni siz yozdingiz . Men uni qog'ozga tushirib, odamlarga tarqatdim, xolos. Men uni dunyodagi hamma onalar o'qishinin xohlayman". [2.174-bet] Mana shu "Dunyoning ishlari" qissasi onasi uchun yozilgan. Qissasini o'qib dunyodagi barcha onalar, mana shunday mehribon ekanligini, farzandlariga bo'lgan mehrini tugamasligini bilamiz. Yozuvchilarning onasi qanchali mehribon bo'lganini "Qarz" hikoyasda ham bilishimiz mumkin. Shu hikoyada qo'shnilarga bo'lgan mehmi ko'rsatadi, yozuvchi. Ona o'zining nafaqat pullarini yig'ib qo'shni bolalarni xursand qilish uchun ularga ko'p sovg'alar olib beradi. Har bir ona mana shunday mehribon bo'ladi.

Asardagi yana bir hikoya "xiyonat" dep nomlangan hikoya ham keltirilgan. Bu hikoyada yozuvchi o'zining yoshlik chog'larini eslaydi. Bolaligda unga ko'p kishi xiyonat qilganligi tasvirlangan. Bolani kim afa qilsa, onasi uni yupatadi . Bolaga hattoki sevgan qizi xam, eng yaqin do'st bilan xiyonat qiladi. Shunda xam onasi farzandiga hammasini yaxshi bo'lishini tushntradi. Hamma ham hiyonat qilishi mumkun, lekin ona hech qachon qilmaydi. Yozuvchi hikoya oxirida o'ziga shunday deydi. "Onag-chi, onag hech qachon xiyonat qildimi senga! Har kim har kimning ko'ziga cho'p solishi mumkun, har kim, har kimga xiyonat qilishi mumkin. Faqat ona o'zi farzandiga hech qachon xiyonat qilmaydi. Ehtimol, inson hayotning shuncha yillardan buyon davom etip kelayotgani shundandir... "-deb yozadi yozuvchi. Bu gaplarni hammasi tog'ri, ona hech qachon o'z farzandlariga xiyonat qilmaydi. O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari " asariga Said Ahmad shunday ta'rif bergan "Dunyoning ishlari "qissasi emas, ba'lki doston deb atashlarini xohlardim. Uqo'shqday o'qladi. Uni o'qip turip, o'z onalaimizni eslap ketamiz. Shu mushfiq, shu jafokash onlarimiz oldidagi bir umr uzup bo'lmast qarzlrimizning aqili bittasini uza oldikmi degan bir andisha bir savol ko'z oldimizda ko'ndalang turip oldi. Qissa bizni insofga, insonni qadrlashga, hurmat qilishga chaqradi.[5-sift"adabyot" darslik 2020-yil. 134-bet].

Said Ahmad aytganday bu asar xuddi shunday, dostonday o'qshimiz mumkun. "Dunyoning ishlari" asardagi "Havas" hikoyasda onalarimiz nazarda hali ham yosh boladay bo'lamiz. Katta bola bo'lgan bo'lsak ham, ular uchun hali kichkinamiz. Bizga o'z mehrlari ayashmaydi. Bu hikoyada bo'lgan voqalar paytida yozuvchining onasi vafot etganiga ancha vaqt bo'lgan edi, undagi mehribon ona, yozuvchining do'stining

onasini bo'ladi. Onasi o'g'iliga bo'lgan mehribonchilikini ko'rib, yozuchi onasini eslaydi, u shunday o'ylagandi, meni ham onam tirik bo'lganda, menga ham shunday mehribon edilar.

"Havast" hikoyasida " mashina oldida kekka onasi -Mehri xola... Uning nimasdir o'z onamga o'xshataman. Ma'yus qiyofada boshini bir yonga tashlab turishimi, uzun, qora baxmal nimchasimi ,qalin ro'mol tagidan oppoq sochlarimi...[2.161-bet]. Yozuvchi shu jumla orqali o'z onasini yana qayta eslaydi.

Shoshma! -Mehri xola xol -xol dog' bosgan qo'lini siltab imo qildi. -Qani , omin - dedi duoga qo'l ochib -Bolamni sizga sizni Xudoga topshrdim. Oy borib, omon keliglar. Safaring bexatar bo'lsin, do'sting zor, dushmanga xor qilmasin. Iloya, tuproq olsangar oltin bo'lsin. Iloya... Ushbu hikoyada onalarimiz qanchalik mehribon ekanligi tasvirlangan.

"Dunyoning ishlari" asardagi "Ermon buvoning tilagi" hikoyasida olilasga bo'lgan muhabbatni, farzandiga mehribon ota, hattoki qo'shni bolalarga ham o'z farzandiday mehribon bo'lgan Ermom buva tasvirlangan . Bu hikoyadagi Ermon buva har doim bolalarga hikoyalar aytip beradi. Ermon buvaning har doim hassasini chertib xigoya qiladi. "Tolda chumchuq sayraydi ko'rsam ko'ngllim yayraydi..."dep qo'shq kuylardi. [2.49-bet].

Buhikoyada Ermon buva ham bolasdan, keyinchalik xotiniga ayrilgan inson bo'lip ham ta'savirlangan. "Dunyoning ishlari" asarini o'qgan har bir inson tasirlanadi. Qaysidir hikoya insoni yoziga tabasum yugurtirsa, boshqa voqealarda inson ko'ziga yosh keladi. "Ermon buvining tilagi" hikoyasi ham xuddi shunday hikoyalar sirasiga kiradi. Mana shu hikoya oxirida Ermon buva jinni bo'lip qolishi hikoyani tubida o'zgartirip yuboradi. Hikoyada shunda jumla keltiriigan. Oltmishvoyim keldi, -deydi Ermon buva iljayib .-Keldi! Kampirim ham keldi. Ikkovlari mazor boshiga ketishadi. [2.58-bet].

Darhaqiqat, bu "Dunyoning ishlari" asarida ona obrzi keng tasvirlanadi . Asarda muallif har bir farzand o'z vaqtida onasining qadriga yetishi va oldidagi burchlarini ado etishi lozimligini eslatadi. Agar onasini qadriga yetnasa keyin afsuslanishi mumkun. Yozuvchilarning o'zi takidlaganday , bu asar hamma onalar uchun yozilgan...

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1."5-sinf adabiyoti darsligi" 2020-yil.
- 2.O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari "kitobi. "Ilm - ziyo - zakovat " T -2019-yil.
- 3.Abdushukurova G. O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" qissasining badiy tahlili
- 4.O'tkir Hoshimovning "Yarim asrdaftari"-Toshkent 2004-yil
- 5.O'tkir Hoshimovning "Tanlangan asarlari" 2-jild. Toshkent. Sharq. 2009-yil.
- 6.Karimov N.XX asr . Adabyot manzarasi.
- 7.Atajonov A. O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari " qissasida ayol va zamon tasviri.
- 8.Said Ahmad "Tanlangan asarlar" kitobda

PROFESSIONAL TA'LIMDA ANDRAGOGIK TA'LIMNING RIVOJLANISHI

Yuldashev Javlonbek Maxsetovich

*Xo'jayli xizmat ko'rsatish va servis texnikumi Ishlab chiqariq
ta'limi bo'yicha direktor o'rinbosari*

Seytmuratova Xilola Xudaybergenovna

Xo'jayli xizmat ko'rsatish va servis texnikumi psixologi

ANNOTATSIYA

Ush bu maqolada Andragogika, o'rta maktab va oliy ta'lim tizimlaridan farqli ravishda, yetishkan o'quvchilar uchun ta'limning tashkil etilishini va olib borishini, o'quvchilar o'zgaruvchan talablarini hisobga olgan ilmiy va pedagogik konseptsiyadir. Andragogik ta'lim, yetishkan o'quvchilarga mo'ljallangan, shaxsiy rivojlanishlarini ko'rsatish, tajriba olish va yangi bilimlarni o'rganishga yo'naltirilgan texnologiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: konseptsiya, pedagogik, texnik, anketa, portfoliolash, mentorlik, forum.

Andragogik ta'limda o'qituvchi, o'quvchilarning tajribalarini, talablarini va maqsadlarini aniqlab olishni hedef qiladi. O'quvchilarning shaxsiy maqsadlari, qiziqishlari va o'rganishga qaratilgan maqsadlari texnik jarayonlar orqali aniqlanib, darslar shunday mo'ljallangan bo'ladi. O'quvchilarning murojaatlarini aniqlash, andragogik ta'limda muhim amallardan biridir. O'quvchilar o'zlarining talablarini, maqsadlarini va qiziqishlarini aniqlash, ta'lim jarayonini shakllantirish, darslarni o'rganish usullarini tanlash va o'quvchilarni faol qatnashishga oshirishga yordam bermoqda. Bu jarayon quyidagi bosqichlardan o'tkaziladi:

Muloqotlar va Anketalash: O'quvchilar bilan o'qituvchilar o'rtasida muloqotlar va anketalash orqali o'quvchilarning shaxsiy qobiliyatlarini, maqsadlarini, qiziqishlarini va talablarni aniqlash mumkin. Muloqotlar, murojaatlar va anketalar arqan-da o'quvchilar bilan birevlidir.

Portfoliolash va Baholash: O'quvchilarning o'zlarining ta'limdagi rivojlanishini ko'rsatadigan portfoliolarni yaratish, ularning yozib boradigan ishlari, proyektlari, dars natijalari va o'zlarini o'rganish yo'nalishlari to'g'risida baholash foydali bo'ladi. Bu, o'quvchilarning o'zlarini nazorat qilishda va o'zlarining rivojlanishini tushunishda yordam bermoqda.

Mentorlik va Ko'rgazma Muloqotlar: O'qituvchilar, o'quvchilarni o'zlariga birorta mentor sifatida tanishib, ularning murojaatlarini va o'zlarini o'zgartirish yo'li bilan bog'liq masalalarda ko'rgazma muloqotlar o'tkazishadi.

Tadbir va Forumlar: O'quvchilar o'zlarining qiziqishlarini va talablari aniqlash uchun tadbirlar va onlayn forumlar tashkil etish foydali bo'ladi. Bu yerda o'quvchilar o'z fikrlarini bayon etishadi, yangi bilimlarni o'rganish uchun maslahatlashishadi.

Shaxsiy Maqolalar va Yozuvlar: O'quvchilarning shaxsiy maqolalari, yozuvlari va ko'ngillari tahlil qilinib, ularning talablari va qiziqishlarini tushuntirishga yordam bera olishadi.

Tajribali Mashg'ulotlar: Amaliy mashg'ulotlar, loyihalar va tadqiqotlar orqali o'quvchilarning qiziqishlarini aniqlash va ularning amaliyotda tajriba olishlari ta'minlanadi.

Murojaatlarini aniqlash, o'quvchilarni birevldan tanishib chiqish, ularni ta'lim jarayonini shakllantirish va ularga o'zlarini boshqarishda hissa qo'shish uchun katta ahamiyatga ega bo'ladi. Bu, o'quvchilar bilan o'qituvchilar o'rtasida o'zaro ko'mak-kamolot va faol qatnashishni ta'minlash uchun muhimdir.

Andragogik ta'limda o'quvchilar amaliy mashg'ulotlarda, tadqiqotlarda va loyihalarda ishtirok etish orqali o'rganishlari, tajribalaridan foydalanib, yangi bilimlarini o'rganishadi. Andragogik ta'limda o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida o'zaro hamkorlik keng ko'lamda olib boriladi. O'quvchilar o'zlarining o'rganish usullarini, o'quv yo'nalishlarini tanlashda qatnashishlari va o'zlariga yo'naltirishlari kuchli ahamiyatga ega. Andragogik ta'limda o'quvchilarga o'zlarini boshqarish, o'z-o'zlarini baholash, maqsadlarga yo'naltirish va o'rganish yo'nalishlarini rivojlantirish uchun ko'plab texnologiyalar va dasturlar ishlatiladi. Andragogik ta'lim, o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishlarini qo'llab-quvvatlashga asoslangan. O'quvchilar shaxsiy rivojlanishlariga muvofiq o'quv yo'nalishlarini tanlash, shaxsiy maqsadlari bilan bog'liq darslar o'tkazishadi.

Andragogik ta'limda o'quvchilar ijtimoiy bilimlarni o'rganish, tadbir va hodisalar bilan bog'liq o'quv yo'nalishlarida ishtirok etishadi.

Andragogik ta'limning rivojlanishi, yetiskin o'quvchilarni faol ishtirok va o'zlarini boshqarishga ilg'or tayyorlash orqali amalga oshiriladi. Bu ta'lim usullari, hayotbaxsh tajribalarga asoslanadi va shaxsiy rivojlanish va talabalarni faol qatnashish imkoniyatlarini o'z ichiga oladi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. "O'qitish san'ati" - A.P. Makarenko
2. "O'qituvchi va o'quvchining munosabati" - I. Bekof
3. "O'qitishning asosiy tartibi" - D. Barmen
4. "O'quvchining taraqqiyoti" - L.S. Vygotskiy
5. "O'qitish metodikasi" - V. Gurvich
6. "O'qitishni o'rganish" - A. Khodjiev
7. "O'qituvchilar uchun pedagogika psixologiyasi" - M. Vaqfayi
8. "O'quv jarayoni" - T. Uyganbayev
9. "Toshkent Davlat Pedagogika Universitetining O'zbek tilida talim beruvchi "Pedagogika" fanidan darsliklar to'plami" - I. Ergashev, B. Oripov, O. Shukurova va boshqalar

INTERFAOL METODLAR BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI TANQIDIY FIKRLASHINI RIVOJLANTIRUVCHI OMIL SIFATIDA

Jumayeva Nargiza Ochildiyevna
Surxondaryo viloyati Oltinsoy tumani
22-umumiy o'rta ta'lim maktabi
Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada muallif tomonidan o'quvchilarda tanqidiy qobiliyatni shakllantirish muammosi, uning nazariy asoslari va mazmuni yoritilgan. Shuningdek, maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarini tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga interfaol metodlarning o'rni ta'siri jihatlari mazkur jarayon bilan bog'liq kasbiy pedagogik xususiyatlar haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Innovatsiya, metodlar, ta'lim, boshlang'ich sinf o'quvchisi, o'qituvchi, tanqidiy fikrlash.

KIRISH.

Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida 2022- yil 20-noyabrda mamlakatimizda ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirish masalalari muhokamasi bo'yicha videoselektor yig'ilishi bo'lib o'tdi.

O'zbekistonda ta'lim tizimini kompleks rivojlantirish, malakali kadrlar tayyorlash maqsadlariga katta kuch va mablag'lar yo'naltirilmoqda. Maktabgacha ta'lim, maktab va oliy ta'lim tizimlari, ilmiy-tadqiqot muassasalari faoliyatida sifat o'zgarishlari ro'y bermoqda.

– Biz ustozni otaday ulug' deb bilgan, doimo ardoqlagan ma'rifatparvar xalqning vakillarimiz. Men ham o'qituvchi, muallim deganda o'zim uchun eng aziz va hurmatli bo'lgan, ziyoli va zamonaviy, samimiy va mehribon insonlarni tasavvur qilaman. Chunki hammamizga ham shu muallim saboq va ta'lim berib, mehribon ota-onalarimiz qatorida tarbiyalagan, – dedi davlat rahbari yig'ilish avvalida. – Bugungi kunda O'zbekistonning yangi taraqqiyot davri poydevorini yaratyapmiz. Bunda bizning eng yaqin ko'makchilarimiz ustoz va murabbiylar, ilmiy va ijodkor ziyolilardir. Har bir oila, har bir bola hayoti maktab bilan bog'langani, bu masala davlatning, jamiyatning eng muhim ishi ekani ta'kidlandi.

– Hammamiz aziz farzandlarimiz hayoti va taqdirini o'qituvchi va murabbiylarga ishonib topshiramiz. Mana shunday beqiyos boylik posbonlari, kelajak bunyodkorlari bo'lgan bu mo'tabar zotlarga munosib hurmat-ehtirom ko'rsatishimiz kerak, – dedi Prezident.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2019-yil 23-avgust kuni xalq ta'limi tizimini rivojlantirish, pedagoglarning malakasi va

jamiyatdagi nufuzini oshirish, yosh avlod ma'naviyatini yuksaltirish masalalariga bag'ishlangan videoselektor yig'ilishi bo'lib o'tdi. "Maktab bu hayot-mamot masalasi, kelajak masalasi. Uni davlat, hukumat va hokimlarning o'zi hal qilolmaydi. Bu butun jamiyatning ishi, burchiga aylanishi kerak¹", dedi Shavkat Mirziyoyev.

Asosiy qism

Hozirgi vaqtda "Innovatsiya tushunchasi" juda keng qo'llanilmoqda. Innovatsiya so'zi inglizcha so'z bo'lib -"innovatsion" yangilik kiritish degan ma'noni bildiradi, ya'ni tizim ichki tuzilishini o'zgartirish, deb ta'riflanadi. Innovatsiya amaliyot va nazariyaning muhim qismi bo'lib, ijtimoiy- madaniy ob'ekt sifatlarini yaxshilashga yo'naltirilgan ijtimoiy sub'ektlarning harakat tizimidir. Innovatsiyalar dolzarb, muhim ahamiyatga ega bo'lib, bir tizimda shakllangan yangicha yondashuvlardir. Ular tashabbuslar va yangiliklar asosida tug'ilib, ta'lim mazmunini rivojlantirish uchun istiqbolli bo'ladi. Shuningdek, umuman ta'lim tizimi rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Innovatsiya – ma'lum bir faoliyat maydonidagi yoki ishlab chiqarishdagi texnologiya, shakl va metodlar, muammoni yechish uchun yangicha yondashuv yoki yangi texnologik jarayonni qo'llash, oldingidan ancha muvaffaqiyatga erishishiga olib kelishi ma'lum bo'lgan oxirgi natijadir.

Metod – inglizcha "metodos" so'zidan olingan bo'lib, izlanish yoki bilish yo'li, nazariya, ta'limot ma'nosini anglatadi.

Ta'lim metodini(usulini) - ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchining ma'lum maqsadga qaratilgan, birgalikdagi faoliyatini tashkil qilishning muayyan tizimga va tartibga solingan yo'l-yo'rig'i sifatida ta'riflash mumkin. Ta'lim metodi ta'limjarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning aniq maqsadga erishishiga qaratilgan birgalikdagi faoliyatlarining usulidir.

Ta'lim modelini, esa bir yoki bir nechta ta'lim metodlari yordamida amalga oshiriladigan ta'lim jarayoni amalga oshirish tuzilmasi, deb qarashimiz mumkin.

Ta'lim metodlari o'qitishning o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga erishish usullari hamda o'quv materialini nazariy va amaliy jihatdan yo'naltirish yo'llarini anglatadi².

O'qitish metodlari ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining qanday bo'lishi, o'qitish jarayonini qanday tashkil etish va olib borish kerakligini hamda shu jarayonda o'quvchilar qanday ish-harakatlarni bajarishlari kerakligini belgilab beradi³

---

¹ Mirziyoyev Sh.M. "Maktab ta'limini rivojlantirish umumxalq harakatiga aylanishi zarur" deb nomlangan nutqi 2019-yil 23-avgustdagi

² Abdulkarimov H., O.Suvonov. Umumiy pedagogika: texnologiya va amaliyot. - T.: o'quv-metodik qo'llanma.2012

³ Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. - T.: "Fan", 2006.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari ijodiy faoliyatini rivojlantirishda interfaol metodlar va o'yinlardan foydalanish.

Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning ijodiy faoliyatlarini rivojlantirishda evristik va muammoli ta'limdan tashqari bilishga yo'naltirilgan, ilmiy asoslangan ta'lim metodlaridan va o'yindan foydalanish ham maqsadga muvofiq. Boshlang'ich ta'limda ish bop, rolli, syujetli o'yinlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ijodkorlik faoliyatini rivojlantirishda ijodiy qobiliyatni shakllantirishga, ilmiy-ijodiy izlanishlarga yo'llaydigan, bilishga oid ilmiy faoliyatni tashkil etish shakl va metodlaridan foydalanish o'z samarasini berdi. Bu borada ijodiy faoliyatni rivojlantirish darslariga dialog-darslar munozara, bahs, suhbatlar, fantaziya, izlanish darslari, muammolar qo'yish va ularni yechish darslari; ishtirokchilik darslari, modellashtirish, badiiy texnik ijodkorlik, ijod qilish, kichik kashfiyotlar yaratish, insholar yozish, solnomalar tuzish, ishbop o'yinlardan, innovatsion metodlardan foydalanish kabilar eng samarali bo'ldi. ta'lim jarayonida dars shakllarining o'yin usullari sifatida o'qitishning ma'lum bir paytida o'tkaziladi. Ma'lumki, boshlang'ich sinf o'quvchisi kattalarning hatti-harakatini taqlid qilishga qiziqadi. Bunda ta'lim jarayonida qo'llanilayotgan ishbop o'yinlardan foydalanish katta ahamiyat kasb etadi. Bolalarga mo'ljallangan ishbop o'yinlar takrorlash, mustahkamlash, o'tilganlarning qay darajada o'rganilganligini (diktantlar, musobaqalar, krossvordlar, sirtqi sayohatlar rolli o'yinlar, dramatik sahnalar tarzida) aniqlash maqsadida o'tkaziladi⁴.

Ishbop o'yinlarni hayotiy vazifalarni imitatsiya va modellashtirish asosida tashkil etish samarali natijalarga olib keladi. Bunday o'yinlar faqat bilishga oid bo'lmay, dunyoqarashni kengaytirish, hamda hissiy ta'sir etishi bilan ham xarakterlidir. Masalan, boshlang'ich ta'limda "Nima uchun?", «T-chizma», «FSMU», «Tarmoq (Klaster)», "Ikki qismlik kundalik" kabi innovatsion metodlardan foydalanganda o'quvchilarda ijodiy faoliyatni rivojlantirishga bevosita yordam beradi.

Interfaol mashg'ulotlarni amalda qo'llash bo'yicha ayrim tajribalarni o'rganish asosida bu mashg'ulotlarning sifat va samaradorligini oshirishga ta'sir etuvchi ayrim omillarni ko'rsatishimiz mumkin. Ularni shartli ravishda tashkiliy-pedagogik, ilmiy-metodik hamda o'qituvchiga, o'quvchilarga, ta'lim vositalariga bog'liq omillar deb atash mumkin. Ular o'z mohiyatiga ko'ra ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatishini nazarda tutishimiz lozim.

Tashkiliy-pedagogik omillarga quyidagilar kiradi:

-o'qituvchilardan interfaol mashg'ulotlar olib boruvchi trenerlar guruhini tayyorlash;

---

⁴ Shayakubov Sh.K., Ayupov R.X. Interfaol ta'lim usullari. – T.: TMI, 2010. – 128 bet.

- o'qituvchilarga interfaol usullarni o'rgatishni tashkil qilish;
- o'quv xonasida interfaol mashg'ulot uchun zarur sharoitlarni yaratish;
- ma'ruzachining hamda ishtirokchilarning ish joyi qulay bo'lishini ta'minlash;
- sanitariya-gigiena me'yorlari buzilishining oldini olish;
- xavfsizlik qoidalariga rioya qilishni ta'minlash;
- davomatni va intizomni saqlash;
- nazorat olib borishni tashkil qilish va boshqalar.

Ilmiy-metodik omillarga quyidagilar kiradi:

- interfaol mashg'ulot ishlanmasini sifatli tayyorlash;
- interfaol mashg'ulotning har bir elementi o'rganilayotgan mavzu bilan bog'liq bo'lishini ta'minlash;
- mashg'ulotlar mavzusi va mazmunini so'nggi ilmiy-nazariy ma'lumotlar asosida belgilash;
- zamonaviy yuqori samarali metodlarni qo'llash;
- o'quvchilarning tayyorgarlik darajasini oldindan aniqlash va shunga mos darajadagi interfaol mashg'ulotlarni o'tkazish;
- interfaol mashg'ulot uchun yetarlicha vaqt ajrata bilish va boshqalar.

O'qituvchiga tegishli omillar:

- mavzuni sayoz bilishi;
- nutqidagi kamchiliklar: talaffuz, adabiy til me'yorlari, grammatika qoidalari, notanish yoki xorijiy so'zlar, atamalarning ma'nosini tushuntirmasdan qo'llashi, shevaga xos so'zlarni ko'p qo'llashi, yozib namoyish qilishda xatoga yo'l qo'yishi va tushunarsiz yozishi;
- o'zini tutishi va pedagogik xulqidagi nuqsonlar;
- kiyinishi va tashqi ko'rinishiga e'tiborsizligi;
- ta'lim vositalaridan unumli va to'g'ri foydalana olmasligi;
- kuzatuvchanlik, vaqtning o'tishini his qilish, uni to'g'ri taqsimlash ko'nikmasi etishmasligi;
- tinglash ko'nikmasi yetishmasligi;
- o'quvchiga xayrixohlik, samimiylik, u bilan hamkorlikda ish olib borish ko'nikmasi yetishmasligi;
- mantiqiy bog'liqlik va izchillikka rioya qilmaslik va boshqalar.

O'quvchilarga tegishli omillar:

- davomat pastligi, mashg'ulotga kechikib kelishi;
- zarur tayyorgarliksiz kelishi;
- ilmiy atamalarni bilmasligi;
- diqqatni jamlay olmasligi;
- eshitish qobiliyatidagi va tinglash ko'nikmasidagi kamchiliklar;

- qiziqishning pastligi, fikr yuritishning sustligi;
- dars mavzusi bo'yicha tayyorgarlik darajasining pastligi;
- manfaatdorlikning kamligi va boshqalar.

Mashg'ulotda foydalaniladigan vositalarga tegishli omillar:

- ta'lim vositalarining etishmasligi, ta'mirtalab yoki yaroqsiz holda bo'lishi, sifatli va zamonaviy vositalarning kamligi;
- mashg'ulot mavzusini o'zlashtirish uchun maqsadga muvofiq vositalar turlarini va sonini to'g'ri tanlamaslik;
- vositalarni mashg'ulot boshlanmasidan oldin ishga tayyorlab qo'yimaslik;
- vositalardan foydalanishda xavfsizlik qoidalariga rioya qilmaslik va boshqalar.

Interfaol metodlarni mashg'ulot maqsadiga muvofiq tanlash

Interfaol mashg'ulot turlari ko'p bo'lib, ularni dars mavzusining xususiyatlari hamda ko'zda tutilgan maqsadlarga muvofiq tanlanadi va tegishlicha tayyorgarlik ko'riladi. Interfaol mashg'ulotda ishtirok etish uchun o'quvchilarning tayyorliklariga o'ziga xos talablar qo'yiladi, bular mashg'ulotda faol ishtirok etish uchun zarur bilimlarni o'zlashtirganlik, muloqotga tayyorlik, o'zaro hamkorlikda ishlash, mustaqil fikrlash, o'z fikrini erkin bayon qilish va himoya qila olish ko'nikmalari va boshqalardan iborat.

Mashg'ulotda vaqtdan unumli foydalanish zarur shart hisoblanadi. Buning uchun zarur vositalarni to'g'ri tanlash, tayyorlash hamda mashg'ulot o'tkazuvchilar va ularning vazifalari aniq belgilangan bo'lishi lozim. Interfaol metodlar bilan an'anaviy ta'lim usullari orasida o'ziga xos farqlar mavjud bo'lib, har bir o'qituvchi bu farqlarni qiyoslashi, ularning bir-biriga nisbatan afzalliklari va kamchiliklarini darsni rejalashtirish va uni o'tkazish usullarini tanlashda to'g'ri hisobga olishi zarur.

Bunda yangi bilimlarni berish, ko'nikmalarni shakllantirish, rivojlantirish, mustahkamlash, bilimlarni takrorlash, amalda qo'llash mashg'ulotlarida hamda o'quv fanining xususiyatlarini hisobga olgan holda har bir mavzu bo'yicha mashg'ulot uchun eng maqsadga muvofiq bo'lgan interfaol yoki boshqa metodlarni to'g'ri tanlash nazarda tutiladi. To'g'ri tanlangan metodlarni qo'llash mashg'ulotning qiziqarli va samarali bo'lishini ta'minlaydi. Interfaol metodlar konstruktivizm nazariyasi bilan bog'liq bo'lib, bu metodlardan amalda foydalanishda konstruktivizmning quyidagi asosiy xulosalarini hisobga olish lozim:

O'quvchi o'zi o'rganishi kerak, aks holda unga hech kim hech narsani o'rgata olmaydi;

O'qituvchi o'quvchilarga bilimlarni «kashf qilishga» yordam beradigan jarayonni tashkil qiladi;⁵

---

⁵ Mavlonova.R., Vohidova N., Rahmonqulova N. Pedagogika nazariyasi va tarixi. - T.: "Fan va texnologiya", 2010.

Bilim borliqdan ko'chirilgan nusxa emas, uni odam shakllantiradi.

Xulosa :

Xulosa qilib aytganda, innovatsion faoliyat - yangi ijtimoiy talablar bilan an'anaviy me'yorlarning mos kelmasligi yoxud amaliyotning yangi shakllanayotgan me'yoring yuzaga kelgan me'yor bilan to'qnashuvchi natijasida vujudga kelgan qator muammolarni yechishga qaratiladi. O'qitish metodlari ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining qanday bo'lishi, o'qitish jarayonini qanday tashkil etish va olib borish kerakligini hamda shu jarayonda o'quvchilar qanday ish-harakatlarni bajarishlari kerak ekanligini belgilab beradi. Metodlar bir qancha asosiy guruhlardan iborat bo'lib, ularning har biri o'z navbatida kichik guruhlar va ularga kiruvchi alohida metodlarga bo'linadi. O'quv-bilish faoliyatining tashkil etilishi, o'quv axborotlarining uzatilishi, qabul qilinishi, anglab olinishi, yodda saqlanishi, o'zlashtirilgan bilimlarning amaliyotda qo'llanilishini ta'minlash, amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Metodlar boshlang'ich sinf o'quvchilar tanqidiy fikrlashiga katta yordam beradi.

Bugungi o'qituvchi o'quv mashg'ulotlarini tashkil etishda avvalo rejalashtirilgan bir qolipdagi mashg'ulot turlaridan voz kechib, o'quvchilarda mustaqil, tanqidiy, mantiqiy, ijodiy tafakkurni shakllantirish va rivojlantirish, ularni ijodiy fikrlash, ya'ni yangi g'oyalarni o'ylab topishga majbur qilish, ta'lim olishga bo'lgan munosabatni o'zgartirish, ularni yutuqlarga erishishiga rag'batlantirishda asosiy omil bo'lishi kerak. O'quv mashg'ulotlariga yetishmayotgan omil – tanqidiy fikrlash sanaladi. Bugungi kunda boshlang'ich sinf o'qituvchilarining tanqidiy fikrlashi va kreativ bo'lishi yoki bo'lmasligi emas, balki ularning kasbiy faoliyatini ijodkorlik, kreativlik ruhida tashkil etishi, yangi g'oyalarni ta'lim jarayonida sinab ko'rishi maqsadga muvofiq. Interfaol mashg'ulotlarni yuqorida qisqacha bayon qilingan omillarni hisobga olgan holda tashkil qilish va olib borish bu mashg'ulotlarning sifati va samaradorligini yanada oshirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. "Maktab ta'limini rivojlantirish umumxalq harakatiga aylanishi zarur" deb nomlangan nutqi 2019-yil 23-avgustdagi .
2. Abdukarimov H., O. Suvonov. Umumiy pedagogika: texnologiya va amaliyot. - T.: o'quv-metodik qo'llanma. 2012
3. Tolipov O' .Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. - T.: "Fan", 2006.
4. Shayakubov Sh.K., Ayupov R.X. Interfaol ta'lim usullari. – T.: TMI, 2010. – 128 bet.
5. Mavlonova.R., Vohidova N., Rahmonqulova N. Pedagogika nazariyasi va tarixi. - T.: " Fan va texnologiya", 2010.

EVFEMIZMLARNING LINGVISTIK TABIATI

*Turotova Oydin O'ktamovna**Samarqand davlat chet tillar instituti magistranti*

Annotatsiya: Mazkur maqolada tilshunoslikdagi “evfemizm” tushunchasining ahamiyati, uning kelib chiqish tarixi, va bu etnolingvistik atamaekanligi haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, o'zbek va ingliz tili leksikasida mazkur tushunchalarning tutgan o'zni va ifodalanishi va farqlari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: evfemizm, tabulangan so'z, linguakulturologiya, semantik kategoriya, stilistik vosita.

Barchamizga ma'lumki, inson tili benihoya murakkab bo'lib, uning barcha jihatlarini yaxlitligicha o'rganish o'ta murakkabdir. Hozirgi zamon yetakchi tilshunoslik ilmiy markazlarida “evfemizm” tushunchasi nihoyatda keng qo'llaniladi, semantik kategoriya sifatida muloqotning mazmunga boy jihatlarini namoyon etadi, ifodalangan fikr mulohazaning muloqot jarayonidagi nufuzini oshiradi. Dastlab, evfemizm tushunchasining ma'nosini anglab olish maqsadga muvofiqdir. Evfemizmning paydo bo'lishi insoniyat tafakkuri va axloqiy qadriyatlar rivoji bilan bog'liq. U nafaqat til hodisasi, balki insonning nutqiy vaziyatni qaysidir ma'noda o'zgartirishga moyilligi sifatida ham namoyon bo'ladi. Ushbu atamaning kelib chiqishi va ishlatilishi turli tilshunoslar tomonidan turlicha talqin qilingan. Jumladan ba'zi manbalarda, “evfemizm” atamasi grek tilidan olingan bo'lib, ko'pchilik mualliflar fikriga ko'ra, noo'rin birlikning o'rinli birlikka almashinuvi sifatida qaraladi. A.A.Reformatskiy “Evfemizmlar taqiqlangan (tabulangan) so'zlar o'rniga qo'llanishga ruxsat berilgan so'zlar” deya ta'rif beradi. “Lingvisticheskiy ensiklopedicheskiy slovari”da esa “evfemizm – bu so'zlovchi nazarida qo'pol, noqulay bo'lgan so'z va ifodalar o'rnida qo'llangan, ularga ma'nodosh bo'lgan emotsional betaraf so'z va ifodalar” deyiladi. A.Hojiyevning 2002-yilda qayta nashr qilingan “Lingvistik terminlar izohli lug'ati”da evfemizmga quyidagicha izoh beriladi: “Evfemizm (grek. euphemismos; eu — yaxshi, phemi — gapiraman) narsa- hodisaning ancha yumshoq formasidagi ifodasi; qo'pol, beadab so'z, ibora va tabu o'rnida qo'pol bo'lmagan, botmaydigan so'z, iborani qo'llash. Masalan: ikkiqat so'zi o'rnida homilador, og'ir oyoqli so'zlarini qo'llash. Evfemik ma'no yuklangan ifodalar antik davrdan boshlab olimlarda qiziqish uyg'otgan. Leksikograf O.S. Axmanova tahriri ostida nashr qilingan lingvistik lug'atda esa evfemizmga „so'zlovchiga beadab, qo'pol, nazokatsiz ko'ringan, o'z sinonimi o'rnida qo'llanila oluvchi hissiy bo'yoqsiz so'z va ibora“ degan izoh keltirilgan. Yana bir tilshunos, D.N.Shmelev ham shu mazmunga hamohang „evfemizm – so'zlovchiga ma'lum sharoitda noma'qul ko'ringan, nihoyatda

o'tkir, aytilishi odobdan sanalmagan, ayni bir ma'noni ifodalashga xizmat qiladigan, nomunosib so'zdan saqlanish maqsadida yumshatilgan ifoda“ deb izohlaydi.

Demak, evfemizm salbiy voqelikni aytmasdan, shunday voqelikning salbiy ta'sirini yumshatish uchun xizmat qiladi. Tilshunoslikda muayyan nutq vaziyati talabi bilan vujudga kelgan evfemizm ham mavjudki, ularning ma'nosi ko'pincha matn orqali oydinlashadi. Masalan: xotinga nisbatan onasi, oyisi, ayasi, erga nisbatan otasi, dadasi, adasi kabi murojaat shakllarini qo'llash mumkin: To'g'ri, dadasi, men aytaman. [Hoy onasi](#), suyunchini cho'z. Mazkur xitob shakllari ibtidoiy davrlardan qolgan tabu qoldig'i bo'lib, u oilada er-xotindan ko'ra ko'proq bolalarning ota-ona juftligini, sherikligini, ya'ni bolalarning qadrini, ahamiyatini namoyon qiladi.

Evfemizmni badiiy adabiyotlar orqali o'rgansak, stilistik vosita sifatida katta ahamiyat kasb etishini ko'rish mumkin. Badiiy asarlarning tarjimasida bu hol yaqqol ko'zga tashlanadi. Tilshunos olimalar, D.H. Karimovaning ilmiy tadqiqotlarida, M.M. Mahmudovaning tarjimaga oid ilmiy maqolalarida evfemizmning namunalarini uchratish mumkin. Evfemizmlar nafaqat adabiy-badiiy asarlarda ishlatiladi, balki ularni qo'llash so'zlovchidan katta san'atni talab qiladi. Masalan: badiiy asarlarda o'lmoq fe'li o'rnida ham bir nechta yumshoq sinonimlar qo'llanadi: Bugun butun qishloq eng aziz insonini so'ngi yo'lga kuzatdi.

Darhaqiqat, evfemizm inson nutqida eng muhim birlik hisoblanadi. Chunki evfemik hodisalar o'zida til va madaniyat mushtarakligini aks etadi. Odamning nutq faoliyati axloqiy normalarga rioya qiladi. Shubhasiz, muloqot madaniyati darajasini, nutqiy madaniyat saviyasini ko'rsatuvchi muhim vositalardan biri evfemistik ifodalardir. Evfemizmlar haqida fikr yuritar ekanmiz, evfemizmning lingvokulturologik fenomen ekanligini ta'kidlashimiz kerak. Ya'ni evfemizmlarni tahlil qilganimizda, ayniqsa, ingliz va o'zbek tilshunosligida evfemizmlarning o'rni, ularning mohiyatini ko'rib chiqqanimizda, bu ikki tilda evfemizmlar madaniyat jihatdan tubdan farq qilishini guvohi bo'ldik. Bu ayniqsa, milliy mentalitet, madaniy o'ziga xoslik bilan chambarchas bog'liq. Masalan: die (o'lmoq) fe'li o'rniga pass away, pass on, pass fe'llari ishlatiladi.

O'zbek xonadonlarida kelin homilador bo'lganligi haqidagi xabarni ham to'g'ridan-to'g'ri aytilish uyat hisoblanganligi uchun “homilador” so'zi o'rniga “bosh qorong'u”, “og'ir oyoq”, “ikki qat”, “ikki jon” kabilar qo'llaniladi. Ingliz tilida ham bunday holatni kuzatishimiz mumkin: She is pregnant o'rniga she is expecting.

Xulosa o'rnida shuni aytilish mumkinki, evfemizm - qo'pol yoki dag'al so'z va iboralarni nisbatan yumshoq ifoda etadi. Boshqacha aytganda, aytilish uyat, eshitilishi qo'pol va noxush deb hisoblangan, insonda yomon his - tuygular uyg'otadigan voqelikni yumshoq, muloyim, yoqimli, erkalovchi, beozor, chiroyli ma'no - mazmun ifodalovchi so'z va iboralar almashtirib aytilishidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Махмудова М.М. “Preservation of originality in the translation of Goethe’s works”, International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol. 24, Issue 06, 2020. – Б. 152-159
2. О.С.Ахмановой, Лингвистический энциклопедический словарь. -2-е изд.,стер. – М : УРСС : Едиториал УРСС, 2004. – 571 с.
3. Ҳожиёв А. Лингвистик терминларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Фқитувчи, 1985. – Б. 109.
4. Шамсиддинов Ҳ. Сўзларнинг эвфемик функционал-семантик синонимлари // Узбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1997. - № 6. – Б. 22.
5. Шмелёв Д. Н. Эвфемизмы // Русский язык: энциклопедия / под ред. Ф.П. Филина, - М.: Советская энциклопедическая, 1979.

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА

*Shodmonxonova Feruzaxon Kamolxon qizi
Toshkent shahri Mustaqillik Shoh ko'chasi
Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti
Xalqaro huquq fakulteti 1-Kurs talabasi*

Аннотация. В этой статье рассматривается ключевая роль, которую играют главные принципы в формировании и толковании международного права. Термин "принцип" относится к ведущим или основополагающим принципам, которые лежат в основе глобальной правовой системы. Посредством всестороннего анализа литературы в этой статье исследуется историческая эволюция главных принципов, рассматриваются различные методологии, используемые при их толковании, и критически оценивается их влияние на развитие международного права. Результаты подчеркивают динамичный характер основных принципов и их значительную роль в эволюции международного права. В разделе обсуждения рассматриваются проблемы и возможности, связанные с основными принципами, и предлагается понимание их последствий для будущего глобального управления.

Ключевые слова: Международное право, основные принципы, правовые принципы, глобальное управление, толкование, методология, правовая база, историческая эволюция, анализ литературы, вызовы, возможности.

Международное право, как сложная и развивающаяся область, опирается на набор основополагающих принципов, известных как основные принципы. Эти принципы служат основой для разработки, толкования и применения законов, регулирующих взаимодействие между суверенными государствами. В этой статье предпринята попытка исследовать историческую эволюцию главных принципов, критически проанализировать литературу, связанную с ними, и оценить методологии, используемые при их интерпретации. Понимая сложную сеть принципов, составляющих ядро международного права, мы можем получить ценное представление о динамике глобального управления.

Всесторонний обзор существующей литературы обеспечивает детальное понимание основных принципов и их исторического развития. От вестфальской системы до современных сложностей транснациональных проблем ученые изучили основополагающие принципы, которые определяют поведение государств и их взаимодействие. Анализ литературы критически оценивает вклад теоретиков права и ученых в формирование основных принципов, проливая свет на эволюцию этих принципов с течением времени.

В этой статье используется качественная исследовательская методология, в первую очередь опирающаяся на тщательный обзор литературы для изучения основных принципов международного права. Обобщая идеи ученых-юристов, исторические документы и ключевые международно-правовые документы, исследование направлено на создание всеобъемлющего описания основных принципов и их влияния на глобальный правовой ландшафт.

Международное право представляет собой систему норм и принципов, регулирующих отношения между государствами и другими международными субъектами. Основные принципы международного права включают:

Принцип суверенного равенства государств:

- Все государства считаются суверенными и равными перед международным правом.

- Ни одно государство не имеет права вмешиваться во внутренние дела другого государства без его согласия.

Запрещение угрозы силой и использования силы:

- Государства обязаны воздерживаться от угрозы силой и использования силы в международных отношениях.

- Военные действия допускаются только в случае самообороны или при санкции Совета Безопасности ООН.

Мирное разрешение споров:

- Государства должны стремиться к мирному разрешению своих споров.

- Основные методы включают переговоры, посредничество, арбитраж и судебное разбирательство.

Добросовестное соблюдение обязательств:

- Государства обязаны добросовестно исполнять свои международные обязательства, вытекающие из договоров и общепризнанных принципов международного права.

Принцип самоопределения народов:

- Народы имеют право на свободное определение своего политического статуса, свободу развивать свою экономику и социокультурную сферу.

Принцип сотрудничества:

- Государства должны сотрудничать друг с другом в духе взаимности и взаимовыгоды, направленного на достижение общих целей благосостояния и мира.

Невмешательство во внутренние дела:

- Государства должны воздерживаться от вмешательства во внутренние дела других государств.

Обязательность договоров:

- Договоры, заключенные между государствами, обязательны для сторон и должны соблюдаться.

Эти принципы представляют собой основу международного права и направлены на поддержание стабильности и справедливости в мировом сообществе. Однако, следует отметить, что международное право также развивается, а его применение может быть сложным в некоторых ситуациях.

В разделе "Обсуждение" критически рассматриваются проблемы и возможности, связанные с деятельностью главного принцепса. В нем исследуются противоречия между государственным суверенитетом и международным сотрудничеством, оценивается эффективность существующих правовых рамок и рассматривается роль главного принцепса в решении насущных глобальных проблем. Обсуждение также подчеркивает необходимость тонкого и гибкого подхода к интерпретации этих принципов в условиях меняющейся геополитической динамики.

Выводы и предложения:

В заключение, основные принципы международного права играют решающую роль в формировании глобального правового порядка. Их историческая эволюция, методологии толкования и влияние на современные проблемы подчеркивают необходимость постоянного научного взаимодействия и диалога. Поскольку международное сообщество сталкивается со сложными вызовами, тонкое понимание основных принципов имеет важное значение для содействия эффективному глобальному управлению. Предложения для будущих исследований включают изучение новаторских подходов к интерпретации этих принципов и решению возникающих вопросов в международной правовой повестке дня.

Литература.

1. Abashidze A.N. (2017) Principles of international law: issues of conceptual and content nature. *Moskovskiy journal mezhdunarodnogo prava*=Moscow Journal of International Law, no. 4, pp. 19–30 (in Russ.)
2. Anufrieva L.P. (2021) Principles in modern international law (concept, nature, genesis, essence and content). *Moskovskii journal mezhdunarodnogo prava* Moscow Journal of International Law, no. 1, pp. 6–27 (in Russ.)
3. Brownlie I. (1990) Principles of public international law. Oxford: University Press, 800 p.
4. Chernichenko O.S. (2003) International aspects of state jurisdiction. Candidate of Juridical Sciences Summary. Moscow, 24 p. (in Russian)
5. Chernichenko S.V. (2014) Contours of international law. Moscow: Nauchnaya kniga, 592 p. (in Russ.)
6. International law (2007) V.I. Kuznecov, B.R. Tuzmuhamedov (eds.). Moscow: Norma, 944 p. (in Russ.)

O'ZBEK XALQINING ETNOGENEZI VA ETNIK TARIXIGA OID ENG MUHIM MANBALAR

Bozorov Shuxrat Azamiddinovich
Shahrisabz pedagogika instituti
1-kurs magistranti

Abstract: This article contains information about the ethnogenesis and ethnic history of the Uzbek people and information about the most important sources.

Key words: Ethnogenesis, ethnic history, archaeological remains, historical records, ethnographic, archaeological, anthropological and linguistic sources.

Аннотация: В данной статье собраны сведения об этногенезе и этнической истории узбекского народа, а также сведения о важнейших источниках.

Ключевые слова: Этногенез, этническая история, археологические находки, исторические записи, этнографические, археологические, антропологические и лингвистические источники.

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixiga oid ma'lumotlar va eng muhim manbalar haqida ma'lumotlar keltirilgan

Kalit so'zlar: Etnogenez, etnik tarix, arxeologik qoldiqlar, tarixiy yozuvlar, etnografik, arxeologik, antropologik va tilshunoslik manbalar.

Kirish. (Introduction) Dunyoda mavjud bo'lgan xalqlarning barchasi etnik guruxlarning qo'shilishidan vujudga kelgan. Boshqacha qilib aytganda dunyoda tarkibiga o'zga etnik guruhlar qo'shilmagan bironta xalq bo'lmasa kerak.

Etnogenez (yunoncha ethnos - xalq va genesis - tug'ilishi, kelib chiqish; ingl. - ethnogenesis; nem. - Ethnogenese) — etnosning kelib chiqishidir. Tarix fanidagi mavjud ilmiy metodologik ishlanmaga ko'ra etnogenez deb ilgaridan mavjud bo'lgan bir necha etnik komponentlar asosida yangi etnos elatning vujudga kelishiga aytiladi. «Etnogenez» tushunchasini fanga ilk marotaba XX asrning 20-yillarida N.Ya.Marri tomonidan kiritilgan. Har bir xalqning tarixi uning etnogenez va etnik tarixi bilan uzviy bog'liqdir. Etnogenez va etnik tarix xalq tarixining ma'lum bosqichlarida vujudga kelib, ma'lum bir etnosning elat, xalq bo'lib shakllanishiga qadar davom etadigan tarixiy va etnomadaniy jarayondir. Odatda biror bir xalqning etnogenezini, uning etnik qatlamlari tarkibini aniqlamay turib, u xalq haqida, u tarkib topgan hudud va uning davlatchiligi to'g'risida biror ilmiy tasavvur yaratish mumkin emas.¹

O'zbek xalqining etnogeneziga oid muhim manbalar quyidagilardir:

¹ Shoniyozov K. O'zbek xalqining shakllanish jarayoni. – T. 2001

1. Arxeologik qoldiqlar: O'zbekiston bo'ylab ko'plab arxeologik joylar va qolganliklar mavjud, masalan, Buxoro, Samarqand, Xiva va Farg'ona shaharlaridagi qolganliklarda O'zbek xalqining tarixiy orqali suygan asarlari, keramikasi, qadimiy eshiklari va boshqa qolganliklar topilgan.²

2. Tarixiy yozuvlar: O'zbekiston hududida ko'plab tarixiy yozmalar, madaniy meroslar, qo'shig'iyalar va xalq qahramonlari haqida asosli ma'lumotlar mavjud. Mazkur yozuvlar va ma'lumotlar O'zbek xalqining etnogenezigina oid muhim manbalardir.

O'zbek xalqining etnogenezinini o'rganish uchun etnografik, arxeologik, antropologik, tarixiy, tilshunoslik va mifologik manbalardan foydalanish mumkin. Bu manbalardan quyidagilar kiritiladi:

- Etnografik manbalarga misol sifatida O'zbekiston bo'ylab bo'lgan respublikalarning davlat arxivlari, do'ktorlik, ilmiy maqolalar, o'zbekiston etnografik muzeumlari va kutubxonalarining ma'lumotlari kiritiladi. O'zbek xalqining jismoniy, ijtimoiy, madaniy va axloqiy munosabatlari to'grisida ma'lumot olish mumkin.

- Arxeologik manbalar ilovasiga orqali, O'zbekiston hududidagi arxeologik ko'chalar va joylar ma'lum bo'lgan kelajak o'stiriladigan qadimiy qasrlar, majollar va qilichlar, antropologik holatlar va qadimgi temir, bronza va tun buriladigan ma'lumotlar kiritiladi.

- Antropologik manbalar tilidagi antropologik texnikumlar, axborot maktablarida olib boriladigan antropologik fanlar mavjud. Etnik tarkib, jismoniy xususiyatlar, xarakterning moddiy, ruhiy, jismoniy va psixologik xususiyatlari haqida ma'lumotlarni olish mumkin.

- Tilshunoslik manbalar tarixiy qoidalarni, ma'naviy qadr-tarbiyalarni, adabiyotlarni, og'zaki meros va mifologik adabiyotlarni o'z ichiga olgan manbalardir. Bu manbalar ko'plab xalq qo'shnolarini, bedilga, g'azalga, qo'shma-qo'shni ilmiy bilimlarni o'rganish uchun kerak bo'ladi.³

O'zbek xalqining etnik tarixiga oid eng muhim manbalar quyidagilardir:

1. O'zbekiston Respublikasi Davlat Arxivi: Davlat arxivi o'zbek xalqi va O'zbekistonning tarixi bilan bog'liq eng muhim ma'lumotlarni saqlaydi. Bu ma'lumotlar tarixi, etnografik, madaniy, ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va boshqa sohalaridagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

2. O'zbekiston Milliy kutubxonasi: Bu kutubxona O'zbekistonning etnik tarixiga oid ko'plab asarlar va manbalar to'plamini saqlaydi. Bu asarlar orqali o'zbek xalqingizning tarixi, madaniyati, adabiyoti, fikriyatini o'rganish imkoniyatiga ega bo'lishingiz mumkin.

² Asqarov A., Axmedov B.A. O'zbek xalqining kelib chiqish tarixi. «O'zbekiston ovozi» gazetasi, 20.01, 1994.

³ Asqarov A. O'zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi. (o'quv qo'llanma). – T., 2007.

3. O'zbekiston Respublikasi O'zbekiston Tarixi Instituti: Bu institut O'zbekiston xalqining tarixi, etnografik jamiyatining tarixi, madaniyati va boshqa sohalarda ilmiy tadqiqotlar olib bormoqda.⁴

Bu manbalar orqali o'zbek xalqingizning etnik tarixi haqida ko'plab ma'lumotlar topishingiz mumkin.

O'zbek xalqining etnik tarixiga oid eng muhim manbalardan biri, uning lug'ati va adabiyotidir. O'zbek tilining tarixiy rivojlanishi, lug'at va adabiyoti orqali, milliyatiga oid identitetni belgilash uchun muhimdir. Bu manbalardan tashqari, arxeologik topilma va materiallar, tarixiy yodgorliklar, obidalar, va milodiy idishlar kabi qadimiy qoliplar ham tarixiy identitetni o'rganishda ahamiyatga ega. Bularning ko'pgina harakatlari, turkumning etnik ko'ngilochari va milodiy oid mavzularni tushunishga olib keladi.⁵

- **Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review).** Zamonaviy "Etnologiya"da ilmiy tahlil uchun turli-tuman materiallar: tadqiqotlar natijasi va etnograf olimlarning turli dala yozuvlari, sayohatchilarning safarnomalari, kuzatuvlari, folklor namunalari va badiiy matnlar, etnosotsiologik va etnopsixologik materiallar, publitsistik matnlar, rasmiy hujjatlar, tarixiy va ijtimoiysiyosiy adabiyotlardan foydalaniladi. Bulardan tashqari tadqiq etilayotgan etnos vakillari bilan bevosita muloqot jarayonida ularning turli holatlarga bildirgan ta'sirlari, bahs-munozaralar va suhbatlarda bildirgan fikr-mulohazalari va dalillarining mantiqliligi, tevarak - atrofdagi turli ko'rinishlarni izohlash yo'llari va shaxsiy xulq-atvorlarini kuzatuv natijalari ham muhim rol o'ynaydi. Shubhasiz, bunday ma'lumotlarni yig'ish tadqiqotchi uchun ma'lum metodlarni o'zlashtirishni talab qiladi. Bugungi kunda zamonaviy "Etnologiya"da o'ziga xos etnologik tadqiqot metodlari majmui shakllangan bo'lib, ularga dala tadqiqotlari, yozma manbalarni o'rganish, xalq og'zaki ijod namunalari to'plash statistik materiallar (avvalo turli davrlarda bajarilgan aholini ro'yxatga olish materiallari)ni tahlil qilish kiradi.⁶

Tarixiy manbalarning umumiy tavsifi. Tarixiy manba-deganda biz o'tmishdan qolgan xamda jamiyat xayotining ayrim boshichi yoki tomonlarini o'zida mujassamlashtirgan moddiy va ma'naviy yodgorliklarni tushunamiz. Tarixiy manbalar qatoriga qadimgi odamlarning manzilgoxlari, qadimgi shaharlar, qal'alar va ularning xarobalari, sug'orish inshootlari qoldiqlari, ajdodlarimizning mehnat qurollari, uy-ro'zg'or buyumlari, zeb-ziynatlar, tangalar, qoyatosh sur'atlari, petrogliflar, yozma xujjatlar va boshqalar kiradi. Tarixiy manbalar insonlarning ijtimoiy faoliyati

---

⁴ A.Asqarov mustaqillik yillarida tarix, arxeologiya va etnologiya O'zIF jurnali T.: 1996

5 Murodov. M. Qorabaev U. Rustamova R. "Etnomadaniyat".. T.: Adolat. 2003 y.

⁶ Ahmadali Asqarov "O'zbek xalqining etnik tarixi" Toshkent-2007.

davomida yaratiladi va o'tish xodisalarini o'zida aks ettiradi. Tarixiy manbalarning mavjudligi tarix fani rivojlanishining asosiy shartidir. Tarixiy manbalarsiz tarixni o'rganish mumkin emas.

- **Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology).** Hozirgi zamon tarix fanida tarixiy manbalarni shartli ravishda quyidagi 7 asosiy guruhga bo'linadi.

1. **ASHYOVIIY MANBALAR.** Ashyoviy manbalarga qadimgi odamlarning manzilgohlari, binolar, turli inshootlar, mehnat qurollari va turli buyumlar kiradi. Ashyoviy manbalarni qidirib topish va o'rganish bilan asosan arxeologiya fani shug'ullanadi.

2. **ETNOGRAFIK MANBALAR.** Xalqlarning kelib chiqishi, turmush tarzi, ma'naviy hayotini, sodir bo'lgan va bo'layotgan etnik jarayonlarni o'zida aks ettirgan materiallar etnografik manbalar guruhiga kiradi. Bu manbalarni ko'makchi tarix fanlari - "Etnologiya" fani o'rganadi. Etnografik manbalar ayrim hollarda uzoq o'tmishini qayta tiklashda g'oyat muhim rol o'ynaydi. Masalan, XIX asrda amerikalik etnograf olim L. Morgan Shimoliy Amerikada yashagan hindularning irokezlar qabilasi hayotini o'rganib, o'zining "Qadimgi jamiyat" nomli asarini yozdi. Uning bu asarini insoniyat tarixining ilk davri - ibtidoiy jamiyat tarixini tadqiq etishda yaqindan yordam berdi. Hozirgi kunda turli o'zbek urug'lariga mansub bo'lgan aholi guruhlarining jamlovi. Ularning etnik xususiyatlarini o'rganish tariximizning etnik sahifalarini yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi.⁷

3. **FOL'KLOR MANBALAR.** Xalq uzoq asrlar davomida o'zi ortirgan tarixiy bilimlarni og'zaki ijod orqali avloddan-avlodga etkazib keldi. Turli rivoyatlar, asotirlar, xalq dostonlari va maqollarda tarixning u yoki bu tomonlari o'z aksini topdi. Taniqli rus tarixchisi B. D. Grekov yozganidek, rivoyat va asotirlar - "bu xalqning o'zi so'zlab bergan tarixidir". O'rta Osiyo eng qadimgi xalqlarining ogzaki ijodiyoti namunalari bizgacha "Avesto" kitobi orqali, shuningdek antik tarixchilar hamda Tabariy, Narshaxiy, Beruniy va boshqalar asarlari orqali etib keldi. O'rta Osiyoda istiqomat qilgan qadimgi qabila va elatlarning rivoyatu asotirlarlari ularning turmush tarzi va ma'naviy dunyosi haqida ma'lumot beradi. Qadimgi ajdodlarimizning ajnabiy bosqinchilarga qarshi olib borgan kurashlari to'grisida hikoya qiladi.⁸ Bu rivoyat va ertaklarda malika To'maris, cho'pon Shiroq, bahodirlar Rustam va Siyovushlar obrazini yaratdi. Ularning Vatan ozodligi yo'lidagi fidokorona kurashlarini tarannum etdi. Xalq afsonalari Abulqosim Firdavsiyning mashhur "Shohnoma" asarining

⁷ Imomnazarov M. "Milliy ma'naviyatimizning takomil bosqichlari". T. 1996 y.

⁸ B.A.Axmyedov. O'zbekiston tarixi manbalari.-T.: «O'qituvchi».2001.

syujetini tashkil etdi. O`rta asrlarda o`zbek xalqi ijod qilgan epik dostonlar, ertaklar va qo`shiqlar, maqol va topishmoqlar xalq tarixini, uning ruhiyati va ma`naviyati tadqiq etishda muhim ahamiyatga egadir. Lekin shuni ham ta`kidlab o`tish lozimki, folklor manbalari aniq tarixiy manba sifatida qabul qilinishi mumkin emas.⁹

4. LINGVISTIK MANBA. O`zbek tili va boshqa tillarning leksik tarkibida mavjud bo`lgan va hozir ham mavjud atamalar va toponimlar (joy nomlari)ni tadqiq etish jarayonida qimmatli tarixiy materiallar qo`lga kiritilishi mumkin. Atamalar va topilmalarning kelib chiqishi va mazmunini aniqlash bilan lingvistika (tilshunoslik) fani shug`ullanadi. Bunday ma`lumotlar lingvistik manbalar deb ataladi. Masalan, "Buxoro" toponimi sanskrit tilidagi "vihara" so`zining o`zgargan varianti bo`lib, "ibodatgoh" degan ma`noni bildirilishi aniqlangan.

5. FOTOKINOHUJJATLAR. Fotograf hamda kino san`ati paydo bo`lgandan so`ng tarixiy manbalarning yangi bir guruhi vujudga keldi. Bunday manbalar fotohujjatlar deb ataladi. Toshkentdagi O`zbekiston Respublikasi Markaziy kinofotofonohujjatlar

6. FONOHUJJATLAR. Fonohujjatlar deganda biz grammafona plastinkalari hamda magnit tasmlarga yozib olingan nutqlar, suhbatlar, adabiyot va san`at asarlarini tushunamiz. O`zbekiston Markaziy kinofotofonohujjatlar Davlat arxivida qator shunday hujjatlar saqlanmoqda. SSSR va O`zbekiston SSR davlat va jamoat arboblari, fan adabiyot va san`at namoyondalari, ishlab chiqarish ijodkorlarining nutq va intervyulari, eski bolsheviklar, grajdanlar urushi va ikkinchi jahon urushi faxriylarining esdaliklari alohida o`rin tutadi.¹⁰

7. YOZMA MANBALAR. Yozma manbalar tarixiy manbalarning muhim va asosiy qismi hisoblanadi. O`rta Osiyoda miloddan avvalgi 1 mingyillikda dastlab oromiy yozuvlari, so`ngra asoslangan so`g`d, xorazm va baqtriya yozuvlari tarqaldi. Keyinchalik bu mintaqada yunon, kushon, turk va arab yozuvlari yoyildi. Qadimgi Fors, So`g`d, Xorazm, Qadimgi turk, fors-tojik, eski o`zbek, rus va boshqa tillarda bitilgan yozma manbalar ko`p asrlik tariximizni o`rganishda ulkan rol o`ynaydi. Yozma manbalar q`oyalarga, taxta va matolarga, pergament qog`ozlarga yozilgan bitiklardan iborat.¹¹

- Tahlil va natijalar (Analysis and results).

Ushbu murakkab muammoning yechimiga aloqador fan tarmoqlari rivojlanib, uni kompleks o`rganishga o`tildi. Etnogenez va etnik tarix masalasi o`ta murakkab muammo bo`lib, u izlanuvchidan zo`r mas`uliyatni, tarixiy izchilik va ob`ektivlik tamoyillariga amal qilishni, muammo ilmiy yechimi yo`lida milliy ehtirolarga berilmaslikni qat`iy talab qiladi.

⁹ Shoniyozov K "Ozbek xalqining shakillanish jarayoni" Toshkent-2001.

¹⁰ Sa`dullayev A.S. Qadimgi O`zbekiston tarixi manbalardan.-T.: 1996.

¹¹ Ashirov A. Atadjanov Sh. «Etnologiya». T. 2007 y

- **Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations).** Xulosa qilib aytishim mumkinki, tarix – bizning kamchiliklarimizni, xatolarimizni togirlovchi dasturamoldir. Tarix – borligimiz, kelajagimizdir. Shunday ekan tarixsiz kelajakni tasavvur qilib bolmaydi. Tarixiy bilimlar orqali kelajakni barpo etamiz. Keling, aziz yoshlar vaqtimizni bekorchi narsaga sarflamasdan boy tariximizni organaylik, osib kelayotgan yosh avlodga biz kimlarning avlodi ekanligimizni ham yetkazaylik. Zero, ular faxr va gurur tuygusini his etib yashasin va ajdodlarga munosib avlod bolsin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shoniyozov K “Ozbek xalqining shakillanish jarayoni” Toshkent-2001.
2. Ahmadali Asqarov “O‘zbek xalqining etnik tarixi” Toshkent-2007.
3. Ashirov A. Atadjanov Sh. «Etnologiya». T. 2007 y
4. Sa’dullayev A.S. Qadimgi O‘zbekiston tarixi manbalardan.-T.: 1996.
5. B.A.Axmyedov. O‘zbekiston tarixi manbalari.-T.: «O‘qituvchi».2001
6. Imomnazarov M. “Milliy ma`naviyatimizning takomil bosqichlari”. T. 1996 y.
7. Murodov. M. Qorabaev U. Rustamova R . “Etnomadaniyat”.. T.: Adolat. 2003 y.
8. Asqarov A. O‘zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi. (o‘quv qo‘llanma). – T., 2007.
9. A.Asqarov mustaqillik yillarida tarix, arxeologiya va etnologiya O‘zIF jurnali T. : 1996
- 10 B.A.Axmyedov. O‘zbekiston tarixi manbalari.-T.: «O‘qituvchi».2001.

O'RTA OSIYO XALQLARINING ETNONIMLARINI KELIB CHIQISHI

Saparov Soxib Sobirovich

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

1-kurs magistranti

Annotatsiya: O'rta Osiyo xalqlarining etnonimlari chuqur tarixiy va madaniy ahamiyatga ega bo'lib, ko'pincha odamlarning ming yillar davomidagi murakkab va jadal harakatlarini aks ettiradi. Ushbu etnonimlarning kelib chiqishini tushunish Markaziy Osiyo tarixining boy joylari va mintaqani shakllantirgan turli guruhlar haqida qimmatli ma'lumot beradi. Ushbu maqolada o'rta osiyo xalqlarining etnonimlarini kelib chiqishi haqida ma'lumotlar berilgan va asosiy tushunchalar o'rganib chiqadi.

Аннотация: этнонимы народов Средней Азии имеют глубокое историческое и культурное значение и часто отражают сложные и интенсивные движения людей на протяжении тысячелетий. Понимание происхождения этих этнонимов дает ценную информацию о богатых местах истории Центральной Азии и различных группах, сформировавших регион. В данной статье даны сведения о происхождении этнонимов народов Средней Азии и рассмотрены основные понятия.

Annotation: ethnonyms of the peoples of Central Asia have deep historical and cultural significance, often reflecting the complex and intense movements of people over thousands of years. Understanding the origins of these ethnonyms provides valuable insight into the rich places of Central Asian history and the various groups that shaped the region. This article provides information on the origin of the ethnonyms of the peoples of Central Asia and examines the basic concepts.

Kalit so'zlar: markaziy osiyo, etnonimlar, tarix, o'zbek, qozoq, tojik, qirg'iz, turkman.

Markaziy Osiyo xalqlari etnonimlari mintaqaning uzoq va rang-barang madaniy merosini aks ettiruvchi boy va murakkab tarixga ega. Hududdagi turli etnik guruhlarini aniqlash va farqlash uchun ishlatiladigan bu nomlar asrlar davomida migratsiya, istilolar va qo'shni jamiyatlar bilan o'zaro munosabatlar ta'sirida shakllangan. Ushbu etnonimlarning kelib chiqishini tushunish mintaqani shakllantirgan tarixiy, lingvistik va ijtimoiy dinamika haqida qimmatli ma'lumotlarni beradi. Ko'pincha "sivilizatsiyalar chorrahasi" deb ataladigan Markaziy Osiyoda har biri o'ziga xos o'ziga xoslik va tilga ega bo'lgan juda ko'p xalqlar yashaydi. Mintaqaning etnonimlari bu xilma-xillikni aks ettiradi, ko'plab til va madaniy mansublikni o'z ichiga oladi. Bu atamalarning ko'pchiligi o'z kelib chiqishini qadimgi davrlarda, ya'ni O'rta Osiyoning keng

dashtlari, cho'llari va tog' tizmalarida ko'chmanchi qabilalar va o'troq jamoalar birga yashab, o'zaro aloqada bo'lgan davrlarga borib taqaladi.

O'rta Osiyoning eng qadimgi qayd etilgan etnonimlarini qadimgi tarixchilar va sayohatchilarning asarlarida uchratish mumkin. Gerodot va Strabon kabi yunon va rim manbalarida mintaqada yashovchi turli ko'chmanchi xalqlar tilga olinib, turli guruhlarni bildirish uchun skiflar, sarmatlar va massagetlar kabi nomlardan foydalanilgan. Klassik antic davrda ildiz otgan bu etnonimlar qadimgi davrlardagi Markaziy Osiyoning turli etnik landshaftlari haqida qimmatli tasavvurlarni taqdim etadi. Asrlar o'tishi bilan Markaziy Osiyo ko'plab imperiyalar va sivilizatsiyalarning yuksalishi va qulashiga guvoh bo'ldi, ularning har biri mintaqada etnonimlarida o'z izini qoldirdi. Iskandar Zulqarnaynning istilolari, Fors imperiyasining kengayishi, hunlar va mo'g'ullarning bosqinchiliklari O'rta Osiyoda etnik o'ziga xosliklarning aralashib ketishi va qayta konfiguratsiyasiga yordam berdi. Qadimgi etnonimlar noma'lum bo'lib, mintaqaning doimiy o'zgaruvchan siyosiy va madaniy dinamikasini aks ettirgan holda yangi etnonimlar paydo bo'ldi. O'rta Osiyoda islom dinining tarqalishi mintaqada etnonimlariga yanada ta'sir ko'rsatdi. Arab geograflari va tarixchilari O'rta Osiyo xalqlarining xilma-xilligini hujjatlashtirib, o'zlari duch kelgan turli etnik guruhlarni arab yozuvidagi nomlardan foydalanganlar. Ko'pincha mahalliy tilshunoslik atamalariga asoslangan bu etnonimik murojaatlar O'rta Osiyoning islom davridagi til va madaniy xilma-xilligi haqida qimmatli ma'lumotlar beradi.

O'rta asrlarda O'rta Osiyoda kuchli turkey va fors davlatlari vujudga keldi, natijada turkey va fors tillari mintaqada keng tarqaldi. Natijada O'rta Osiyoning ko'pgina etnonimlari turkey yoki forsiy ildizlarga ega bo'lib, bu imperiyalarning til va madaniy merosini aks ettiradi. O'zbeklar, tojiklar, qozoqlar va qirg'izlar kabi nomlarning etimologik kelib chiqishi turkey yoki fors tillarida bo'lib, bu til an'analari mintaqada etnonimlariga doimiy ta'sirini ta'kidlaydi. XIX—XX-asrlarda Yevropa davlatlari bilan mustamlakachilarning to'qnashuvlari O'rta Osiyo etnonimlariga ham ta'sir ko'rsatdi. G'arb tadqiqotchilari va ma'murlari mintaqadagi turli xalqlar uchun ko'pincha til, diniy yoki geografik mezonlarga asoslangan yangi tasnif va toifalarni joriy qildilar. Bu tashqi qarashlar Markaziy Osiyo etnonimlari haqidagi zamonaviy tushunchani shakllantirish bilan birga, mintaqada etnik o'ziga xosligining murakkab va ko'p qirraliligini ham ta'kidlaydi.

Hozirgi davrda Markaziy Osiyo etnonimlari geosiyosiy o'zgarishlar, urbanizatsiya va globallashuv ta'sirida rivojlanishda davom etmoqda. Sovet Ittifoqining parchalanishi, mustaqil O'rta Osiyo davlatlarining paydo bo'lishi, dunyo bo'ylab tarqalib ketgan diasporik jamoalar mintaqada yangi etnonimik o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Markaziy Osiyo zamonaviy dunyoning murakkabliklari bo'ylab harakatlanar ekan, uning etnik o'ziga xosligi va etnonimlari dinamik bo'lib qolmoqda va doimiy o'zgarishlarga duchor bo'lmoqda. Markaziy Osiyo xalqlari bugungi kunda

ma'lum bo'lgan nomlar ko'pincha uzoq va murakkab evolyutsiya jarayoni, til, tarixiy va madaniy elementlarning uyg'unlashuvi natijasidir. Mintaqa son-sanoqsiz sivilizatsiyalar va ko'chmanchi qabilalar chorrahasi bo'lib, ularning har biri buyerlarda yashovchi xalqlarning umumiy o'ziga xosligida o'z izini qoldirgan. O'rta Osiyo bilan bog'liq bo'lgan eng qadimgi etnonimlardan biri "so'g'diy" atamasi bo'lib, u mintaqada miloddan avvalgi VI asrda nmilodiy XI asrgacha gullab-yashnagan qadimgi So'g'diyona podsholigidan kelib chiqqan. So'g'dlar o'zlarining jonli savdo tarmoqlari va o'ziga xos madaniyati bilan mashhur bo'lgan va ularning ta'siri mintaqaning arixiy rivoyatlarida yaqqol ko'rinadi.

"O'zbek" nomi o'zining kelib chiqishini XV asrdan boshlab mintaqaga ko'chib kelgan ko'chmanchi qabilalar bilan bog'liq bo'lib, pirovardida qudratli Buxoro xonligini barpo etgan. Vaqt o'tishi bilan bu qabilalar tub aholi bilan assimilyatsiya qilinib, hozirgi o'zbek etnik guruhi vujudga kelgan. "O'zbek" atamasi mintaqaning til merosini aks ettiruvchi turkey ildizlarga ega deb hisoblanadi. Xuddi shunday, qozoq va qirg'izlarning etnonimlari ham turkey xalqlarning ko'chishlari merosi va ko'chmanchi turmush tarzidan kelib chiqqan. "Qozoq" nomi turkiy "kaz" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "adab yurmoq" yoki "sayrmoq" ma'nosini bildiradi, bu qozoq xalqining Markaziy Osiyoning keng dashtlari bo'ylab tarixiy harakatchanligini aks ettiradi. Ayni paytda, "qirg'iz" nomi ham "qirq", "qabila" yoki "mustaqil" bilan bog'liq bo'lishi mumkin bo'lgan mashhur qirg'iz qabilasining qadimgi turkey atamasidan kelib chiqqan deb ishoniladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, Markaziy Osiyo etnonimlari static birlik emas, balki migratsiya, istilo va madaniy almashinuv kabi tarixiy jarayonlarning dinamikasidir. Mintaqa xalqlari qo'shni guruhlar bilan o'zaro munosabatda bo'lganida ko'pincha turli nomlarni qabul qilib, moslashtirib, bugungi kungacha rivojlanishda davom etayotgan etnik o'ziga xosliklarning murakkab tarmog'ini yaratgan. Markaziy Osiyoda etniklik tushunchasi mintaqaning rang-barangligiga hissa qo'shadigan turli til va madaniy guruhlar mavjudligi bilan yanada murakkablashadi. Masalan, nomi forscha "Toj" so'zidan olingan bo'lib, "toj" yoki "podshohlik" degan ma'noni anglatuvchi tojiklar tarixda mintaqaning forszabon aholisi bilan bog'langan. Bu ti va madaniy meros ularni Markaziy Osiyodagi boshqa etnik guruhlardan ajratib turadi.

Turkman va qoraqalpoqlarning etnonimlari ham tarixiy, til va madaniy omillarning murakkab o'zaro ta'sirini o'zida aks ettiradi. Turkiy "turk" so'zi va forscha "odam" qo'shimchasidan kelib chiqqan "turkman" nomini "turklarga mansub" yoki "turkga o'xshash" deb tarjima qilish mumkin, bu guruhning ajdodi turkey ildizlarini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, O'zbekiston tarkibidagi Qoraqalpog'iston avtonom respublikasida istiqomat qiluvchi qoraqalpoqlar o'z nomini "qora" ma'nosini anglatuvchi "qalpaq" va "qalpaq" so'zlarining birikmasidan kelib chiqib, xalqning an'anaviy ravishda kiyadigan qalpoq turiga ishora qiladilar. O'rta Osiyo etnonimlari til

va tarixiy omillardan tashqari, ko'pincha mintaqa xalqlarining jamoaviy ongini shakllantiradigan mif, rivoyat va rivoyatlar bilan o'zaro bog'langan. Ushbu rivoyatlar umumiy o'ziga xoslik va tegishlilik tuyg'usiga hissa qo'shib, Markaziy Osiyoning madaniy landshaftini boyitadi. Markaziy Osiyo xalqlari etnonimlarining murakkab kelib chiqishi mintaqaning rang-barang va serqirra tarixini aks ettiradi. Qadimgi saltanatlar va ko'chmanchi qabilalardan tortib, bosqinchilar imperiyalari va savdo ta'sirigacha, O'rta Osiyo ko'plab kuchlar ta'sirida shakllangan bo'lib, ularning har biri o'z aholisining ismlari va shaxsiyatlarida o'z izini qoldirgan. Bu etnonimlarning kelib chiqishini anglash Markaziy Osiyoni belgilab beruvchi boy tarix va madaniyatni chuqurroq anglash imkonini beradi.

Markaziy Osiyo xalqlarining bugungi kunda ma'lum bo'lgan nomlari ko'plab ta'sirlar, jumladan, qadimgi sivilizatsiyalar merosi, ko'chmanchi qabilalarning ko'chishi, til va madaniy almashinuvlarning o'zaro ta'siri natijasida shakllangan. "So'g'diy" atamasi o'zining jonli savdo tarmoqlari va o'ziga xos madaniy o'ziga xosligi bilan mashhur bo'lgan gullab-yashnayotgan So'g'diyona saltanatini eslatadi. Xuddi shunday, "o'zbek", "qozoq", "qirg'iz", "tojik", "turkman" va "qoraqalpoq" nomlari ham mintaqaning boy rang-barangligini aks ettiruvchi o'ziga xos tarixiy ahamiyatga ega. Markaziy Osiyo etnonimlarining murakkabligi ham mintaqadagi etnik o'ziga xoslikning dinamik xususiyatini ko'rsatadi. Bu o'ziga xosliklar migratsiya, istilo, madaniy assimilyatsiya kabi tarixiy jarayonlar natijasida shakllanib, ko'p qirrali va xilma-xil etnik guruhlarning shakllanishiga olib keldi. Ayniqsa, turkey migratsiyalar Markaziy Osiyoning etnik landshaftini shakllantirishda muhim rol o'ynadi, o'zbeklar, qozoqlar, qirg'izlar, turkmanlar va boshqa etnik guruhlarning vujudga kelishiga sabab bo'ldi. Bundan tashqari, Markaziy Osiyodagi etnik xilma-xillikning boy bo'lganligi uning turli guruhlari orasidagi til va madaniy farqlarda ham yaqqol namoyon bo'ladi. Tojiklar o'zlarining forszabon merosi bilan turkiyzabon guruhlardan ajralib turadi va mintaqaning etnik mozaikasini yanada murakkablashtiradi. Har bir guruhning o'ziga xos til, madaniy va tarixiy merosi Markaziy Osiyo etnonimlarining jonli xilma-xilligiga hissa qo'shadi.

Markaziy Osiyo xalqlarining etnonimlari shunchaki static yorliqlar emas, balki tarixiy davomiylik va madaniy barqarorlikning jonli ifodasidir. Ularda migratsiya, moslashish va birga yashash hikoyalari o'zida mujassamlashgan bo'lib, bu yerlarda yashab kelgan xalqlarning boy merosi aks ettirilgan. Qolaversa, bu etnonimlar miflar, rivoyatlar va rivoyatlar bilan chambarchas bog'langan bo'lib, ular umumiy o'ziga xoslik va tegishlilik tuyg'usini uyg'otadi, Markaziy Osiyo madaniy landshaftini boyitadi. Hozirgi vaqtda Markaziy Osiyo etnonimlari olimlar, tarixchilar va ishqibozlarning tasavvurini o'ziga jalb qilishda davom etib, mintaqaning o'ziga xosligi va madaniyatining murakkab gobelenini tushuni shu chun markaz bo'lib xizmat qilmoqda. Bu etnonimlarning tarixiy kelib chiqishi qimmatli tushunchalar berishi bilan

birga, etnik o'ziga xosliklarning dinamik va rivojlanib borayotgan tabiatini tan olish hamda Markaziy Osiyo xalqlarining xilma-xilligi va o'zaro bog'liqligini qadrlash birdek muhim.

Markaziy Osiyo zamonaviy davrning qiyinchiliklari va imkoniyatlarini qamrab olishda davom etar ekan, uning xalqlarining etnonimlari mustahkamlik, xilma-xillik va madaniy boylik timsoli sifatida turibdi. Ular mintaqaning chuqur tarixiy ildizlari va uning o'ziga xosliklarining yorqin hissa qo'shgan ko'p sonli xalqlarning abadiy merosi haqida eslatma bo'lib xizmat qiladi. Markaziy Osiyo xalqlarining etnonimlari mintaqaning murakkab tarixi va rang-barang madaniy gobelenlariga bir oyna ochadi. Bu etnonimlarning kelib chiqishi xalqlarning ming yillar davomidagi dinamik o'zaro ta'siri va harakatlarini aks ettiruvchi tarixiy, til va madaniy omillarning murakkab to'rida chuqur ildiz otgan. Qadimgi So'g'diyona saltanatidan tortib dashtlardagi ko'chmanchi qabilalargacha bo'lgan bu etnonimlarning rivojlanishi O'rta Osiyoning boy va serqirra merosi haqida qimmatli ma'lumotlar beradi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, O'rta Osiyo xalqlari etnonimlarining kelib chiqishi mintaqaning murakkab tarixiy, til va madaniy gobelenlarini o'zida mujassam etgan ko'p qirrali va harakatchan mavzudir. Qadimgi ko'chmanchi qabilalardan tortib hozirgi milliy davlatlarga bo'lgan Markaziy Osiyo etnonimlari mintaqadagi etnik o'ziga xosliklarning doimiy xilma-xilligi va murakkabligini aks ettiradi. Ushbu etnonimlarning tarixiy traektoriyalari va lingvistik ildizlarini o'rganish Markaziy Osiyo madaniy merosining boy gobelenini tushunish uchun qimmatli ob'ektivni beradi. O'rta Osiyo xalqlari etnonimlarining kelib chiqishi insoniyat sivilizatsiyasi, ko'chishi va madaniy almashinuvi haqida ta'sirchan hikoyani taqdim etadi. Bu etnonimlarning iplarini ochish orqali biz Markaziy Osiyoning murakkab va rang-barang tarixini chuqurroq anglab, uning o'tmishi boyligi va bugunining rang-barangligini qamrab olamiz. Bu nomlar o'zining qadimiy va zamonaviy aks sadolari bilan O'rta Osiyoni vatan deb bilgan xalqlarning bardavom ruhi va merosini o'zida mujassam etgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ismoilov, U. Q.Saidov, F. R. O. (2020). Markaziy Osiyo xalqlarining qarindoshligi Jaloyirlar qabilasi etnogenezi va etnik tarixi misolida. Academic research in educational sciences, (3), 1087-1094.
2. Fayzullaevich, K. I., Ruslan, S. (2022). O'rta Osiyo xalqlarining qadimgi madaniy merosi. O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali, 1(12), 281-287.
3. Nazirov, B., Qalandarova, M., Maxmaraimova, P. (2023). O'rta Osiyo va Qadimgi Xitoy munosabatlari: Buyuk ipak yo'lining yujudga kelishi. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 3(1 Part 1), 27-30.
4. Sayfullayevna, M. L., & Usmonovna, P. S. (2023). Dunyo va O'rta Osiya Xalqlarining Milliy Sport o'yinlari Turlari., 33, 259-262.
5. Ramazonov, I. A., Mahmudov, M. M., Ernazarova, D. X. (2023). Markaziy Osiyo xalqlarining qadimgi madaniyati. RESEARCH AND EDUCATION, 2(1), 90-94.

SUG'URTA KOMPANIYALARINING KAPITAL BOZORIDA FAOLLIGINI OSHIRISH YO'NALISHLARI

Qilichev Sanjarbek Javlonbek o'g'li

Toshkent moliya instituti KBBI-1/23 guruh magistranti

Kapital bozori va birja ishi mutaxassisligi

Annotatsiya. Ushbu maqolada moliyaviy integratsiya va investitsiyalarni diversifikatsiya qilishning afzalliklarini ta'kidlab, sug'urta kompaniyalarining kapital bozoridagi faolligini oshirish strategiyalari ko'rib chiqiladi. Adabiyotlarni to'liq tahlil qilish orqali biz mavjud tendentsiyalar va muammolarni ko'rib chiqamiz. Usullar bo'limida sug'urta kompaniyalarining kapital bozorida ishtirokini rivojlantirish bo'yicha amaliy yondashuvlar ko'rsatilgan. Natijalar bo'limida empirik topilmalar, so'ngra siyosatchilar va soha manfaatdor tomonlari uchun amaliy takliflar bilan har tomonlama muhokama va xulosalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: sug'urta kompaniyalari, kapital bozori, moliyaviy integratsiya, investitsiyalarni diversifikatsiya qilish, bozorda ishtirok etish, me'yoriy-huquqiy baza

Sug'urta kompaniyalari va kapital bozorining kesishishi mustahkam va dinamik moliyaviy ekotizimga erishish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Sug'urta kompaniyalari xatarlarni kamaytirishda hal qiluvchi rol o'ynasa-da, ularning kapital bozoridagi ishtiroki suboptimal bo'lib qolmoqda. Ushbu maqola ularning kapital bozoridagi faolligini oshirish, iqtisodiy o'sish va barqarorlikni ta'minlash yo'llarini aniqlashga qaratilgan.

Mavjud adabiyotlarni har tomonlama ko'rib chiqish shuni ko'rsatadiki, sug'urta kompaniyalari tarixan konservativ investitsiya yondashuvini namoyish etgan, birinchi navbatda doimiy daromadli qimmatli qog'ozlarga e'tibor qaratgan. Biroq, rivojlanayotgan moliyaviy manzara yanada dinamik investitsiya strategiyasiga o'tishni talab qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kapital bozorida ishtirok etishning ko'payishi daromadlarning yaxshilanishiga va portfelning diversifikatsiyasiga olib kelishi mumkin.

Tadqiqot maqsadlarini hal qilish uchun aralash usulli yondashuv qo'llaniladi. Sifatli tahlil me'yoriy asoslar va amaliy tadqiqotlarni ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi, miqdoriy tahlil esa sug'urta kompaniyalarining kapital bozoridagi ishtirokining moliyaviy ko'rsatkichlarga ta'sirini statistik baholashni o'z ichiga oladi.

Sug'urta kompaniyalarining kapital bozoridagi faolligini oshirish turli strategik va operatsion tadbirlarni o'z ichiga oladi. Bu erda ko'rib chiqish uchun ba'zi yo'nalishlar:

Investitsiya Portfelini Diversifikatsiya Qilish:

- Sug'urta kompaniyalarini moliyaviy vositalarning keng doirasiga, shu jumladan aktsiyalar, obligatsiyalar va kapital bozorining boshqa vositalariga sarmoya kiritish orqali investitsiya portfellarini diversifikatsiya qilishga undash.

- Xatarlarni boshqarish va daromadlarni optimallashtirish uchun investitsiyalarning muvozanatli aralashmasini targ'ib qilish.

Normativ Islohotlar:

- Sug'urta kompaniyalarini kapital bozorida ishtirok etishni osonlashtiradigan va rag'batlantiradigan tartibga soluvchi islohotlarni amalga oshirish.

- Sug'urtalovchilarning kapital bozoriga kirishi va ishlashini osonlashtirish uchun tartibga solish jarayonlarini soddalashtirish.

Kapital bozori sub'ektlari bilan hamkorlik:

- Sug'urta kompaniyalari va fond birjalari, investitsiya banklari va aktivlarni boshqarish firmalari kabi kapital bozori sub'ektlari o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish.

- Sug'urta kompaniyalari va kapital bozori ishtirokchilarining manfaatlariga mos keladigan innovatsion moliyaviy mahsulotlarni yaratish uchun qo'shma korxonalar yoki sherikliklarga ko'maklashish.

Mahsulot Innovatsiyasi:

- Sug'urta kompaniyalarini sug'urta va investitsiya xususiyatlarini birlashtirgan, himoya va boylik yaratishga qiziqqan mijozlarni jalb qiladigan innovatsion mahsulotlarni ishlab chiqishga undash.

- Yangi sug'urta va investitsiya mahsulotlarini joriy etish uchun qulay muhit yaratish uchun regulyatorlar bilan ishlash.

Ta'lim va xabardorlik:

- Sug'urta kompaniyalarining kapital bozori investitsiyalari bilan bog'liq foyda va xatarlar to'g'risida tushunchalarini oshirish uchun ta'lim dasturlarini o'tkazish.

- Sug'urta kompaniyalari tomonidan taqdim etilayotgan sug'urta bilan bog'liq qimmatli qog'ozlar va boshqa investitsiya mahsulotlari to'g'risida investorlar o'rtasida xabardorlikni oshirish.

Texnologiya Integratsiyasi:

- Sug'urta kompaniyalariga kapital bozorida faol ishtirok etish imkoniyatini berib, operatsiyalarni soddalashtirish va samaradorlikni oshirish uchun texnologiyalarga sarmoya kiriting.

- Shaffoflikni oshirish va ma'muriy xarajatlarni kamaytirish uchun blockchain va boshqa rivojlanayotgan texnologiyalardan foydalanishni o'rganing.

Xatarlarni Boshqarish:

- Kapital bozori investitsiyalari bilan bog'liq potensial yo'qotishlarni kamaytirish uchun risklarni boshqarishning mustahkam amaliyotini joriy etish.

-Bozor tebranishlarining sug'urta kompaniyasining investitsiya portfeliga ta'sirini baholash uchun xavf modellari va stressni sinash mexanizmlarini ishlab chiqish.

Imtiyozlar va soliq imtiyozlari:

- Kapital bozorida faol ishtirok etadigan sug'urta kompaniyalariga moliyaviy imtiyozlar va soliq imtiyozlarini taqdim etish.

- Uzoq muddatli investitsiyalarni rag'batlantirish uchun qulay soliq muhitini yaratish.

Bozor tadqiqotlari va tahlillari:

- Kapital bozorida sug'urta kompaniyalarining tavakkalchilik ishtahasi va moliyaviy maqsadlariga mos keladigan imkoniyatlarni aniqlash uchun bozor tadqiqotlarini o'tkazish.

- Investitsion qarorlarni qabul qilish uchun bozor tendentsiyalarini muntazam ravishda tahlil qiling.

Barqaror va mas'uliyatli investitsiya:

- Sug'urta kompaniyalari o'rtasida barqaror va mas'uliyatli investitsiya amaliyotini targ'ib qilish, ularning investitsiya strategiyalarini ekologik, ijtimoiy va boshqaruv (ESG) tamoyillariga moslashtirish.

-Investitsiya qarorlarini qabul qilish jarayonida axloqiy va ijtimoiy mas'uliyat bilan bog'liq muammolarni hal qilish.

Ushbu yo'nalishlarni amalga oshirish orqali sug'urta kompaniyalari kapital bozoridagi ishtirokini kuchaytirib, yanada dinamik va o'zaro bog'liq moliyaviy ekotizimga hissa qo'shishi mumkin. Manfaaddor tomonlar, shu jumladan regulyatorlar, sanoat o'yinchilari va investorlar uchun o'sish va innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlaydigan muhit yaratishda hamkorlik qilish juda muhimdir.

Muhokama bo'limi natijalarning oqibatlarini o'rganib chiqadi, sug'urta kompaniyalarining kapital bozoriga yanada faol jalb qilinishi moliyaviy barqarorlik, iqtisodiy o'sish va risklarni boshqarishni yaxshilashga qanday hissa qo'shishi mumkinligini o'rganadi. Shuningdek, u tartibga soluvchi to'siqlar va bozor murakkabliklari kabi potentsial muammolarni ta'kidlaydi va ularni hal qilish choralarini taklif qiladi.

Xulosalar:

Xulosa qilib aytganda, maqolada sug'urta kompaniyalari va kapital bozori o'rtasida simbiotik munosabatlarni rivojlantirish muhimligi ta'kidlangan. Ampirik dalillar shuni ko'rsatadiki, strategik aralashuvlar, shu jumladan tartibga soluvchi islohotlar va bozorni rag'batlantirish ularning ishtirokini kuchaytirishi va umumiy moliyaviy barqarorlikka hissa qo'shishi mumkin.

Sug'urta kompaniyalarining kapital bozoridagi faolligini oshirish uchun siyosatchilar ehtiyotkorlik bilan tavakkal qilishni rag'batlantiradigan progressiv

me'yoriy-huquqiy asoslarni joriy etishni o'ylashlari kerak. Bundan tashqari, sanoat manfaatdor tomonlari sug'urta kompaniyalarining xavf profillariga mos keladigan innovatsion moliyaviy mahsulotlarni ishlab chiqishda hamkorlik qilishlari mumkin. Bozor dinamikasini doimiy monitoring qilish va baholash strategiyalarni moslashtirish va sug'urta kompaniyalari va kapital bozori o'rtasida barqaror va o'zaro manfaatli munosabatlarni ta'minlash uchun juda muhimdir.

Adabiyotlar:

- Professor Mladenka Balaban PhD, Institute of Economic Science and Independent University Banja Luka, Faculty of Economic Role of insurance company as institucional investors
- Okorokova O.A., Ulybina L.K. Zarubejnyy and otechestvennyyopytrazvitiyastraxovogorynka // Politematicheskiiysetevoyeuэлектронныйнаучный Journal of the Kuban State Agrarian University. –2012.–№ S.667-675.
- Sangyong Hana, Gene C. Lai b, Chia-Ling Hoc. Corporate transparency and reserve management: Evidence from US property-liability insurance companies. // Journal of Banking and Finance 96 (2018) 379–392 p.
- Chrysovalantis Gaganisa, Iftekhar Hasanb, Panagiota Papadimitrie, Mene-laos Tasioue. National culture and risk-taking: Evidence from the insurance industry. // Journal of Business Research 97 (2019) 104–116 p.
- Годин А.М., Фрумина С.В. Страхование: Учебник. - М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2009. -с.36.
- Insurance business. Study guide. X.M. Shennayev.I.K. Ochilov, I.G '. Kenjayev, S.E. Shirinov. TMI of the Ministry of Higher and Secondary Special Education of the Republic of Uzbekistan.Т .: «Economy-Finance ~, 2014. p..
- Казакова А.А. Анализ факторов и перспективы развития инвестиционно-страховых продуктов в России / Казакова А.А // Финансы и кредит. – 2012. - № 26(506). – 1 п.л.

O'RTA OSIYO XALQLARINING TARIXIY TOPONIMIKASI

Bobojonov Shohjahon Sharifboyevich
Shahrisabz pedagogika instituti 1-kurs magistrant

Annotatsiya. Ushbu maqola Markaziy Osiyoning tarixiy toponimiyasini o'rganadi, asrlar davomida mintaqada yashovchi turli xalqlar tomonidan ishlatilgan joy nomlarini o'rganadi. Tadqiqot keng qamrovli adabiyotlarni tahlil qilish, lingvistik tekshirish va madaniy talqin qilish orqali Markaziy Osiyodagi toponimik evolyutsiyaning boy gobelenlarini yoritishga qaratilgan. Maqola topilmalari ushbu geografik ahamiyatga ega hududda toponimlarni shakllantirgan tarixiy, lingvistik va madaniy dinamikani chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Kalit So'zlar: Toponimika, o'rta osiyo, tarixiy geografiya, tilshunoslik, madaniy meros, etnik o'ziga xoslik.

Markaziy Osiyo o'zining ulkan va xilma-xil landshaftlari bilan tarix davomida son-sanoqsiz madaniyat va tsivilizatsiyalarning uyi bo'lib kelgan. Mintaqa merosining maftunkor jihatlaridan biri toponimiya – joy nomlarini o'rganishdir. Ushbu toponimlar Markaziy Osiyoda yashagan turli xalqlarning tarixi, tillari va madaniy o'zaro ta'sirini qamrab oladi. Ushbu maqola mintaqadagi toponimik tarix qatlamlarini ochishga, joy nomlari vaqt o'tishi bilan qanday rivojlanganligini va uning aholisining o'ziga xos xususiyatlariga hissa qo'shganligini o'rganishga qaratilgan.

Adabiyot tahlili tarixiy geografiya, tilshunoslik va arxeologiya bo'yicha tadqiqotlarni o'z ichiga olgan Markaziy Osiyo toponimiyasi bo'yicha mavjud tadqiqotlarni o'rganadi. Maqola turli ilmiy asarlardan olingan topilmalarni sintez qilish orqali Markaziy Osiyodagi toponimlarga ta'sir ko'rsatgan tarixiy va madaniy kontekstlarni tushunish uchun keng qamrovli asos yaratishga qaratilgan.

adqiqot metodologiyasi ko'p qirrali yondashuvni o'z ichiga oladi. Lingvistik tahlil joy nomlarining etimologiyasini kuzatish, turli davrlardagi lingvistik ildizlar va o'zgarishlarni aniqlash uchun ishlatiladi. Tarixiy yozuvlar, shu jumladan qadimiy xaritalar, qo'lyozmalar va yozuvlar, ushbu toponimlar paydo bo'lgan tarixiy kontekstlarni ochish uchun tekshiriladi. Madaniy va antropologik istiqbollari, shuningdek, joylarning nomlanishiga hissa qo'shgan ijtimoiy-madaniy dinamikani tushunish uchun ko'rib chiqiladi.

Markaziy Osiyoning tarixiy toponimiyasi asrlar davomida turli madaniyatlar, imperiyalar va tsivilizatsiyalar yashagan mintaqaning boy va xilma-xil tarixini aks ettiradi. Bu erda Markaziy Osiyoning tarixiy toponimikasi haqida qisqacha ma'lumot, ba'zi muhim mintaqalar va xalqlarga e'tibor qaratilgan:

Sug'diyona:

- Sug'diyona Markaziy Osiyoning Sharqiy qismida joylashgan, zamonaviy O'zbekiston va Tojikistonning ayrim qismlarini qamrab olgan qadimiy mintaqa edi.

- "Sug'diyona" nomi bu hududda yashagan So'g'diy xalqidan olingan. So'g'diylar ipak yo'li bo'ylab savdoda muhim rol o'ynagan.

Baqtriya:

- Baqtriya hozirgi Afg'oniston, O'zbekiston va Tojikistonda joylashgan qadimiy mintaqa edi.

- "Baqtriya" nomi ushbu hududda yashagan Baqtriya xalqi bilan bog'liq. Baqtriya fathlaridan keyin ellinistik madaniyatning muhim markazi bo'lgan Buyuk Aleksandr.

Xorizm:

-Xorazmiya yoki Xorazm nomi bilan ham tanilgan xarezm zamonaviy O'zbekiston, Turkmaniston va Qozog'istonning ayrim qismlarida joylashgan qadimiy mintaqa edi.

- "Khvarezm" nomi Khvarezmian xalqi bilan bog'liq. Viloyat o'zining tarixiy shaharlari, jumladan Xiva va Urganch bilan mashhur edi.

Turkiston:

- Turkiston-bu Markaziy Osiyoning ulkan hududiga keng murojaat qiladigan tarixiy mintaqa. Ushbu atama ko'pincha ma'lum siyosiy chegaralarni belgilash o'rniga madaniy yoki tarixiy kontekstda qo'llaniladi.

- "Turkiston" nomi mintaqada tarixan yashagan turkiy zabon xalqlarni ta'kidlaydi. U turli turkiy guruhlar o'rtasidagi madaniy va tarixiy birlikni tasvirlash uchun ishlatilgan.

Qozog'iston:

- "Qozog'iston" nomi Markaziy Osiyoning ulkan dashtlarida tarixan ko'chmanchi bo'lib yurgan turkiy etnik guruh bo'lgan qozoq xalqidan olingan.

- "- Stan " qo'shimchasi fors tilida "er" yoki "joy" degan ma'noni anglatadi va u odatda Markaziy Osiyo mamlakatlari nomlarida ishlatiladi.

O'zbekiston:

- "O'zbekiston" nomi o'zbek xalqining mintaqadagi hukmronligini aks ettiradi. O'zbeklar turkiy etnik guruhdir.

- "- Stan " qo'shimchasi uning yer yoki joy ekanligini, "o'zbek" prefiksi esa ustun etnik guruhni bildiradi.

Tojikiston:

- "Tojikiston" nomi Eron etnik guruhi bo'lgan tojik xalqidan olingan.

- Boshqa Markaziy Osiyo mamlakatlariga o'xshab, "- stan" qo'shimchasi uni er yoki joy sifatida bildiradi, "tojik" esa asosiy etnik guruhni belgilaydi.

Qirg'iziston:

- Qirg'iziston o'z nomini turkiy etnik guruh bo'lgan qirg'iz xalqidan olgan.

- "- Stan" qo'shimchasi uni er yoki joy sifatida anglatadi va "qirg'iz" hukmron etnik guruhni anglatadi.

Tarix davomida Markaziy Osiyo toponimiyasi imperiyalarning yuksalishi va qulashi, turli etnik guruhlarining ko'chishi va geosiyosiy o'zgarishlar bilan rivojlanib kelgan. Mintaqaning nomlari va chegaralari asrlar davomida turli madaniyatlar va tsivilizatsiyalarning murakkab o'zaro ta'siri bilan shakllangan.

Muhokama bo'limida maqola natijalarni Markaziy Osiyo tarixi va madaniyatining kengroq kontekstida sharhlaydi. Toponimik evolyutsiyaning etnik o'ziga xoslik, madaniy meros va mintaqaviy dinamikaga ta'sirini o'rganadi. Toponimlar va tarixiy voqealar o'rtasidagi aloqalar tahlil qilinib, O'rta Osiyoda til, madaniyat va geografiyaning o'zaro bog'liqligi to'g'risida tushunchalar beriladi.

Xulosalar:

Xulosalar Markaziy Osiyoning tarixiy rivoyatini ochishda toponimiyaning ahamiyatini ta'kidlab, asosiy topilmalarni birlashtiradi. Bu mintaqaning madaniy xotirasini saqlashda joy nomlarining barqarorligi va moslashuvchanligini aks ettiradi. Maqola Markaziy Osiyo toponimiyasi haqidagi tushunchamizni chuqurlashtirish uchun fanlararo tadqiqotlarni davom ettirishga chaqiriq bilan yakunlanadi.

Maqolada kelajakdagi tadqiqotlar uchun yo'llar, shu jumladan chuqurroq lingvistik tahlillar, mahalliy jamoalar bilan hamkorlikda olib borilgan tadqiqotlar va arxeologik va antropologik istiqbollarni birlashtirgan fanlararo loyihalar taklif etiladi. Ushbu takliflar Markaziy Osiyoda toponimikani o'rganishga yaxlit yondashuvni rag'batlantirish va mintaqaning boy madaniy merosini doimiy ravishda o'rganishga hissa qo'shishga qaratilgan.

Adabiyotlar:

1. Алексеев А.К. Политическая история Тукай-Тимуридов: по материалам персидского исторического сочинения Бахр ал-асрар. СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2006. 228 с.
2. Бакунин В.М. Описание калмыцких народов, а особливо из них торгоутского, и поступков их ханов и владельцев: сочинение 1761 года. Элиста: Калмыцкое книжное издательство, 1995. 153 с.
3. Дремов И.И. Калмаки Дешт-и-Кыпчака (к проблеме тюркизации и исламизации монголов в Золотой Орде) // Известия Саратовского университета. Серия: История. Международные отношения. Т. 14. Вып. 4. 2014. С. 96–101.
4. Дремов И.И. Калмаки Средней Азии XIV–XVI веков // Вестник Прикаспия: археология, история, этнология. № 3. 2012. С. 104–117.
5. История Калмыкии с древнейших времен до наших дней. Элиста, 2009. Т. 1. 848 с.
6. Карма Тринле. История Кармап Тибета. М.: Алмазный путь, 2010. 221 с.
7. Китинов Б.У. Эмир Ноуруз и распространение ислама у ойратов в Персии // ЛОКУС: люди, общество, культуры, смыслы. № 3. 2017а. С. 41–52

ПОДАГРА: ПРИЗНАКИ И ЛЕЧЕНИЕ У ЖЕНЩИН И МУЖЧИН

Тохирова Мохинур Нодиржоновна

Международный Университет Киме

Студентка 1-курс кафедры Эстетики красоты

Аннотация: В этой статье мы обсудили влияние подагры на жизнь человека, ее виды и важность, а также симптомы, которые она вызывает.

Ключевые слова: Подагра, алкоголь, капкан, М10.0 — «Идиопатическая подагра», М10.1 — «Свинцовая подагра», М10.2 — «Лекарственная подагра», М10.3 — «Подагра, обусловленная нарушением почечной функции», М10.4 — «Другая вторичная подагра», М10.9 — «Подагра неуточнённая», «уремический мороз».

Подагра – форма поражения суставов с крайне болезненными обострениями, при которой в суставах и вокруг них откладываются кристаллы мочевой кислоты (ураты), продукта распада пуриновых азотистых оснований. Обычно подагра поражает сустав большого пальца ноги, но может затронуть и лодыжку, колено, локоть, запястье или палец руки. Как правило, подагра — следствие нарушения обмена веществ, которое возникает по неизвестным причинам. Но особенности питания, хроническое злоупотребление алкоголем, употребление большого количества мясных продуктов, интоксикация свинцом также могут нарушать пуриновый обмен и выведение мочевой кислоты. Название заболеванию дали древние греки. В переводе с греческого *подάγρα* — это «капкан для ноги». Заболевший и правда будто попадает в капкан: ощущает резкую сильную боль, которая пронзает сустав, а кожа над ним краснеет, отекает и словно горит. «Капкан» отпускает обычно через час-два, но может продержаться и несколько часов, а то и суток. Поначалу приступы подагры довольно быстро проходят и порой могут не повторяться недели и месяцы. Но без лечения воспаление суставов постепенно прогрессирует и однажды может привести к их разрушению. Каждый следующий приступ может становиться дольше и сильнее, а воспаление распространяется на другие суставы. В зависимости от формы болезни выделяют 6 подгрупп: М10.0 — «Идиопатическая подагра», М10.1 — «Свинцовая подагра», М10.2 — «Лекарственная подагра», М10.3 — «Подагра, обусловленная нарушением почечной функции», М10.4 — «Другая вторичная подагра», М10.9 — «Подагра неуточнённая». Распространённость подагры в западных странах составляет 1,5–2,5%. Причём большинство пациентов — мужчины (80–90%). У женщин заболевание развивается реже. Учёные связывают это с влиянием женского

полового гормона эстрогена. Дело в том, что он способствует выведению мочевой кислоты с мочой и снижению её уровня в крови. После менопаузы выработка эстрогена у женщин замедляется, поэтому риск развития подагры повышается. Так, в пожилом и старческом возрасте количество больных подагрой среди мужчин и женщин примерно одинаково. Как правило, первый приступ подагры возникает у людей 30–60 лет. Болезнь в более раннем возрасте обычно связана с явной наследственной предрасположенностью. Долгое время подагру называли «королевской болезнью» или «болезнью аристократов». Дело в том, что заболевшие в большинстве случаев вели роскошную жизнь: пили вино и ели много мяса. Избыток в рационе продуктов с высоким содержанием пуринов (органических соединений, которые в процессе обмена веществ превращаются в мочевую кислоту) считается основным фактором риска развития подагры. В норме мочевая кислота отфильтровывается из крови почками и выводится из организма с мочой. Но если её поступает в разы больше, чем успевает выводиться, или почки работают недостаточно эффективно, она накапливается и постепенно кристаллизуется.

Продукты, богатые пуринами: красное мясо, мясные субпродукты, бекон и другие копчёности, моллюски (мидии, креветки), газированные сладкие напитки, пакетированные соки с добавленным сахаром, алкоголь, в частности пиво и красное вино. Без лечения подагра приводит к постоянной боли в поражённом суставе, ограничению подвижности и даже инвалидности. Кроме того, высокая концентрация мочевой кислоты токсична для почек и может стать причиной мочекаменной болезни и острой мочекислотной нефропатии — состояний, которые способны привести к острой почечной недостаточности из-за закупорки почечных канальцев кристаллами мочевой кислоты.

Симптомы острой почечной недостаточности: резкое снижение объёма выделяемой мочи, высокое кровяное давление, тошнота, усталость, сбивчивое дыхание, отёк ног (реже рук), «уремический мороз» — мочевая кислота выделяется с потом и кристаллизуется на коже. Кроме того, к серьёзным осложнениям подагры относятся повышение артериального давления и ишемическая болезнь сердца. Если у человека появилась резкая нестерпимая боль в суставе, поднимается температура, ухудшается самочувствие, нужно как можно скорее обратиться к врачу-терапевту или вызвать его на дом. Для терапии подагры используют два вида лекарств. Первые уменьшают воспаление и боль во время приступа. Вторые снижают уровень мочевой кислоты в крови и помогают избежать рецидивов, а также предупредить возможные осложнения: формирование камней в почках или деформацию сустава. Препараты, которые снимают боль и воспаление во время приступа: безрецептурные и рецептурные обезболивающие, специальные противоподагрические средства, а также

кортикостероиды — в виде таблеток или инъекций. Препараты, которые снижают уровень мочевой кислоты в крови, могут блокировать её синтез или улучшают выведение почками, чтобы кислота не задерживалась в организме. Такие препараты могут спровоцировать приступ подагры в начале приёма, но отменять их без согласования с врачом не следует. Для профилактики подагрических атак могут назначить противоподагрические средства в низких дозах. Поскольку симптомы подагры, как правило, усиливаются в первые пару часов, быстрые действия помогут минимизировать боль и сократить период восстановления. Чтобы облегчить болевые ощущения, следует сразу использовать нестероидные противовоспалительные препараты. Если болит нога, нужно положить её на подушку или другую возвышенность, чтобы уменьшить дискомфорт. Кроме того, справиться с неприятными ощущениями помогает прикладывание пакета со льдом на поражённый сустав. Боль в воспалённом суставе ослабевает, когда он не нагружается дополнительно. Поэтому, если при обострении подагры понадобится выйти из дома, лучше использовать трость или костыль. Традиционные рекомендации заключаются в ограничении потребления **пуринов** и алкоголя. К продуктам с высоким содержанием пуринов относятся мясные и рыбные продукты, а также чай, какао и кофе. Также доказано, что снижение веса за счёт умеренного ограничения углеводов и калорийной пищи в сочетании с пропорциональным повышением белка и ненасыщенных жирных кислот значительно снижает уровень мочевой кислоты и **дислипидемии**

Адабиётлар:

1. <https://gemotest.ru/info/spravochnik/zabolevaniya/podagra/>
2. Lisa K. Stamp, Tony R. Merriman, Nicola Dalbeth. Gout (англ.) // The Lancet. — 2016-10-22. — Т. 388, вып. 10055. — С. 2039–2052. — ISSN 1474-547X 0140-6736, 1474-547X. — doi:10.1016/S0140-6736(16)00346-9.
3. ↑ Барскова, В.Г.; Насонова, В.А. (2002), Подагра и синдром инсулинорезистентности Архивная копия от 1 февраля 2009 на Wayback Machine

РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ ШАРОИТИ ЁШЛАР МЕҲНАТИГА ТАЛАБ ВА ТАКЛИФ

Асқарова Муҳаббат Ибрахимовна

*Тошкент давлат иқтисодиёт университети ҳузуридаги
«Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришнинг илмий асослари
ва муаммолари» илмий-тадқиқот маркази илмий ходим*

Кириш. Ёшлар бандлиги жамиятдаги алоҳида мавқеи ва унинг ижтимоий ва меҳнатга мослашуви учун муайян шарт-шароитларни яратиш зарурати туфайли узок йиллар давомида алоҳида тадқиқот мавзуси бўлиб келган. Замонавий дунёда, ахборот-коммуникация технологиялари, бандлик технологиялари, меҳнатни ташкил этиш шакллари ва бандлик шартлари, шунингдек, иш қидирувчилар ва иш берувчиларнинг меҳнат бозоридаги одатий стратегиялари ва хатти-ҳаракатларининг моделлари тез суръатлар билан ўзгарди.

Ушбу мақоланинг мақсади рақамлаштириш туфайли бандлик жараёнида содир бўлган ўзгаришларни таҳлил қилишдир. Бизнинг эътиборимиз биринчи навбатда ёшлар меҳнат бозорига қаратилади, чунки ёшлар ўзгаришларга энг сезгир аҳоли қатламидир. Айнан ёшлар бугунги кунда жамиятнинг энг мослашувчан қисми сифатида меҳнат бозоридаги хатти-ҳаракатларнинг янги моделлари ва бандлик технологиялари ишлаб чиқиладиган “синов майдончаси”дир.

Замонавий дунёга муваффақиятли мослашиш учун таълим олиш ва касбий кўникмаларга эга бўлишнинг ўзи етарли эмас, меҳнат бозорида самарали ҳаракат қилиш, касбий йўналишини мустақил равишда танлаш, шунингдек, касбий қобилиятларни ўзлаштиришга имкон берадиган малакаларни эгаллаш билан бир қаторда, иш берувчининг умидларини қондира олиши ҳам керак.

Меҳнат бозоридаги ўзгаришлар, биринчи навбатда, иқтисодиёт таркибининг ўзгариши, меҳнат мазмуни ва ташкил этилишининг ўзгариши, янги касбларнинг пайдо бўлиши ва эскиларининг йўқолиши билан боғлиқ. Бир томондан, рақамли технологиялар билан боғлиқ бир қатор янги касблар учун номзодларнинг етишмаслиги ва аксинча: эскирган касблар орасида ишсизлик ўсиб бориши кузатилади. Ёшлар ўртасидаги рақобат ҳам паст малакали бўш иш ўринларининг қисқариши туфайли кучайиб бормоқда. Анъаналарга асосланган таълим тизими замонавийлаштириш ва иш берувчиларнинг инновацион малакага эга ишчиларга бўлган эҳтиёжларини тўлиқ қондириш бугунги кунда муҳим аҳамиятга эга.

Иш ва ишчиларни топиш технологиялари ҳам тез ўзгармоқда. Иш кидириш ва ташкилотлардаги бўш иш ўринларига номзодларни танлаш ва баҳолашни автоматлаштириш учун кўплаб онлайн хизматлар пайдо бўлмоқда. Ахборотни тақдим этиш ва қайта ишлаш усуллари, технологиялар ва баҳолаш усуллари ўзгармоқда. Янги шароитлар меҳнат бозорининг барча иштирокчиларидан янги стратегиялар ва хатти-ҳаракатлар моделларини талаб қилади. Ўз ўрнида режаларини муваффақиятли амалга ошириш учун ёш ходимлар янада мустақил ва фаол бўлиши талаб этилади.

Адабиётлар шархи. Бизга маълумки, бугунги кунда меҳнат бозорида бўш иш ўринлари тўғрисидаги хабарлар турли онлайн платформалар ёки ихтисослашган сайтлар орқали иш изловчилар эътиборига етказиш аллақачон оммалашиб кетган. Бўш иш ўринлари тўғрисида анъанавий тарзда яъни, телевидения, радио ва босма нашрлар орқали эълонлар бериш самарасиз эканлиги ўз исботини топди.

Рақамли технологияларнинг меҳнат бозори ва меҳнат муносабатларига таъсири ҳамда уларнинг касблардаги ўзгаришларга олиб келишига доир муаммолар бўйича Д.Ажемогли ва Р.Рестрепонинг илмий тадқиқотларида чуқур ўрганилган¹. Ф.Фельтен ва унинг илмий жамоаси томонидан олиб борилган тадқиқотда меҳнат бозорини рақамли технологиялар таъсирида ўзгариши ва ходимларнинг касбий кўникмаларини ривожлантириш масалаларига тўхталиб ўтилган². Яна бир меҳнат иқтисодчиси Жарахи меҳнат жараёнида инсон ўртасидаги муносабатларни таҳлил қилиб, яқин истиқболда иш жойидаги кўплаб меҳнатга оид қарорлар машиналар томонидан амалга оширилиши мумкинлигини тахмин қилади³.

Ўзбекистонда меҳнат бозори трансформацияси, рақамли иқтисодиёт шароитида инсон капиталини ривожлантириш, аҳолини иш билан бандлигини таъминлаш, масалалари акад. К.Х.Абдурахмонов ва унинг илмий мактабида кенг ва кўп ёқлама тадқиқ қилинмоқда⁴. Шунингдек, яна бир маҳаллий олим акад. С.С.Ғуломов илмий тадқиқотида Ўзбекистонда зарур бўлган инфратузилмани такомиллаштириш ҳамда кадрлар тайёрлашга доир зарур билим ва кўникмаларни ривожлантириш масалаларини таҳлил қилган⁵. Айнан,

¹ Acemoglu, D. and P. Restrepo (2019), "Automation and New Tasks: How Technology Displaces and Reinstates Labor", *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 33/2, pp. 3-30, <http://dx.doi.org/10.1257/jep.33.2.3>.

² Felten, E., M. Raj and R. Seamans (2019), "The Occupational Impact of Artificial Intelligence on Labor: The Role of Complementary Skills and Technologies", NYU Stern School of Business, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3368605>.

³ Jarrahi, M. H. (2018). Artificial intelligence and the future of work: Human-AI symbiosis in organizational decision making. In: *Business Horizons*. [online]. Vol. 61, No. 4, 2018, pp. 577–586. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2018.03.007> [Accessed December 10, 2020].

⁴ Абдурахманов К.Х. Трансформация рынка труда в условиях внедрения искусственного интеллекта. *экономика труда* Том 10, Номер 2, Февраль 2023. *Russian Journal of Labor Economics* ISSN 2410-1613;

⁵ Gulyamov, S.S., Shermukhamedov, A.T., Mukhiddinova, M.H. (2022). Development of artificial intelligence in Uzbekistan. *SJ International journal of theoretical and practical research*, 2 (5), 7-17.

рақамли иқтисодиёт шароитида меҳнат бозоридаги истқболли касбларни ривожлантириш масалалсини иқтисодчи олима Г.Қ. Абдурахмонова ўзининг “Инсон капиталини рақамли иқтисодиёт асосида ривожлантириш йўналишлари” номли монографиясида кенг ва чуқур таҳлил қилган⁶. Тадқиқотлар жараёнида ўрганилган аксарият барча корхоналар раҳбарлари сунъий интеллект технологиялари билан ишлашда ходимларни янги касб хавфларини аниқлаш ва уларни олдини олиш бўйича ўқитиш ва малакасини ошириш лозимлигини таъкидлашди⁷.

Юқорида таҳлил этилган илмий манбаларга асосланган ҳолда бугун ва яқин истқболда меҳнат бозори учун зарур бўлган ёш кадрларни замонавий меҳнат бозори талабларига асосланган ҳалқаро меҳнат бозорида рақобатлаша оладиган ходим сифатида тайёрлаш зарур.

Тадқиқот методология. Илмий тадқиқот олиб бориш жараёнида қиёсий таҳлил, гуруҳлаш, тизимли ёндашув, умумлаштириш, статистик таҳлил, абстракт-таҳлилий усуллар ва бошқалардан фойдаланилди.

- мавзунинг долзарблиги изоҳланган ҳолда, бугунги кундаги рақамли технологиялар ривожланаётган бир даврда ёшларни бандлиги, уларнинг сони, иш билан таъминлаш умуман олганда ёшлар меҳнат бозори ривожланиши муҳимлиги асосланган;

- бутун дунёда рақамли технологияларнинг ривожланиши ва ёшларнинг бу соҳалардаги иштироки қиёсий таҳлил қилинди;

- тадқиқотнинг дастлабки босқичидан унинг охиригача қиёсий таҳлили, ёшларни замонавий касбларни ўзлаштириши, тизимли ёндошув усулидан фойдаланилди, шунинг натижасида илмий хулосалар қилинди;

- маълумот, кўрсаткичларни таҳлил ва синтез қилишда статистик усуллардан фойдаланилди.

- меҳнат бозори, ўрганган олимларнинг илмий- назарий қарашлари, илмий ёндошувлари, берган таърифлари таҳлили ва синтези усулларидан фойдаланган ҳолда, ёшлар меҳнат бозорининг аҳамиятли ва муҳим томонлари изоҳлаб ўтилди.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси. Ўзбекистонда рақамли иқтисодиётнинг жадал ривожланишини таъминлаш учун 2020-йил 5-октябрда Президентимиз Ш.М. Мирзиёев томонидан ““Рақамли Ўзбекистон – 2030” стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони (ПФ–6079-сон, 05.10.2020 й.) қабул қилинди. Ушбу Фармонга мувофиқ, “Рақамли Ўзбекистон — 2030” стратегияси қабул қилиниб,

⁶ Абдурахмонова Г.Қ., Рустамов Д.Ж. “Инсон капиталини рақамли иқтисодиёт асосида ривожлантириш йўналишлари”. Монография. –Beau Bassin: “GlobeEdit” Publisher, 2020. –127 б.

⁷ Берт Колийн. Защо безработицата в Европа е наполовина на тази в САЩ. Economic.bg.

у Рақамли технологиялар вазирлиги томонидан манфаатдор вазирлик ва идоралар, бизнес ҳамжамияти ва илмий доиралар вакиллари ҳамда хорижий экспертлар иштирокида ишлаб чиқилди.

“Рақамли Ўзбекистон — 2030» стратегияси иқтисодиёт тармоқлари, ижтимоий соҳа ва давлат бошқаруви тизимининг жадал рақамли ривожланишини таъминлаш, шу жумладан электрон давлат хизматларини кўрсатиш механизмларини янада такомиллаштириш мақсадида ишлаб чиқилган ва стратегияни амалга ошириш доирасида кенг миқёсдаги чора-тадбирлар комплекси режалаштирилган. Ушбу Стратегиянинг 2-боби “Рақамли ривожланишнинг стратегик мақсадлари ва устувор йўналишлари” 2.5.- бандида Ахборот технологиялари соҳасида таълим бериш ва малака оширишнинг устувор йўналишлари белгиланган ва унда аҳолининг барча қатламларида рақамли кўникмаларни ошириш мақсадида бир қатор тадбирлар амалга оширилиши, жумладан, аҳоли ўртасида юқори малакали мутахассисларни тайёрлаш учун “Бир миллион дастурчи” лойиҳасини амалга ошириш белгилаб берилган. Ўзбекистонда рақамли иқтисодиёт шароитларида миллий иқтисодиёт ва меҳнат бозори учун янги касб ва малакаларни ривожлантириш учун катта аҳамият қаратилмоқда.

Меҳнат бозори иш берувчи томонидан ёшлар ва битирувчиларнинг меҳнатига талабнинг пастлиги билан тавсифланади. Чунки битирувчиларда иш тажрибасининг етишмаслиги сабабли кўпинча иш берувчи ортиқча вақт сарфлашни истамайди.

Таклиф субъектлари - ишга қабул қилиш агентликлари, давлат бандлик хизматлари, таълим муассасаларидаги бандликка кўмаклашиш марказлари, талабалар уюшмалари, шунингдек, мустақил иш изловчилар ва бошқалар. Таълим муассасаларида битирувчиларни ишга жойлаштириш талаби қўйилган. Буни ўқитувчи бажариши ёки назоратга олиши кўзда тутилади. Талабадан ишга жойлашиб, ишга жойлашганлик ҳақидаги маълумот талаб қилинади. Бу бир қарашда битирувчи талабаларни тўлиқ ишга жойлашишини ифодалаши мумкин, лекин амалётда эса ўйламасдан шошма - шошарлик билан ишга жойлашиб олиб, амалий тажрибани етишмаслиги, жамоа билан келишиб кетаолмаслик ва шунга ўхшаш муаммолар сабабли ишлаб кетаолмаслиги мумкин. Демак, бу битирувчи ишга жойлашган деб қайд қилинган бўлсада, амалда эса ишсиз.

Амалётда ёшлар иш ўрнига эга бўлишда мустақил ҳаракат қилишади ва асосий эътиборни молиявий даромадга қаратишади. Барча ҳудудларда ёшлар ўртасида иш қидириш бўйича рақобат бозордаги ўртача кўрсаткичдан юқори.

Ёшлар ва битирувчиларнинг меҳнати (иш ҳақи) нархига, умуман олганда, талаб ва таклиф таъсир қилади, бугунги кунда у ўзгарувчан бозор шароитлари ва рақобат туфайли катта тебранишларга дучор бўлади. Ички меҳнат бозоридаги

мавжуд вазият ишчи кучи талаби ва таклифи нисбатидаги сезиларли номутаносиблик, иш тажрибасига эга бўлмаган ёшларга талабнинг чекланганлиги, ўз таълим даражасига кўра ишга жойлашишдаги қийинчиликлар, меҳнат бозорида меҳнат талаби ва таклифи нисбатидаги қийинчиликлар билан тавсифланади. Бундан ташқари айрим ҳолларда ёшлар ёши ва жинсига қараб ҳам танланади.

Меҳнат бозоридаги рақобатга келсак, ёшлар меҳнат бозорида рақобатбардош эмас деб бўлмайди. Чунки, йирик ташкилотлар замонавий рақамли технологияларни яхши биладиган, юқори салоҳиятли ва тез ўрганишга эга бўлганлиги учун ёш мутахассисларни афзал кўрадилар. Бироқ, ҳозирги вазиятни тушуниш учун меҳнат бозорининг умумий хусусиятлари ва ёшлар меҳнат бозорининг ўзига хос хусусиятлари етарли эмас, чунки замонавий меҳнат бозори нотинчлик ва беқарорлик, олдиндан айтиб бўлмайдиган, мураккаблик ва ноаниқликка ҳам эга. Кўпгина касблар йўқолиб бормоқда ва уларнинг ўрнини янги касб ва малакаларга бўлган эҳтиёж эгаллаб бормоқда.

Ёшлар учун мавжуд бўлган янги компетенцияларга талаб мавжуд: мослашувчанлик, рақамли саводхонлик, ҳамкорлик қилиш қобилияти (жамоада ишлаш), мослашувчанлик ва ўрганиш қобилияти. Шу билан бирга, меҳнат бозорининг анъанавий сегментларида таклиф пасайиб бормоқда. Техник мутахассисларга эҳтиёж ортиб бормоқда. Шундай қилиб, 2021 йилда иш берувчилар кўпинча техник маълумотга эга бўлган ёш мутахассисларни талаб қилишди. Натижада, касблар дунёси ўзгаради: касблар янги мазмун билан тўлдирилади, йўқолади ёки ўзгаради ва тубдан янги касблар пайдо бўлади. Таълим муҳити бунга сон-саноксиз курслар, дастурлар ва вебинарларнинг пайдо бўлиши билан жавоб беради. Таянч таълим муассасалари ўз табиатига кўра ўзгаришларга суи муносабатда бўлишади. Улар дастурлар ва ёндашувларни ўзгартирадилар, лекин аксарият ҳолларда битирувчилар бозорга эскирган билим ва кўникмалар билан кирадилар.

Замонавий дунёда ўзгаришларнинг ҳайдовчиси, албатта рақамли технологиялардир. Рақамли технологиялар меҳнат бозорининг замонавий шароитларини тубдан ўзгартирди. Келинг, ушбу ўзгаришларни батафсил кўриб чиқайлик. Биринчидан, агар 20-асрда бўлса, иш ўринлари ҳақида маълумот манбалари биринчи навбатда газеталар, радио ва телевидение (камроқ даражада), шунингдек тавсиялар, ишга қабул қилиш агентликлари ва таълим муассасалари каби оммавий ахборот воситалари эди, кейин оммавий ахборот воситаларининг рақамланиши ва глобаллашуви муносабати билан улар Интернетга айланди. ва махсус платформалар, порталлар, ижтимоий тармоқлар ва веб-сайтлар мавжуд. Бу ахборот ҳаракатининг мавжудлиги ва тезлигининг ошишига олиб келди. Иккинчидан, 20-асрга хос бўлганидан фарқли ўлароқ, доимий бандлик ва

стандарт иш тартиби, замонавий дунё бандликнинг турли шакллари билан тавсифланади. Улар орасида аутсорсинг, аутстаффинг, фрилансер, ярим кунлик ва ёки вақтинчалик иш билан таъминлаш, якка тартибдаги тадбиркорлик, прекарият ва бошқалар каби шакллар мавжуд.

Платформада бандлик жуда машҳур бўлиб бормоқда. Бу ўзгаришларга энг яхши мослашган ёшлардир. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, масалан, 2018 йилдан 2021 йилгача асосан 3 авлоди томонидан фойдаланиладиган платформа бандлиги 17,4 фоизга ошган. Тадқиқотчиларнинг фикрича, бу ёшларнинг меҳнат бозоридаги мавқеини тубдан ўзгартиради. Платформа бандлигининг афзаллиги унинг географик чегараларни енгиб ўтиш, иш вақтини ўзгартириш, ҳаётни фарқлаш ва диверсификация қилиш, ҳатто бизнесдаги илк қадамларни қўйишга ёрдам бериш қобилиятидир. Шундай қилиб, бу ёшнинг келажак касбини қуришда ажойиб трамплин бўлиб, баркамол ҳаёт кечириш имкониятларини кенгайтиради, мослашувчанлик ва ҳаракатчанликнинг катта чегарасига эга бўлган ёшларнинг меҳнат бозорига киришини осонлаштиради.

Платформа бандлиги ёшларнинг эркин ва динамик ҳаётга бўлган истагини қондириш учун улкан салоҳиятга эга. Стандарт иш жойидаги саккиз соатлик иш куни меҳнатни ташкил этишдаги янгиликлар билан алмаштирилди, масофавий иш, коворкинг жойлари ёки меҳнатни ташкил этишнинг гибрид (аралаш) шакллари кенг тарқалди. Бу географик хилма-хилликнинг ошишига, ногиронлар учун имкониятларнинг ошишига ва тартибга солиш ва назоратнинг пасайишига олиб келди. Агар илгари касбий билим, кўникма, кўникма (юмшоқ малакалар) иш берувчининг талабларида ҳал қилувчи ўринни эгаллаган бўлса, янги касблар бозорининг тез шаклланиши ёки технологиянинг ўзгариши туфайли иш берувчининг талабларида биринчи ўринни эгаллайди.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, рақамлаштириш таъсирида бандлик жараёнида содир бўлаётган ўзгаришлар жараён иштирокчиларидан ўз хатти-ҳаракатларини тубдан ўзгартиришни талаб қилди. Ёш авлод, кўпроқ мослашувчанлиги туфайли, янги хулқ-атвор моделининг тарқалишида кашшоф ролини ўйнайди. Бироқ, ёшлар меҳнат бозори юқори рақобат ва қатъийлик билан ажралиб туради. Шу сабабли, ёшлар, биринчи навбатда, меҳнат бозорининг муваффақиятли вакиллари учун жуда инновацион кўринадиган имкониятларни, масалан, ишга жойлашишни ўрганмоқдалар. Атроф-муҳитнинг бундай ўзига хос хусусияти ёш одамдан, бир томондан, катта жасорат ва мослашувчанликни, иккинчидан, ўз мавжудлиги векторини билишга асосланган ички барқарорликни талаб қилади. Танглик шароитида ички барқарорликни, жисмоний ва руҳий саломатликни сақлаш учун ёшлар ўз эҳтиёжлари ва имкониятларини яхши билишлари керак. Шу сабабли, замонавий ёш ишчининг муваффақиятга эришишига имкон берадиган меҳнат бозоридаги муваффақиятнинг асосий

элементи - бу ўз эҳтиёжлари ва қобилиятларини тушуниш, ўз мақсадлари ва ҳаётий кадриятларини тушуниш, ўз-ўзини ривожлантириш ва ривожлантириш учун ўзини ўзи билиш жараёнидир. шу асосда ўз-ўзини тарбиялаш.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдурахманов К.Х. Трансформация рынка труда в условиях внедрения искусственного интеллекта. экономика труда Том 10, Номер 2, Февраль 2023. Russian Journal of Labor Economics ISSN 2410-1613;
2. Абдурахмонова Г.Қ., Рустамов Д.Ж. “Инсон капиталини рақамли иқтисодиёт асосида ривожлантириш йўналишлари”. Монография. –Beau Bassin: “GlobeEdit” Publisher, 2020. –127 б.
3. Acemoglu, D. and P. Restrepo (2019), “Automation and New Tasks: How Technology Displaces and Reinstates Labor”, Journal of Economic Perspectives, Vol. 33/2, pp. 3-30, <http://dx.doi.org/10.1257/jep.33.2.3>.
4. Берт Колийн. Защо безработицата в Европа е наполовина на тази в САЩ. Economic.bg.
5. Gulyamov, S.S., Shermukhamedov, A.T., Mukhiddinova, M.H. (2022). Development of artificial intelligence in Uzbekistan. SJ International journal of theoretical and practical research, 2 (5), 7-17
6. Felten, E., M. Raj and R. Seamans (2019), “The Occupational Impact of Artificial Intelligence on Labor: The Role of Complementary Skills and Technologies”, NYU Stern School of Business, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3368605>.
7. Jarrahi, M. H. (2018). Artificial intelligence and the future of work: Human-AI symbiosis in organizational decision making. In: Business Horizons. [online]. Vol. 61, No. 4, 2018, pp. 577–586. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2018.03.007> [Accessed December 10, 2020].

CHILD-PARENT RELATIONSHIPS DETERMINING CHILD DEVELOPMENT

Rakhimova Jasmina

*The 4th year student by the speciality
foreign language at pre-school and primary
education of Bukhara State University*

Abstract: Child-parent relationships have always remained and remain relevant, because for a child his environment is extremely important, especially his communication with his family and parents. It is the family that plays a key role in the future development of the child and, undoubtedly, influences his socialization in the future. The article examines the conditions and factors that influence the origin and development of relationships between a child and an adult.

Key words: Father, mother, family, child-parent relationships, child, development, formation.

The family performs certain functions: provides the child with all the conditions for physical development; participates in the formation of his personality; lays the foundations for moral behavior approved by society; instills a love of art, thereby developing creative interests; teaches the child. The problem of disruption of the relationship between parent and child, which has serious, sometimes even dramatic consequences for the mental development of the child, the development of his personality, character, is the most common problem with which people most often turn to psychological and pedagogical family assistance services. In the very first days of life, a child already has problems forming adequate parent-child relationships, which have important theoretical and practical significance. Parents influence the child's behavior by encouraging or condemning a certain type of behavior, as well as by applying punishment or allowing an acceptable degree of freedom in the child's behavior. Communication in the family allows the child to develop his own views, norms, attitudes and ideas. Communication in the family allows the child to develop his own views, norms, attitudes and ideas. The question of the conditions and factors that influence the emergence and development of relationships between a child and an adult occupies a central place in this problem. In his concept of attachment, he speaks of the child's attachment to his mother as a direct result of a series of instinctive reactions that maintain or restore closeness with the mother. Outside of closeness with the mother, the child feels primary anxiety, and when achieved, a state of comfort sets in. If the body functions normally and the mother is close to the child, he begins to develop attachment. When a mother leaves a child, the child develops a strong reaction to

separation, which successively goes through phases of protest, despair, and detachment. Situations often arise in which, due to ignorance of the patterns of mental development of the child and excessive love for him, parents unconsciously put into practice such models of education that give rise to the neuroticism of children. The development of a child's personality is regulated by a number of factors. To a significant extent, the formation of a boy's personality is affected by the absence of a father, which is associated both with the lack of a role model and with the special role of the mother in the family. In such families, where the leading role in social processes and education is occupied by the mother, children have little initiative, are not able to make decisions themselves, but only wait for the instructions and decisions of others. Family structure symmetry has different effects on boys and girls. In cases where the family is dominated by a parent of the same sex as the child, children develop independence and a sense of responsibility. In families where fathers are responsible for discipline, boys have more responsibility, and if maternal authority is higher, then girls are more active. But at the same time, depending on the situation, it may also happen that divorce and destructuring of the family turn out to be more important than its preservation. Raising the younger generation is the most important social function of the family. The family in modern society is the institution of primary socialization of the child. Parents are responsible to society for concentrating a system of conditions that are suitable for the age characteristics of the child at each stage of ontogenesis and guaranteeing the best opportunities for his mental and personal development. The following integrative data of child-parent relations are highlighted: 1) the position of the parent, which is determined by the nature of the child's emotional acceptance, educational values and motives; 2) the type of family upbringing, determined by the parameters of emotional relationships, the style of communication and interaction, the degree of satisfaction of the child's needs, the characteristics of parental control and the degree of consistency in its implementation; 3) the parent in the image of a teacher and the image of family education for the child. The child, like the parent, is an active participant in the parent-child relationship. The main revision of the idea of child-parent relations is moving towards greater consideration of the opinion of the child himself, as the dynamic creator of these relationships, which is the transformation that has occurred in the public consciousness of the paradigm of attitude towards the child as an object of education to a humanistic attitude - the child as a subject of education and an equal participant in the relationship. The role of the parent's image in this system of relations is to acquire reciprocity and cooperation in solving problems of joint activities, as well as providing the necessary conditions for the harmonious development of the child. The success of a child's mental development and the implementation of the educational potential of parenthood as a social institution is significantly determined by the emotional side of parent-child relationships. The nature

of parental and child love is different than the emotional connection in marital relationships, which, in turn, is based on the fundamental equality of partners. The emotional relationship between the child, mother and father is clearly divided into maternal and paternal love. The term “acceptance,” which characterizes the affective coloring of a parent’s relationship with a child and recognition of his self-worth, is used along with the concept of parent. Modern trends in the development of the system of educational love. The emotional distance between a child and a parent is determined by emotional closeness (liking - antipathy). The term “attachment”, in addition to the phenomenon of a child’s love for a parent, also includes the law of development of cognitive activity and mental development of the child, in relation to the specifics of child-parent relationships. The following options for the emotional attitude of a parent towards children are distinguished (from unconditionally positive to openly negative):

- unconditional emotional acceptance of the child (love and affection, “no matter what”). This type of parental attitude leads to anxiety and uncertainty in the child;
- ambivalent emotional attitude towards the child (a combination of hostility and love, positive and negative feelings);

- indifferent attitude (indifference, emotional coldness, distance, low empathy). This position is based on the immaturity of the maternal position, infantilism, and personal immaturity of the parent;

- hidden emotional rejection (ignoring, emotionally negative attitude towards the child);

- open emotional rejection of the child. The mother’s relationship with her child is very important for the formation of social identity and feelings. In addition to his unconditional emotional acceptance, his mother, by her example of care and tenderness for other people, pushes him to form comradely, friendly interests outside the family. It is useful that the mother does not make do with just raising children and is involved in social activities. The function of the father in raising a child is to stimulate his activity aimed at developing social literacy, which the child needs to overcome his inferiority complex.

Dad sets goals, gives examples of solutions, applies the necessary help, encourages the child's autonomy and focus to achieve goals. The most important condition for the formation of a child’s role identity is the educational model of parental behavior of fathers and mothers. In infancy, a father's communication with children of the opposite sex does not differ much, but in childhood, fathers begin to play a significant role in the development of feminine qualities in girls and masculine qualities in boys. Feminine qualities include such as a high level of empathy, caring, ability to empathize, communication, and masculine qualities include autonomy, competitiveness, independence, focus on achievement, and initiative. Your child builds his relationship with each parent differently, and this is quite natural. The child often

turns to the mother for closeness and emotional support, to the father as a partner in joint activities and a source of authoritative thinking. List of recommended literature for parents: • Yu. B. Gippenreiter "Communicate with the child. How?" • Eda Le Shan "When Your Child Is Driving You Crazy"

- R. Bayard, J. Bayard "Your restless teenager"
- J. Korczak "How to love a child"
- J. Korczak "The child's right to respect"
- F. Dolto "On the side of the teenager"
- F. Dolto "On the Child's Side"
- A.V. Semenovich "These incredible left-handers"
- N.M. Johnson-Martin, S.M. Attermier, K.G. Jens, B.J. Hacker "Carolina Program for Infants and Young Children with Special Needs"

Literature on the topic "CHILDREN-PARENT RELATIONSHIPS DETERMINING CHILD DEVELOPMENT."

1. Azarov Yu.P. Family pedagogy. - M., 1985
2. Azarov Yu.P. The art of education. 2nd ed., rev. - M., 1985
3. Benschaminova M.V. Parenting. - M., 1985. Dobson James. Parents and newlyweds: Dr. Dobson answers your questions.
5. Zakharov A.I. How to prevent deviations in a child's behavior. - M., 1986
6. Lesgaft P.M. Family education of a child and its significance. - M., 1991
7. Mukhina V.S. The mystery of childhood. In two volumes. - M., 1998
8. Korczak Janusz. How to love children. - M., 2000
9. Spock Benjamin. Conversation with mother. - M., 1991
10. Family education. Brief dictionary. edited by Grebennikova I.V., Kovinko L.V. - M., 1990

TARBIYA ORQALI YOSHLAR TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHGA ZAMONAVIY YONDOSHUVLAR

Husenova S.S.

Buxoro pedagogika kollej o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ma'naviy-ma'rifiy ishlarning mazmuni va mohiyati, ularning tarbiyaviy jarayonlardagi o'rni borasidagi masalalar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Tarbiya, tarbiyaviy jarayonlar, ta'lim va tarbiya, ma'naviyat, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etish.

Аннотация: В данной статье проанализированы вопросы, касающиеся содержание и сущность духовно-просветительской работы, их роли в воспитательных процессах.

Ключевые слова: Воспитание, воспитательные процессы, образование и воспитание, духовность, духовно-просветительская работа, организация духовнопросветительской работы.

Ma'lumki, O'zbekiston sharoitida kelajagimiz poydevori bo'lgan yoshlarni barkamol insonlar qilib tarbiyalashda sog'lom ijtimoiy-ruhiy muhitni yaratib berishga katta ahamiyat berib kelinmoqda. Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirmasdan turib, xalqimiz hayoti va turmushi yuksalishida hamda mamlakatimiz taraqqiyotida muvaffaqiyatlarga erishish qiyin. Qolaversa, ma'naviyat davlat ahamiyatiga molik masalaga aylandi. Sog'lom kishi deganda, faqat jismoniy sog'lomlikni emas, balki sharqona axloq-odob va umumbashariy g'oyalar ruhida kamol topgan insonni tushunamiz. Ta'lim tizimi rivojlanishining hozirgi bosqichida ta'lim faoliyatidan ta'lim faoliyatiga e'tibor qaratilmoqda, shaxsning individual xususiyatlarini ochish va uning mustaqil ijodiy faoliyatini rivojlantirishga ko'proq e'tibor qaratilmoqda. Bugungi kunda zamonaviy o'zbek voqeligining o'ziga xos xususiyati shaxsning jamiyatdagi o'rni tushunchasining o'zgarishidir. "Individual - jamiyat" paradigmasida asosiy tarkibiy qismga aylangan shaxsga qiziqish kuchaymoqda. O'tgan asrning oxirida ishlab chiqilgan kollektivistik g'oyalar o'rni individual markazlashtirilgan dunyoqarash egallaydi. Shuning uchun zamonaviy o'qituvchi oldida bolaga bilim va ko'nikmalarni qanday singdirish kerak emas, balki birinchi navbatda zamonaviy jamiyatda mavjud bo'lishga qodir, ijtimoiylashgan, ya'ni ular bilan samarali o'zaro munosabatlarga moslashgan shaxsni tarbiyalash masalasi turibdi. Tarbiyaviy tadbir ta'lim tashkiloti tarbiyaviy ishining tashkiliy shakli sifatida o'sib borayotgan shaxsni rivojlangan shaxs sifatida tarbiyalash zamonaviy jamiyatning asosiy vazifalaridan biridir. Bu bilimga asoslangan va shaxs rivojlanishining ob'ektiv qonuniyatlarini hisobga olgan holda tizimli tarbiya jarayonini tashkil etishni taqozo etadi, bu esa ushbu rivojlanishning

zaruriy va universal shakli bo'lib xizmat qiladi. O'qituvchilar aniq pedagogik muammolarni, vazifalarni hal qilishda, bolalar bilan tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda o'zlariga savol berishga majbur bo'ladilar: nima qilish kerak?, qanday qilib bolalarni izlanuvchan, mas'uliyatli, mehnatsevar qilish kerak? va hokazo. O'qituvchilar usul va shakllar haqida o'ylashganda, ular yo'llarni izlaydilar. ularni haqiqatga aylantirish uchun bolalarga qaratilgan eng yaxshi umidlar, rejalar, orzular tuzadi.

Ta'lim faoliyati - ta'lim jarayonini tashkil etish usullaridan biri, tarbiyaviy tadbir – sinfdan tashqari sinfdan ham, maktabdan tashqarida ham, maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarda ham keng qo'llaniladigan tashkiliy shakllardan biri deb hisoblanadi.

O'quv faoliyati o'quvchilarni rivojlantirishga imkon beradi:

- atrofda voqelikka bo'lgan munosabatlarning ma'lum bir tizimi;
- o'z imidjini, qimmatli motivlarni, ma'naviy ehtiyojlarni, harakatlar uchun mas'uliyatni shakllantiradi;
- jamoatchilik fikriga ta'sir qiladi;
- jamoa hayoti bilan tanishtiradi va uning an'analarini shakllantiradi.

Ta'lim faoliyatini tashkil etish va o'tkazish jarayonlariga yangi yondashuvlarni shakllantirish va ishlab chiqish samaradorlikni oshirish va uning keyingi evolyutsiyasida sifatli yutuqni ta'minlashi kerak. Har bir yangi ta'lim tadbiri o'quv-tarbiya ishlarini rivojlantirishning yangi bosqichi va uni doimiy modernizatsiya qilishning elementi hisoblanadi.

Jamiyatning bolalarda qobiliyat va ehtiyojlarning yangi doirasini shakllantirish talablariga javob berib, o'qituvchi reproduktiv faoliyatning yangi (noan'anaviy) shakllarining samarali ishlashini tashkil etishga qodir bo'lgan ta'lim tizimini ishlab chiqadi. Noan'anaviy shakllar ta'limning turli uslubiy texnikasi va vositalarining kombinatsiyasidan foydalanishni talab qiladi. Bu talabalarning maksimal faolligi va mustaqilligini nazarda tutadi. Noan'anaviy shakllarning afzalligi quyidagilar bilan izohlanadi:

- g'ayrioddiy va qiziqarli kontent,
- shakllar va harakatlar;
- amaliy yoki ijtimoiy ahamiyatga ega bilimlarni olish;
- talabalarning yuqori faolligi;
- har bir ishtirokchining majburiy shaxsiy kognitiv yoki amaliy rolga e'tibor qaratish;
- talabalarning ijobiy hissiy kayfiyati.

Ta'limning noan'anaviy shakllarining samaradorligi hammaga ma'lum. Ta'limning noan'anaviy shakllarining samaradorligi hammaga ma'lum. Bunday mashg'ulotlar va tadbirlar o'quvchilarni hayotga, haqiqatga yaqinlashtiradi. Bolalar bunday mashg'ulotlarga bajonidil qatnashadilar, chunki ular nafaqat o'z bilimlarini, balki

zukkoligi, sezgi va ijodkorligini ham ko'rsatishlari kerak. O'quv faoliyatining noan'anaviy shakllari yordamida o'quvchilarning mustaqil bilish faoliyatini tashkil etish muammosini hal qilish mumkin. Ular insonning hayotiy pozitsiyasini o'zini namoyon qilish va o'zini o'zi tasdiqlash, uning ijodiy salohiyatini faol namoyon qilish imkoniyatini beradi, bundan tashqari, ular bunday asosiy vakolatlarni shakllantirish va rivojlantirishning optimal usuli hisoblanadi.

- o'z qobiliyatlari va imkoniyatlarini adekvat baholash qobiliyati;
- keyingi ta'lim uchun bilim olish uchun ichki motivatsiyani shakllantirish;
- kelajakda o'z taqdirini muvaffaqiyatli belgilash uchun shaxsiy o'sish zarurligini tushunish;
  - ustuvorlik sifatida moddiy qadriyatlarni emas, balki sog'liq, oila va qiziqarli ishni tanlang;
- umumiy madaniy kompetensiyalar:
  - shaxsiy fazilatlarni namoyon etish
    - fuqarolik, axloqiy, intellektual, umumiy madaniyat;
    - odamlar dunyosida umuminsoniy, insonparvar, axloqiy qonun va me'yorlarga rioya qilish zarurligi to'g'risida g'oyalarni shakllantirish;
    - atrofingizdagi dunyo bilan uyg'unlikda yashashga intiling;
    - ta'lim va kognitiv kompetensiyalar:
      - o'z faoliyatini mustaqil rejalashtira olish;
      - o'z-o'zini anglash qobiliyati, faoliyatni tanlashda faollik;
      - o'z-o'zini tarbiyalash qobiliyati.
    - axborot vakolatlari:
      - real obyektlar (televizor, kompyuter, printer, modem) va axborot texnologiyalari (audio va videoyozuv, elektron pochta, ommaviy axborot vositalari, internet) yordamida kerakli ma'lumotlarni mustaqil izlash, tahlil qilish va tanlash imkoniyati; jamoada yashash va ishlash, ijtimoiy rollar haqida tushunchaga ega bo'lish (rahbar-tashkilotchi, yetakchi - g'oyalar generatori, ijrochi, tomoshabin); - ziddiyatli vaziyatlarni hal qilish yo'llari haqida tasavvurga ega bo'lish; - turli xil ijtimoiy-madaniy aloqa ob'ektlari bilan o'zaro munosabatda bo'lish ko'nikmalarini rivojlantirish (to'g'ri savol berish, o'zini tanishtirish va boshqalar).

Umuman, davlat va jamiyat taraqqiyoti yosh avlodning intellektual salohiyati va intilishlariga bevosita bog'liq. Binobarin, ta'lim va tarbiyani zamon talablari asosida takomillashtirishga mamlakatimiz barqaror rivojlanishining muhim sharti sifatida qaralmoqda. Bilimli, Vatanga sadoqatli yoshlarni tayyorlash bizning buyuk maqsadimizga aylandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4307- sonli Qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 1059-sonli Qarori.
3. <https://lex.uz>.
4. Ismoilova Z. Tarbiyaviy ish metodikasi – Toshkent: Istiqlol, 2003.

MUTAFAKKIRLARNING IJODIY FAOLIYATIDA TA'LIM –TARBIYAGA OID YONDASHUVLAR

Shukrullayeva Zulfiya Nasrullayevna,

Buxoro pedagogika kolleji maxsus fan o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada buyuk mutafakkirlarning ta'lim –tarbiyaga oid purma'no fikrlari, tarbiyada ibrat-namuna ko'rsatishning o'rni yoritib berilgan. Avvalo tarbiyachining o'zi tarbiya ko'rgan bo'lishi, o'quvchi-tarbiyalanuvchilar ustozlari va kattalardan o'rnak olishlari yorqin misollar bilan asoslab berilgan

Kalit so'zlar: ta'lim-tarbiya, komil inson, fozil shaxs, ibrat-namuna ko'rsatish, insoniy fazilatlar, milliy qadriyatlar.

Har qanday davlatning tarixiy taraqqiyot yo'lidan ma'lumki, yurtning jadal rivojlanishi, muayyan yutuqlarga erishishi, xalqning farovon bo'lishi o'sha davlatda yoshlar ta'lim-tarbiyasi va kelajagiga beriladigan e'tibor darajasiga bog'liq. Shu ma'noda, O'zbekistonda yoshlar masalasi davlat siyosatining eng ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Davlatimiz rahbari ta'kidlaganidek, taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham ilm-fan, ta'lim-tarbiyadir.

E'tiqodi butun, har tomonlama kamol topgan, milliy qadriyatlar va axloqiy fazilatlarining qadriga yeta bilgan hamda ularga rioya qiladigan shaxsgina mustaqil O'zbekistonimizning ertasini yaratadi. Shu bois o'quvchi-yoshlarni milliy qadriyatlar, axloqiy fazilatlar asosida tarbiyalash bugungi kunda alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Ahmad Yassaviyning orif, Farobiyning fozil shaxs, Alisher Navoiyning komil inson haqidagi fikrlari bugun ham ma'naviy qadriyatlarni rivojlantirishda asosiy dastur hisoblanadi. Vatanimiz istiqlolini mustahkamlashda ma'naviy sog'lom avlodni voyaga yetkazish va ularda axloq- odob haqidagi milliy urf- odatlarimizni shakllantirish zarur.

Farzandlarimizning kelajakda komil inson bo'lib yetishishlarida oila va jamiyatda yaxshi tarbiya olishning o'rni beqiyosdir. Ota-ona, ustoz-murabbiylar, rahbar va yoshi kattalar qancha madaniyatli, odobli bo'lsa, shu jamiyat va muhitda o'sayotgan shaxslar ham shunchalik odobli bo'lib yetishadi. Bunday sermas'uliyat ijtimoiy ishni amalga oshirish, ya'ni yoshlarimizning odobli, xushxulqli, vijdoni pok kishilar bo'lib yetishishlari uchun o'z xulq- atvorimiz bilan ularga yaxshi ibrat va namuna bo'lishimiz bugungi kunning dolzarb masalasi hisoblanadi.

O'smir va o'spirinlar ko'pincha ustozlari va kattalarning tashqi yashash tarzidan o'rnak oladilar. Tarbiyachi hamma vaqt o'z so'ziga amal qilishi va so'zining ustidan chiqishi kerak. Ibratning aynan shu jihati komil inson tarbiyasida katta ahamiyatga ega.

Ibrat tarbiyasi insonni qadimdan qiziqtirib kelgan. Bu ayniqsa, Yunonistonning mashhur mutafakkirlari Aflotun va Arastuning nomi bilan bog'liq pandnomalardan keng o'rin olgan. Arastuning aytishicha, tarbiyachining o'zi tarbiya ko'rgan, insoniy fazilatlarni egallagan bo'lishi darkor."Shuni bilgingki, - deydi Arastu, -ta'lim-tarbiya bilan shug'ullanuvchi odam o'zi tarbiya ko'rmagan bo'lsa, boshqalarni tarbiya qila olmaydi. Xulqi yaxshi kishi boshqalarni yaramas va iflos ishlarga boshlay olmaydi. Agar sen o'z o'quvchingni tarbiyalamoqchi bo'lsang, avval o'z ruhingni yaxshilashdan boshla. Mabodo o'zgalar aybini bartaraf etmoqni ixtiyor etsang, bundan oldin o'z nafsingni nuqson va illatlardan tozalashing zarur. Ammo ko'zi ojiz bo'lgan kishi qanday qilib ko'rga yo'l ko'rsata oladi? Xor va tuban kishi boshqalarga obro' va qadr-qimmat ato qila oladimi?"

Buyuk ajdodlarimiz ilm-fanning qaysi sohasi bilan shug'ullanmasin, inson ma'naviyatini shakllantirishga, ta'lim-tarbiya masalalariga alohida e'tibor berganlar. Jumladan, Farobiyning "Fozil odamlar shahri", "Baxt –saodatga erishuv haqida", Ibn Sinoning "Qush risolasi", Abu Rayxon Beruniyning "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" kabi asarlari inson shaxsini, uning axloqiy tarbiyasini, ma'naviyatini shakllantirish muammosini tahlil etishga bag'ishlangan. Ma'naviy tarbiya masalalari Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig", Kaykovusning "Qobusnoma", Ahmad Yugnakiyning "Hibatul xaqoyiq", Sa'diyning "Guliston", Alisher Navoiyning "Mahbub ul qulub", "Hayratul abror", Abdulla Avloniyning "Turkiy gulistin yoxud axloq" asarlarida yoritilgan. Abdulla Avloniy o'zining "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida inson axloqi xususida fikr bildirib, shunday deydi: "Tarbiya biz uchun yo hayot - yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat –yo falokat masalasidir".

Alisher Navoiy "Mahbub-ul-qulub" asarida yozganidek, odob –ulug'lar ko'nglida yoshlarga mehr uyg'otadi va u odobli yoshlarga bo'lgan muhabbat ko'ngilda abadiy qoladi. Yoshlarni ko'zga ulug' qilib ko'rsatadigan fe'l- atvori odobdir, odoblilarning yurish- turishida xalq ulug'vorlik ko'radi...

Biz ta'lim va tarbiya tizimining barcha bo'ginlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirishni o'zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz. Yosh avlod tarbiyasi haqida gapirganda, Abdurauf Fitratning quyidagi fikrlariga har birimiz, ayniqsa, hayotga endi kirib kelayotgan o'g'il- qizlarimiz amal qilishlari lozim." Xalqning aniq bir maqsad sari harakat qilishi, davlatmand bo'lishi, baxtli bo'lib izzat- hurmat topishi, jahongir bo'lishi yoki zaif bo'lib

xorlikka tushishi, baxtsizlik yukini tortishi, e'tibordan qolib, o'zgalarga tobe va qul, asir bo'lishi ularning o'z ota-onalaridan bolalikdan olgan tarbiyalariga bog'liq"- deya ta'kidlab o'tilgan.

Buyuk mutafakkir va ma'rifatparvarlarning tarbiyaga oid qarashlari o'tgan asr boshida millatimiz uchun qanchalar muhim bo'lgan bo'lsa, oradan qancha yillar o'tib hozirgi kunda ham biz uchun shunchalik, balki undan ham ko'ra muhimdir.

Demak, bugungi yoshlarimizning kamoloti va unga mos dunyoqarashi muntazam ravishda takomillashib ,rivojlanib borishida ibrat –namunaning o'rnini beqiyosdir.Bu o'z navbatida Ozod va Obod Vatan, erkin va farovon hayot yaratuvchilarining ongli a'zolarini tayyorlashni kafolatlaydi. Bu olam aslida ma'rifat va uning o'zagini tashkil etuvchi tarbiya tufayli go'zal va rang- barang. Tarbiya ziyosi tufayli ko'ngillar ravshan, qalblar xotirjam, umrlar mazmundor.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev "Ta'lim -tarbiya tizimi: taraqqiyotning yangi tizimi", 2-noyabr 2020 –yil.
2. A.Navoiy "Tanlangan asarlar" G'.G'ulom nomidagi NMIU , Toshkent -2020.
3. A.Avloniy "Tanlangan asarlar" 2-jild, "Ma'naviyat" nashriyoti, Toshkent-2009.
4. A.Haydarov "Inson kamoloti va milliy- ma'naviy qadriyatlar", Toshkent-2008.
5. U.Mahkamov " Axloq – odob saboqlari" "Fan" nashriyoti, Toshkent-1994.

MILLIY ONG - MILLIY O'ZLIKNI ANGLASHDA MUHIM OMIL

Kenjayeva Sevinch Shamsiddin qizi

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Tarix fakulteti
Milliy g'oya manaviyat asoslari va huquq talimi yo'nalishi 3-bosqich talabasi*

ANNOTASIYA

Ushbu maqolada milliy ong va milliy o'zlikni anglash tushunchalarining o'zaro bog'liqligi, mustaqillik yillarida xalqimizning milliy o'zlikni anglash yo'lida olib borilgan fidokorona xizmatlari, shuningdek, tarixiy xotirani va diniy qadriyatlarni tiklash milliy tiklanishining, o'zlikni anglashning muhim omili ekanligi borasida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Milliy ong, milliy o'zlikni anglash, milliy g'urur, milliy iftixor.

Milliy ong – har bir millat yoki elatning uzoq tarixiy taraqqiyoti, turmush tarzi, ma'naviy-diniy e'tiqodi, madaniy rivoji jarayonida shakllangan dunyoqarashi, tafakkuri, e'tiqod va ishonch tuyg'ularini ifodalovchi tushuncha. Millat kishilarning barqaror tarixiy birligi bo'lib, umumiy turmush, til, madaniyat, ong va ruhiyatning birligi, o'ziga xosligi negizida qaror topgan. Milliy ong ijtimoiy ishlab chiqarish faoliyati, boshqa millatlar bilan muloqoti jarayonida paydo bo'ladi. U til bilan uzviy bog'liqdir. Tilda ifoda etilgan buyum, hodisa va raqamlar milliy ongda o'z ifodasini topadi va subyektiv obrazlar tariqasida bilimga aylanadi.

Milliy ong – milliy birlik va birdamlik tuyg'usi shakllanishining asosidir. Shu bilan bir qatorda milliy ong milliy o'zlikni anglash tushunchasi bilan ham chambarchas bog'liqdir. Millat mavjud bo'lishi uchun til, hudud va ma'naviyat asosiy shart bo'lgani kabi milliy o'zlikni anglash ham asosiy zaruriy shart hisoblanadi. O'zlikni anglash o'z mohiyatiga ko'ra millat va elatlar uchun xos bo'lgan ma'naviyat xususiyatlarini ifoda etib, o'z funksiyasiga ko'ra milliy manfaatlarni himoya qiladi.

Har bir millat va elatning o'zini real mavjud sub'ekt, muayyan moddiy va ma'naviyboyliklarini ifodalovchi etnik birlik, til, urf-odatlar, an'analar, qadriyatlarga mansubligini, manfaatlar va ehtiyojlar umumiyligini tushunib yetishga milliy o'zlikni anglash, - deb ataladi. Milliy o'zlikni anglash millatning muhim belgisi sifatida, faqat uning manfaatlarini ifodalab yoki himoya qilish bilan cheklanmaydi, balki shular bilan birga uning abadiylikini ta'minlab turuvchi mustahkam qo'rg'on hamdir. Siyosiy ma'naviyati, milliy ongi rivojlangan, milliy jihatdan o'zini o'zi anglab etgan xalq, millat mustaqillikning buyuk kuchiga aylanadi. Millatning, xalqning kuch qudrati uning soni bilan o'lchanmaydi, balki siyosiy yetukligi, milliy ongning o'sganligi, milliy g'ururi, milliy hissiyoti, milliy tuyg'uning qay darajadali, o'z-o'zini anglab etganligi, milliy uyushganligi bilan belgilanadi.

Mustaqillikning dastlabki kunlarida milliy o'zlikni anglashning o'ziga xos xususiyati shunda bo'ldiki, milliy qadriyatlardan ko'ra diniy qadriyatlarni ko'tarish ustivorlikni tashkil qildi. Buning ob'ektiv sababi bor edi. Xususan, o'zbek xalqi ma'naviyati va ma'rifati rivojlanishining sho'rolar hukmronligi o'rnatilgungacha bo'lgan davri islom ma'naviyat va ma'rifati bilan chambarchas bog'langan bo'lib, u millatimiz ongi va ruhiyatining muhim qismini tashkil qilib kelgan. Xuddi shuning uchun ham bolsheviklar islomga qarshi kurash yo'li bilan millatni ham yo'q qilish mumkin, deb hisoblaganlar va shu siyosatni izchillik bilan amalga oshirishga intilganlar. Muhtaram birinchi prezidentimiz Islom Karimov ta'kidlaganlaridek, «Tarixdan ma'lumki, bir xalqni o'ziga tobe qilishni istagan kuchlar, avvalo uni o'zligidan, tarixidan, madaniyatidan judo qilishga intiladi».

Mustaqillikni qo'lga kiritganimizdan keyin tarixiy xotirani va diniy qadriyatlarni tiklash milliy tiklanishining, o'zlikni anglashning muhim omili sifatida ustuvor bo'lib keldi. U milliy birlikni mustahkamlashda va milliy taraqqiyotni yangi bosqichga ko'tarishda amaliy ahamiyat kasb etdi. Milliy o'zlikni anglash jadal suratlar bilan o'sib borishiga qaramasdan, O'zbekistonda millatlararo va fuqarolararo nizolarning bo'lmaganligi, ularning oldi olinganligi o'zbek millati uchun vazminlik, bag'rikenglik va boshqa millat vakillariga nisbatan hurmat kabilar xos bo'lgan xususiyatlardan sanaladi. Bilamizki, o'zbeklar o'z atrofida yashayotgan boshqa millat va elat vakillariga nisbatan do'stlik, birodarlik, hamkorlik, o'zbek xalqiga xos mehroqibat tuyg'ularini saqlab qola olganligi milliy o'zlikni anglashdagi yana bir o'ziga xos xususiyat hisoblanadi.

„ Milliy o'zlikni anglash deb ko'p gapiramiz. Lekin shunga munosib bo'lyapmizmi, degan tuyg'u meni qiynaydi, — dedi Shavkat Mirziyoyev. — Otabobolarimiz qiyin sharoitlarda, mehnat-mashaqqat bilan qanday buyuk ishlarni amalga oshirgan. Jadid bobolarimizni ham bekorga qatag'on qilishmagan. Chunki bilishardiki, ilm, g'urur, davlatchilik bizning qonimizda bor. Bu yerda hamma buyuk allomalarimizning ovozi eshilib turadi.

Milliy o'zlikni anglash jarayonini amalga o'stirish yo'lida mustaqillikni mustahkamlashga fidoyi bo'la oladigan, jonkuyar, —muhtaram birinchi prezidentimiz Islom Karimov ta'biri bilan aytganda, «Biz fidoyi vatanparvarlarni tarbiyalashimiz», «Elim deb, yurtim deb yonib yashovchi, shu yo'lda hatto jonini ham ayamaydigan», «o'zidan so'ng ozod va obod Vatan qoldiradigan» farzandlarni tarbiyalashimiz zamon va mustaqillik talabidir. Bunga yurtimizda yashayotgan har bir kishi millatidan qat'i nazar mas'ul bo'lmog'i lozim. Yoshlarimiz tafakkurida o'zligini unutmaslik, otabobolarning muqaddas qadriyatlarini asrab-avaylash va hurmat qilish fazilatini qaror toptirish, ularning, men o'zbek farzandiman, deb, g'urur va iftixor bilan yashashiga erishish ma'naviy tarbiya ishimizning markazida turmog'i lozim.

Xulosa qilib aytganda, har biz o'zbek fuqarosi o'zida milliy ong, milliy g'urur va iftixor tuyg'ularini shakllantirishi lozim. Yoshlar ongi va qalbiga vatanga muhabbat va mas'uliyatlilik tuyg'usi singdirilsagina vatan ravnaqi yo'lida fidoyi farzand bo'lib kamol topishadi. Milliy o'zlikni anglash ruhiy, his-hayajon, ehtiros omilidir. Agarda milliy o'zlikni anglash rivojlangan bo'lsa, yuqorida qayd etganimizdek, millatning manfaatlariga, ayniqsa sha'ni, qadr qimmatini, obro'-e'tibori, g'ururi poymol etilishiga qaratilgan harakatlar yuzaga kelgan sharoitlarda, millatning barcha vakillari birlashib ketadilar, hatto millatning ichida o'zaro muxolafatda bo'lgan tomonlar ham millatning sha'ni, g'ururi, obro'-e'tiborini himoya qilish manfaati yo'lida birlashadilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. –Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU,2018.
2. Karimov I.A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. 2 T., -T.: «O‘zbekiston», 1996.
3. Nigmanova U.B. Globallashuv sharoitida milliy-madaniy meros va qadriyatlarni saqlash zaruriyati. Mug'allim ham uzluksiz bilimlendiru 2023y.
4. Milliy yuksalish strategiyasi fanidan o'quv-uslubiy majmua Toshkent-2023. U.B.Nigmanova, A.M.Rasulova.

THE IMPORTANCE OF CONNECTION WITH THE OUTSIDE ENVIRONMENT AND GROWING THE WORLD VIEW OF CHILDREN IN NEED OF SOCIAL PROTECTION

Namangan region, Yangiurgan district

There are 20 specialized ones belonging to MMTB

Khamdamova Farogat Zakirjanovna

educator of the branch state MTT

Abstract: this article is written about the importance of travel tourism for children in need of social protection, connecting with the external environment.

Key words: social protection, continuous education and training.

Tourism entered the 21st century as a socio-economic system that has a significant impact on the world economy. According to the information of world tourism organizations, it makes up 10% of the production and service turnover in the world. If we pay attention to the world scene today, we can see that international tourism and domestic tourism are strong exports of goods and services. Tourism is the study of history, getting to know other nations and peoples, and enjoying their cultural monuments. , is also an economic flow.

In order to carry out this activity, each country should train qualified personnel and experts, as well as meet the needs of the country's population and tourism resources. If we refer to the past period, attention to tourism in Japan and China was at a very low level. Outbound and inbound touristic potential was almost not formed in these countries. Because most of the population is engaged in agriculture. Today, these countries are among the most attractive regions of tourism. Every tourist area, every country and city strives to use tourism resources wisely for economic benefit and income. As the desire is strong, climbing to the top requires effort. The specific political orientations, economic views, and the traditions and values of the society of any country play an important role in its development. To take a leading role in the tourism system it is necessary to take into account the problems and shortcomings of local residents who receive foreign tourists. It is necessary to adapt the incoming tourist activity and the host environment. If the disparity coefficient shows a large difference, tourism may not be realized. In this case, tourism requires a lifestyle of socio-economic and cultural potential of the population.

Today, attention to domestic and foreign tourism in our country is becoming a more urgent issue. The Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated February 3, 2018 "On additional organizational measures to create favorable conditions

for the development of the tourism potential of the Republic of Uzbekistan" is a clear proof of this.

As one of the most important factors of socio-economic development, the decree provided for the implementation of various practical activities in order to rapidly develop domestic tourism, to acquaint citizens with the cultural and historical heritage and natural resources of our country.

Taking into account that 60% of the population of our country are young people, we should understand that the development of youth tourism is one of the most pressing issues today. Because today's youth is the main layer that determines the perspective and future of tomorrow. The economic development of the country, especially the development of tourism, is in the hands of young people. There are some shortcomings in the organization of youth tourism in our country.

Abu Nasr Farabi - "The transformation of forces into action is realized with the help of experience. A person who, after conducting an experiment, is mistaken in thinking about the opposite of the true nature of things in these experiments and actions, is not perfect, but the one who gains the most experience in this work is the most honorable and the most perfect person." - he says. In today's era of economic growth, it is necessary to discover a new way based on experiences rather than contradictions.

What issues should be paid attention to in order to develop youth tourism in Uzbekistan?

In this case, taking the following practical actions will determine the starting point of the goal. That is, the study of the evolution of tourism and the analysis of the situation of the young people in it. Today there are young people from different walks of life in our society. We will divide them into the following content and types:

- 1) young people with full socio-economic potential;
- 2) young people with poor socio-economic opportunities;
- 3) young people in need of social and economic assistance;
- 4) young people living in the non-industrialized part of the region;
- 5) young people who are economic providers in the family;
- 6) young people deprived of parental support.

If we connect the above classification to each other and give it a practical tone, the potential of becoming one of the mature individuals who have their place in the society shows a high indicator if young people of every stratum use the opportunities created more.

Here, another important factor is the initial stage in the creation of youth tourism in our country - coverage of different classes in terms of age:

- 1) children in preschool educational institutions;
- 2) school-aged children;

3) young people in higher education.

Today, the development of youth tourism in our country is important not only from the point of view of its impact on the country's economy, but also on the education of young people. This can be justified as follows:

Firstly, to develop a sense of knowledge of history and interest in material and cultural heritage;

Secondly, spending the free time of young people effectively;

Thirdly, to realize the true essence of the rich spiritual heritage of the great scholars of our country;

Fourth, prevention of joining extremist and terrorist groups;

Fifth, to form the spirit of love and loyalty to the Motherland;

Sixth, practical development of knowledge and skills from various disciplines (geography, psychology, ethnography, law, economics, informatics);

Seventh, to strengthen feelings of national pride and pride.

Therefore, the program "Travel around Uzbekistan" should be used for the younger generations first.

We believe that it is appropriate to use the following effective methods of youth tourism development:

The first method is to publish material, cultural and spiritual monuments of our country in the form of a collection of books for children in pre-school educational institutions and prepare cartoons about it;

The second method is to prepare video discs about historical monuments and great scientists in the textbooks of students studying at school, that is, live and reliable delivery of the topics covered by the textbook;

The third method is to organize various festivals in important places in cities, districts, and villages;

The fourth method is to gradually organize competitions among young people and introduce the "Travel around Uzbekistan" ticket to the winners;

The fifth method is to create a charity fund and organize 24-hour trips in order to increase the educational potential of young people and children living in the most remote areas and to awaken the spirit of social equality and indifference to the fate of the nation;

The sixth method is to make videos about historical monuments, material and spiritual heritage for pre-school education, secondary and general education, as well as higher education institutions and present them to regular young people.

In conclusion, as the philosopher-poet Bedil said: "If the first stone of the building's foundation is laid crookedly, even if the building's head reaches the stars, it will remain crooked." We hope that the above methods will determine the correct and

purposeful development of youth tourism in Uzbekistan, as well as the development stage of the educational process.

Also, youth tourism has a significant impact on the social, cultural and educational spheres of the country. Respecting the dreams and hopes of the whole society and creating an environment based on fairness, mutual understanding among people, mutual trust among young people and a high level of loyalty to the country will serve as a factor. Also, young people should be able to carry out touristic activities, employment, social and economic self-fulfillment, perfect knowledge of the area they live in, interest in historical monuments in our country, love for the spiritual heritage of the Allamas. shapes them.

References:

1. <https://arxiv.uz>
2. Mirzayev M, Aliyeva M. Basics of tourism. - Tashkent. "Publication of the National Society of Philosophers of Uzbekistan", 2011.
3. Abu Nasr Farabi. City of virtuous people. - Tashkent "Yangi Asr Avlodi", 2018.

AUTIZM BOLALAR BILAN OLIB BORILADIGAN USULLAR

Nabiyev Ravshanjon Shavkatjon o'g'li

Qo'qon DPI Maxsus pedagogika kafedrasi o'qituvchisi

Ahmadaliyev Otabek Ravshanbek o'g'li

Qo'qon DPI Oligofrenopedagogika yo'nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada autizm sindromiga chalingan bolalarni bilan olib boriladigan usullar atroflicha keltirib o'tilgan. Ularda uchraydigan o'qish va yozish haqidagi ishlari xususida so'z yuritilgan. Autizm sindromli bolalarni maktabga tayyorlashda turli usul va vositalar foydalanilgan. Muloqotning psixologo-pedagogik usullari orqali autizm sindromli o'quvchilar o'rganilishi ochib berilgan.

Kalit so'zlar. Autizm, usul, muloqot, nutq faoliyati, bilish jarayonlari, spektr, maktab ta'limi, xulq-atvor, diqqat, xotira, tafakkur.

Autizm bugungi kunda tez rivojlanib borayotgan kasalliklardan biri hisoblanadi. Xususan, ular bilan olib boriladigan usullar birmuncha qiyinligi bilan ajralib turadi. Ulardan ayrimlarini keltirib o'tamiz.

1.Bola bilan a'loqa o'rnatish bosqichi – bunda magnitli jetonlar, ko'rgazmali dars taxtasi, bola yoqtiradigan biror buyum, yegulik yoki o'yinchoqdan foydalaniladi.

Bolani so'rashga o'rgatish- bunda bola yoqtirgan narsadan foydalaniladi.

a) 1-bosqich – dastlab bolaga so'ragan narsasi hech qanday talablarsiz beriladi. So'ngra bola hech qanday rasmi bo'lmagan kartochkani defektologga beradi va xoxlagan narsasini oladi. Bola talabni tushunmasa unga yordamchi “farishta” ko'maklashadi.

b) 2-bosqich – bola hech qanday rasmi bo'lmagan kartochkani defektologga uzoq masofadan topib olib kelishi kerak. Evaziga o'zi xoxlagan narsasini oladi.

c) 3-bosqich – bola o'zi xoxlagan narsani rasmi tushirilgan kartochkani defektologga berishi kerak. Shundan keyingina shu narsani oladi.

d) 4-bosqich – bola o'zi xoxlagan narsani rasmi tushirilgan kartochkani olib keladi bu paytda defektolog bolaga teskari qarab turadi bola kelib defektologni orqasidan chaqirishi kerak bo'ladi. Shundagina o'zi xoxlagan narsasini oladi.

Izoh: yordamchi “farishta” bu bola harakatlarini uni orqasidan turib nutqsiz boshqaruvchi shaxs.

Bolani jetonga o'rgatish.

Jarayonning borishi:

-bolaga darsda otirgan o'quvchi rasmi tushirilgan kartochka namuna sifatida ko'rsatiladi va ogohlantiriladi;

“sen bir oz o'ynaysan, keyin dars”

-ogohlantirish 3 marta amalga oshiriladi. Birinchi ogohlantirishda 3 minut, ikkinchi ogohlantirishda 1 minut, uchinchi ogohlantirishda esa 15 sekund kutiladi;

3 ogohlantirishdan so'ng "Endi dars" deb bola stolga o'tgaziladi. 10 ta jeton birma bir qo'yiladi.

-jetonlar tugagach tanaffus berilib bola stoldan turgaziladi. tanaffus qongiroqcha rasmi aks etgan qogoz orqali tushuntiriladi. "sen dars qilding, endi tanaffus"

Eslatma: har bir dars oxirida ragbatlantirish uchun bola yoqtiradigan buyum yoki yegulik beriladi. Bu uni darsga yanada qiziqtirishga yordam beradi. dars boshlangach esa ragbat uchun berilgan narsa olib qo'yiladi.

2. Bolada taqlid munosabatini shakllantirish.

Dars ikki xil usulda olib boriladi:

a) nutqsiz – defektolog bolaga turili harakatlarni unga taqlid asosida bajarishga undaydi bunda har bir harakat oldidan "bajar" buyrug'idan foydalanadi.

Masalan

- Chapak chalish;
- Qo'lini ko'tarish;
- Taqillatish;
- Burnini ushlash;
- Boshini ushlash;
- Barmoqlarini bir-biriga tekkazish;
- Ko'zini ko'rsatish;
- Sakrash;
- Oyoqlarini to'ppilatish;
- Qo'llarini bir biring ustidan aylantirish kabi harakatlar.

b) nutqli usul – o'qituvchi bolaga harakatlarini unga taqlid asosida bajarishga undaydi.

Bunda u harakatlarni nomlaydi:

- chapak chal
- qo'lingni ko'tar
- taqillat
- burningni ko'rsat
- qulog'ingni ko'rsat
- ko'zingni ko'rsat
- boshingni ko'rsat
- aylan
- o'rningdan tur
- o'tir... kabilar

Har bir to'gri bajarilgan harakat uchun bittadan jeton qo'yiladi .10 ta jetondan so'ng tanaffus beriladi .

3.Moslarini birlashtirish va guruhlashni o'rgatish bosqichi .

Moslarini birlashtirishni o'rgatish 3 usulda olib boriladi;

1.Mos ranglarni birlashtirish

-bunda 10 xil rangli doirachalar 2 tadan kesib tayorlab olinadi.Stolga 10 xil rang terib chiqiladi .Ularning jufti defektologning qo'lida bo'ladi.

-defektolog ranglarni bitta –bitta bolaga beradi. Bola rangni mos rang ustiga qo'yishi kerak.

-Bola bajara olmasa defektolog yordam beradi.

2.Mos sonlarni birlashtirish.

- bu usul ham yuqoridagi usul kabi amalga oshiriladi.0 dan 9 gacha sonlar 2 tadan tayorlab olinadi .Bola bir xil raqamlarni ustma ust qo'yishi kerak.

3.Mos harflarni birlashtirish. Bu usul ham yuqoridagi usullar kabi amalga oshiriladi.

Eslatma ; yuqoridagi usullar bolaga rang , harf yoki son o'rgatish uchun emas balki oxshashlikni topishni o'rgatish uchun amalga oshiriladi.

Guruhlashni o'rgatish.

Bolaga guruhlashni o'rgatishda turli buyumlar to'plamlaridan foydalaniladi.

Masalan; qoshiqlar to'plami, sanchqilar to'plami ,taroqlar to'plami , stakanlar to'plami ,qalamlar to'plami , ruchkalar to'plami kabi.

- Dastlab 2 xil buyum to'plamidan foydalaniladi.

- Stol ustiga 2 ta oq fon qo'yiladi.buyumlar to'plamidan birma bir beriladi .Bola 2 xil buyumlar toplamlarini 2 ta fonda ajratishi kerak.

- Agar vazifani bajarishda xatolikka yo'l qo'yilsa defektolog yordam beradi .

- Buyumlar guruhlari 5 tagacha ko'paytirib boriladi.

Eslatma; bolaning bilish darajasidan kelib chiqib birdaniga 3,4,5 tagacha buyumlar to'plamidan foydalanish mumkin.

4.Yozish ko'nikmalarini shakllantirish bosqichi.

Bu bosqich ham o'z ichiga yana 4 bosqichni ichiga oladi:

1.Chiziq ustidan yozish .

- bunda oqituvchi bolaga turli shakllarni cizib beradi .Bola chiziqlar ustidan yozib chiqishi kerak bo'ladi. Ishni mustaqil bajarmaguncha defektolog bolaga yordam beradi.

Xulosa o'rnida autizm sindromli bolalarning ota –onalari bilan so'rovnoma o'tgazishdan maqsad ulardagi autizmga mos belgilarni aniqlashdir. Bunda ota-onalar 4 ta yo'nalish bo'yicha berilgan savollarga ha ,yo'q, ba'zida deb javob berdilar, natijalar esa hisoblab chiqildi. Natijalarga kora 15 ta bola ichidan 5 tasi yengil darajadagi autizm sindromi, 8 tasida o'rta darajadagi autizm sindromi, 2 tasida og'ir

darajadagi autizm sindromi belgilari mavjud ekani aniqlandi. Lekin shuni unutmash kerakki birgina so'rovnomaning o'zidayoq bolaga umumiy xarakteristika berib bo'lmaydi. shunga tayangan holda biz keying ishimizni bolani erkin muhitda kuzatishga harakat qildik. buni uchun biz natijalari turlicha bo'lgan 3 ta bolaning o'ziga hos harakatlarini kuzatib bordik va kuzatuv natijalarini qayd ettik. Natijalarga ko'ra ularda umumiy belgilar va shu bilan birga o'ziga xos hatti -harakatlar kuzatildi. Ulardagi umumiy belgilarga ko'zga qaramaslik, atrofdagilarga be'etiborlik, o'z ismiga reksiyaning kamligi, o'yinchoqlarni to'g'ri o'ynamaslik, ma'noli nutqning yo'qligi, o'z olamida sayr qilish kabi belgilarni oldik. Demak autizm sindromli bolalarda yaqqol ko'zga tashlanadigan jihat bu atrof-muhit bilan aloqaning yo'qligi hisoblanadi. korreksion –tarbiyaviy ishlardan ko'zlangan maqsad ham avvalo ularni ijtimoiy muhitga qo'shish va o'z qobig'idan chiqarishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: “Ўзбекистон”, 1992 й.
2. Ўзбекистон Республикасининг "Таълим тўғрисида"ги Қонуни. Т.: "2020 й. [хтпс://www.lex.uz/acq/16188](http://www.lex.uz/acq/16188)
3. Ўзбекистон Республикасининг «Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонуни. Т.: 2008 йил.
4. Shavkatjon o'gli, Nabiye Ravshanjan. "METHODS OF STUDYING THE EDUCATIONAL ACTIVITY OF MENTALLY WEAK STUDENTS OF Q HOME CLASS ON THE BASE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES."
5. O'gli, Nabiye Ravshanjan Shavkatjon. "Methods of studying the educational activity of mentally weak students of Q home class on the base of innovative technologies." *Asian Journal of Multidimensional Research* 11.12 (2022): 21-25.
6. Shavkatjon o'gli, Nabiye Ravshanjon. "INTELEKTIDA NUQSONI BO'LGAN O'QUVCHILARNING XULQ-ATVORINING O'ZIGA XOSLIGI." (2023): 140-145.
7. Shavkatjon o'gli, Nabiye Ravshanjon. "TA'LIM JARAYONIDA AUTIZMLI FARZAND TARBIYALAYOTGAN OTA-ONALAR BILAN ISHLASH USULLARI." (2023): 128-132.
8. Shavkatjon o'gli, Nabiye Ravshanjon. "CONDUCT A CULTURE OF STUDENTS WHO ARE DEFICIENT IN INTELLIGENCE THE WAY OF THE FORMATION." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 11.3 (2023): 551-557.
9. Nabiye, Ravshanjon, and Otabek Ahmadaliyev. "MAKTABGACHA YOSHDAGI AQLI ZAIF BOLALARNING NUTQ XUSUSIYATLARINI YANADA

ТАКОМИЛЛАСHTИРИШ." *Евразийский журнал академических исследований* 3.10 (2023): 363-367.

10. Nabiyev, Ravshanjon, and Otabek Ahmadaliyev. "МАКТАБГАЧА YOSHDAGI AQLI ZAIF BOLALARNING NUTQ XUSUSIYATLARINI YANADA TAKOMILLASHTIRISH." *Евразийский журнал академических исследований* 3.10 (2023): 363-367.

11. Shavkatjon o'g'li, Nabiyev Ravshanjon. "Boshlang 'Ich Sinf Aqli Zaif O 'Quvchilar Nutqini O 'Stirish." *Research And Education* 1.1 (2022): 263-267.

12. Ogli, Nabiev Ravshanjon Shavkatjon, and Quchqorova Farida Erkin Qizi. "Features of the Higher Nervous Activity and Psychic Processes of Students with Intellectual Deficiencies." *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching* 19 (2023): 146-151.

13. Nabiyev, R. Sh. "МАКТАБГАЧА YOSHDAGI AQLI ZAIF BOLALARNING SHAXSI VA SHAXSLARARO MUNOSABATI XUSUSIYATLARINI O 'RGANISH METODLARI." *Science Promotion* 1.2 (2023): 129-134.

14. Ogli, Nabiyev Ravshanjon Shavkatjon, and Ortiqboyeva Parizoda Ismoiljon Qizi. "Families of Children with Defects in the Development of Pedagogical-Psychological Work." *Journal of Pedagogical Inventions and Practices* 19 (2023): 143-146.

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги 4947-сон Фармони.

16. Сборник материалов ИИ научно-практической конференции с международным участием «Семья особого ребенка» (19 ноября 2020 г., г. Москва)

17. Ауталипова У.И. Психолого-педагогические проблемы в воспитании детей дошкольного возраста в условиях семьи. В сб. мат-лов межд. конф.

«Новые подходы и пути обучения, воспитания, коррекции и интеграции детей с проблемами в развитии». Бишкек, 1998.

18. Васильева, А.К. Структура семьи. // А.К. Васильева М.: Педагогика, 1988. – 164с.

19. Венгер, Л.А., Домашняя школа. // Л.А. Венгер М.: Просвещение, 1994. – 352с.

20. Воспитание и обучение детей во вспомогательной школе./Под ред. В.В. Воронковой. М.: Школа – Пресс, 1994. – 190 с.

AUTIZM SINDROMINING BOSHQA KASALLIKLARDAN FARQI

Nabiyev Ravshanjon Shavkatjon o'g'li

Qo'qon DPI Maxsus pedagogika kafedrasi o'qituvchisi

Xoliqova Moxira Ro'zali qizi

Qo'qon DPI Oligofrenopedagogika yo'nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada autizm sindromiga chalingan bolalarni boshqa kasalliklardan farqining xususiyatlari ilmiy va nazariy jihatdan atroflicha keltirib o'tilgan. Ularda uchraydigan kasalliklar va farqlari, muloqotning turli xususiyatlari haqida maktabga tayyorlash ishlari xususida so'z yuritilgan. Autizm sindromli bolalarni maktabga tayyorlashda turli usul va vositalar foydalanilgan. Muloqotning psixologo-pedagogik usullari orqali autizm sindromli o'quvchilar o'rganilishi ochib berilgan.

Kalit so'zlar. Autizm, muloqot, nutq faoliyati, bilish jarayonlari, spektr, maktab ta'limi, xulq-atvor, diqqat, xotira, tafakkur.

Autizm va aqliy zaiflik. Autizm va aqliy zaiflikning asosiy farqi shundaki, autizm bu erta bolalikdan boshlab, boshqa odamlar bilan muloqot qilish va munosabatlarni shakllantirishda, intellektual faoliyat normal bo'lgan til va mavhum tushunchalardan foydalanishda katta qiyinchiliklar bilan ajralib turadigan ruhiy holatdir. ¹Aksincha, aqliy zaiflik yoki intellektual nogironlik intellektual va moslashuvchan faoliyatning sezilarli darajada buzilganligi bilan tavsiflangan umumlashtirilgan neyro-rivojlanish kasalligidir. hisoblanadi. Autizm xarakterlidir buzilgan ijtimoiy shovqin, og'zaki va og'zaki bo'lmagan muloqot va cheklangan va takrorlanadigan xatti-harakatlar. Autizmning alomatlari uch yoshga to'lgunga qadar sodir bo'ladi. Odatda remissiyasiz barqaror yo'nalishni kuzatib boradi. Autizm bilan og'rikan insonlar ba'zi jihatlari bilan jiddiy buzilgan bo'lishi mumkin, ammo boshqalarda normal yoki hatto yuqori darajadagi. Aqliy qoloqlik nima? Aqliy qoloqlik uchun uchta mezon bajarilishi kerak aqliy zaiflikni diagnostikasi yoki intellektual nogironlik: umumiy aqliy qobiliyatlarning kamchiliklari, bir nechta muhitda moslashuvchan xulq-atvorning bir yoki bir nechta sohalarida sezilarli cheklovlar (moslashuvchan xulq-atvorni baholash shkalasi, ya'ni aloqa, o'z-o'ziga yordam berish ko'nikmalari, shaxslararo ko'nikmalar va boshqalar bilan o'lchanadi) va cheklovlar bolalik yoki o'spirinlik davrida aniq bo'ldi. Umuman olganda, intellektual nogironlarning IQ darajasi 70 dan past, ammo IQ darajasi birmuncha yuqori, ammo moslashuvchan faoliyatida jiddiy buzilishlar bo'lgan shaxslar uchun klinik mulohaza zarur bo'lishi mumkin. Autizm: Autizm kuchli genetik asosga

¹ <https://lafayettefirefighters.com/uz/difference-between-autism-and-vs-mental-retardation>

ega, garchi autizm genetikasi murakkab va tushunarsiz bo'lsa. Aqliy qoloqlik: Aqliy qoloqlik odatda 25% hollarda genetik sababga ega. Biroq, ko'p hollarda hech qanday sabab topilmadi. Qizilcha, toksinlar, ko'k yo'tal, qizamiq, menenjit, to'yib ovqatlanmaslik va boshqalar kabi aqliy zaiflikni keltirib chiqaradigan ko'plab ekologik sabablar mavjud.

Autizm: autistik chaqaloqlar ijtimoiy ogohlantirishlarga kamroq e'tibor berishadi, tabassum qilishadi va boshqalarga kamroq qarashadi va o'z ismlariga kamroq javob berishadi. Ular kamroq ko'z bilan aloqa qilishadi va narsalarga ishora qilish kabi o'zlarini ifoda etish uchun oddiy harakatlarni ishlatish qobiliyatiga ega emaslar. Ular qo'lni silkitib qo'yish, boshni silkitib qo'yish yoki tanani silkitib qo'yish kabi takrorlanadigan harakatlarni amalga oshiradilar va ular ob'ektlarni stakka yoki chiziq'larga joylashtirish kabi qoidalarga rioya qilishlari kerak edi. Ular, shuningdek, bitta televizion dastur, o'yinchoq yoki o'yin bilan mashg'ul bo'lish kabi juda cheklangan diqqat, qiziqish yoki faoliyatga ega. Autizm: Autizm uchun erta nutq yoki xulq-atvor aralashuvi autizmga chalingan bolalarga o'z-o'zini parvarish qilish, ijtimoiy va muloqot qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi. Biroq, ma'lum davo yo'q.

Aqliy qoloqlik: Hozirda aniqlangan aqliy nogironlikning "davosi" mavjud emas, ammo tegishli qo'llab-quvvatlash va o'qitish bilan ko'pchilik ko'p narsalarni qilishni o'rganishi mumkin. Bola vaqtni sezmaydi, hozirda ro'y berayotgan voqea-hodisalarni o'tgan yoki kelasi zamon bilan almashtiradi, real voqea-hodisalarni fantastik mavhum voqeahodisalar bilan aralashtirib yuboradi. Autizm holatida bola faoliyati sustlashadi yoki keraksiz, noaniq faoliyat bilan shug'ullanadi. Bolaning xulq-atvori buziladi, o'yin faoliyati, qiziqishi sustlashadi, ma'yus holatda yuradi, kattalar va tengdoshlari bilan aloqada bo'lmaydi, hech kim bilan gaplashishni istamaydi, ba'zilar indamaslik (mutizm holati) kuzatiladi. 1943-yilda ingliz psixiatri Leo Kenner davolash amaliyotida 11 bolaning xulq-atvori, yurish-turishida o'xshash belgilarni kuzatib, «ilk yoshdagi bolalar autizmi» atamasini kiritdi. U kuzatgan barcha bolalardagi belgilar hozirgi kunda ham autizmning asosiy belgilari sifatida o'rganilmoqda².

Shunga qaramay, ko'p yillar mobaynida bolalar autizmi aqli zaiflik, shizofreniya kabi va boshqa ruhiy kasalliklarning belgilari sifatida o'rganilgan edi. Faqatgina 1981-yildan boshlab bolalar autizmi mustaqil nuqson sifatida qabul etildi. Hozirgi kunda bolalar autizmi bosh miyaning rivojlanishidagi kamchiliklardan kelib chiqadigan mustaqil nuqson sifatida o'rganilmoqda. Biroq bosh miyaning rivojlanishidagi nuqsonlarning kelib chiqish sabablari hali ham noaniq. Ayrim olimlarning fikriga ko'ra, bolalar autizmi irsiy kasallik bo'lib hisoblansa, boshqalari esa autizm holati aqli zaiflikdan kelib chiqqanligini ta'kidlaydilar. Amerikada 1996–2007-yillarda bolalar autizmi mustaqil nuqson sifatida ancha ko'p miqdorda hisobga olindi. Bolalarga –

² <https://lafayettefirefighters.com/uz/difference-between-autism-and-vs-mental-retardation>

«sababi noaniq bo'lgan rivojlanishning og'ir buzilishi» diagnozi qo'yilgan. Diagnostika o'rganishda ko'proq bolaning xulq-atvoriga e'tibor beriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: “Ўзбекистон”, 1992 й.
2. Ўзбекистон Республикасининг "Таълим тўғрисида"ги Қонуни. Т.: "2020 й. [хттпс://www.lex.uz/ac/16188](https://www.lex.uz/ac/16188)
3. Ўзбекистон Республикасининг « Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонуни. Т.: 2008 йил.
4. Shavkatjon o'gli, Nabiye Ravshanjan. "METHODS OF STUDYING THE EDUCATIONAL ACTIVITY OF MENTALLY WEAK STUDENTS OF Q HOME CLASS ON THE BASE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES."
5. O'gli, Nabiye Ravshanjan Shavkatjon. "Methods of studying the educational activity of mentally weak students of Q home class on the base of innovative technologies." *Asian Journal of Multidimensional Research* 11.12 (2022): 21-25.
6. Shavkatjon o'gli, Nabiye Ravshanjon. "INTELEKTIDA NUQSONI BO'LGAN O'QUVCHILARNING XULQ-ATVORINING O'ZIGA XOSLIGI." (2023): 140-145.
7. Shavkatjon o'gli, Nabiye Ravshanjon. "TA'LIM JARAYONIDA AUTIZMLI FARZAND TARBIYALAYOTGAN OTA-ONALAR BILAN ISHLASH USULLARI." (2023): 128-132.
8. Shavkatjon o'g'li, Nabiye Ravshanjon. "CONDUCT A CULTURE OF STUDENTS WHO ARE DEFICIENT IN INTELLIGENCE THE WAY OF THE FORMATION." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 11.3 (2023): 551-557.
9. Nabiye, Ravshanjon, and Otabek Ahmadaliyev. "МАКТАБГАЧА YOSHDAGI AQLI ZAIF BOLALARNING NUTQ XUSUSIYATLARINI YANADA TAKOMILLASHTIRISH." *Евразийский журнал академических исследований* 3.10 (2023): 363-367.
10. Nabiye, Ravshanjon, and Otabek Ahmadaliyev. "МАКТАБГАЧА YOSHDAGI AQLI ZAIF BOLALARNING NUTQ XUSUSIYATLARINI YANADA TAKOMILLASHTIRISH." *Евразийский журнал академических исследований* 3.10 (2023): 363-367.
11. Shavkatjon o'g'li, Nabiye Ravshanjon. "Boshlang'ich Sinf Aqli Zaif O'quvchilar Nutqini O'zlashtirish." *Research And Education* 1.1 (2022): 263-267.
12. O'gli, Nabiye Ravshanjon Shavkatjon, and Quchqorova Farida Erkin Qizi. "Features of the Higher Nervous Activity and Psychic Processes of Students with

Intellectual Deficiencies." *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching* 19 (2023): 146-151.

13. Nabiyev, R. Sh. "MAKTABGACHA YOSHDAGI AQLI ZAIF BOLALARNING SHAXSI VA SHAXSLARARO MUNOSABATI XUSUSIYATLARINI O'RGANISH METODLARI." *Science Promotion* 1.2 (2023): 129-134.

14. Ogli, Nabiyev Ravshanjon Shavkatjon, and Ortiqboyeva Parizoda Ismoiljon Qizi. "Families of Children with Defects in the Development of Pedagogical-Psychological Work." *Journal of Pedagogical Inventions and Practices* 19 (2023): 143-146.

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Харакатлар стратегияси тўғрисида"ги 4947-сон Фармони.

16. Сборник материалов ИИ научно-практической конференции с международным участием «Семья особого ребенка» (19 ноября 2020 г., г. Москва)

17. Ауталипова У.И. Психолого-педагогические проблемы в воспитании детей дошкольного возраста в условиях семьи. В сб. мат-лов межд.конф. «Новые подходы и пути обучения, воспитания, коррекции и интеграции детей с проблемами в развитии». Бишкек, 1998.

18. Васильева, А.К. Структура семьи. // А.К. Васильева М.: Педагогика, 1988.– 164с.

19. Венгер, Л.А., Домашняя школа. // Л.А. Венгер М.: Просвещение, 1994. – 352с.

20. Воспитание и обучение детей во вспомогательной школе./Под ред. В.В. Воронковой. М.: Школа – Пресс, 1994. – 190 с.

AUTIZM VA RUHIY RIVOJLANISHI SUSTLASHGAN BOLALAR

Nabiyev Ravshanjon Shavkatjon o'g'li

Qo'qon DPI Maxsus pedagogika kafedrasi o'qituvchisi

Xamdamova Afruzaxonim Akmaljon qizi

Qo'qon DPI Oligofrenopedagogika yo'nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada autizm va ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash va ularda uchraydigan muloqot xususiyatlari ilmiy va nazariy jihatdan atroflicha keltirib o'tilgan. Ularda uchraydigan muloqotning turli xususiyatlari haqida maktabga tayyorlash ishlari xususida so'z yuritilgan. Autizm sindromli bolalarni maktabga tayyorlashda turli usul va vositalar foydalanilgan. Muloqotning psixologo-pedagogik usullari orqali autizm sindromli o'quvchilar o'rganilishi ochib berilgan.

Kalit so'zlar. Autizm, ruhiy rivojlanishi sustlashgan, muloqot, nutq faoliyati, bilish jarayonlari, spektr, maktab ta'limi, xulq-atvor, diqqat, xotira, tafakkur.

Ulgirmovchi o'quvchilar orasida ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar ham uchrab turadi. Ularning bilish faoliyati– intellekti mantiqiy tafakkuri, idroki, xotirasi, ixtiyoriy diqqati, ish qobiliyati va boshqa xislatlariga birinchi o'rinda markaziy nerv sistemasining kasalliklari natijasida ruhiy rivojlanishi sustlashadi. Bunday bolalarda hissiyot, iroda sferasidagi kamchiliklar birlamchi, aqliy zaiflik esa ikkilamchi hodisa bo'lib hisoblanadi. T.A.Vlasova, M.S.Pevzner, V.I.Lubovskiy, T.V.Yegorova, K.S.Lebedinskaya, N.A.Nikashina, K.K.Mamedov, Ъ.B.Shoumarov, N.A.Sipina, R.D.Triger va boshqa olimlarning ma'lumotlariga ko'ra boshlang'ich sinf o'quvchilarining 5, 8 foizini ana shunday bolalar tashkil etadi. Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar aqliy darajasi jihatidan asosan ikki guruhga bo'linadi: Yengil nuqsoni bor bolalar – bular maxsus sharoitda 1- 3 yil ta'lim- tarbiya olganlaridan keyin o'qishni ommaviy maktabning tegishli sinfida davom ettirishi mumkin. Ruhiy rivojlanishida sezilarli darajada orqada qolgan bolalar – bular maktabni bitirguniga qadar maxsus sharoitda o'qitilishi kerak. Bunday bolalar maktab dasturini sog'lom tengdoshlari qatori o'zlashtira olmaydi.¹Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarni ommaviy maktabda hamma qatori o'qitish ta'lim jarayoniga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi., ya'ni o'rtacha o'quvchining saviyasini orqaga tortadi, yaxshi va a'lo o'zlashtiruvchi o'quvchilarni yetarli darajada o'stirishga to'sqinlik qiladi. Dastur materiallarini yaxshi o'zlashtira olmaganligi tufayli ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar doim muvaffaqiyatsizliklarga uchrayveradi, bu narsa ularning hulq-atvorida

¹ https://arm.tdpushf.uz/kitoblar/fayl_497_20210427.pdf

aksariyat turli salbiy xislatlar yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Olimlardan K.S.Lebedinskaya, G.P.Berto'n, E.M.Dunayeva va boshqalar ruhan sust rivojlanganlikni klinik-psixologik jihatdan quyidagi hillarga bo'lishni tavsiya etadilar: 1) konstitutsional; 2) somatogen; 3) psixogen; 4) serebral shakli.

Ruhan sust rivojlanganlikning konstitutsional shaklini harakterlovchi belgilarga quyidagilar kiradi: bolaning gavda tuzilishi sog'lom tengdoshlarinikiga nisbatan 1- 2 yosh kichik ko'rinadi. U o'zini bog'cha yoshidagilarga o'xshab tutadi va ta'lim olish uchun hali "yetilmagan" bo'ladi. Bunday bola o'quv faoliyatiga yaxshi kirishib ketmaydi, chunki unda o'qishga qiziqish yo'q, ish qobiliyati past. Mas'uliyatsizlik, motivlarning sustligi, ruhiy jarayonlardan analiz, sintez qobiliyatlarining yaxshi rivojlanmaganligi tufayli o'qish va yozishni, matematikani katta qiyinchiliklar bilan o'zlashtiradi. Dars vaqtida tez charchab qolish hollari, bosh og'rib turishi konstitutsion shakldagi bunday bolada ish qobiliyati, faollik yanada pasayib ketishiga sabab bo'ladi. Rivojlanishdagi bu kamchilikka bola onasining homiladorligi davrida qalqonsimon bezlari faoliyatining buzilganligi, yurak-tomir kasalliklari sabab bo'lishi mumkin. Ilk yoshda har xil surunkali kasalliklar bilan tez-tez kasallanib turish natijasida bola yaxshi o'sib-unmay qolishi mumkin, bu esa o'z navbatida ruhiy jihatdan rivojlanishida orqada qolishga, kechikishga olib keladi, sust rivojlanganlikning somatik shakli deb shunga aytiladi. Bolada surunkali infeksiyalar, allergik holat tug'ma porok va shu kabi kasalliklar ayniqsa tez uchrab turadi. Ruhiy rivojlanishning somatogen sabablarga aloqador sustligi bolada asteniya holatini vujudga keltiradi. Ayrim bolalarda somatogen infantilizm kuzatiladi, ya'ni bola o'sib-unmagan, go'dak taxlit bo'lib qolaveradi. Bunda bola psixikasida nevrozga o'xshash holatlardan o'z kuchiga ishonmaslik, qo'rqqoqlik, injiqlik, erkalik, qiziqishning pastligi va boshqalar kuzatiladi. Ruhan sust rivojlanganlikning psixogen shaklida bola erta yoshligidan noqulay, noto'g'ri sharoitda tarbiyalanadi va shu tarbiyaning salbiy tomonlari ruhan rivojlanishiga ta'sir o'tkazgan bo'ladi. Shu xildagi kamchiliklarning kelib chiqish sabablarini 3 guruhga bo'lish mumkin: Bola tarbiyasi bilan mutlaqo shug'ullanmaslik, uni butunlay o'z holiga tashlab qo'yish, bunda bolalarda burch va mas'uliyat hissi shakllanmaydi. Aql-idrokning rivojlanishi, qiziqishlari, bilish faoliyati, his-tuyg'u va iroda yetishmasligi ustiga o'quv fanlarini o'zlashtirish uchun zarur bilim va taassurotlarning yetishmasligi ham qo'shiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: “Ўзбекистон”, 1992 й.
2. Ўзбекистон Республикасининг "Таълим тўғрисида"ги Қонуни. Т.: "2020 й. <http://www.lex.uz/ac/16188>

3. Ўзбекистон Республикасининг «Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонуни. Т.: 2008 йил.

4. Shavkatjon o'gli, Nabiye Ravshanjan. "METHODS OF STUDYING THE EDUCATIONAL ACTIVITY OF MENTALLY WEAK STUDENTS OF Q HOME CLASS ON THE BASE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES."

5. O'gli, Nabiye Ravshanjan Shavkatjon. "Methods of studying the educational activity of mentally weak students of Q home class on the base of innovative technologies." *Asian Journal of Multidimensional Research* 11.12 (2022): 21-25.

6. Shavkatjon o'gli, Nabiye Ravshanjon. "INTELEKTIDA NUQSONI BO'LGAN O'QUVCHILARNING XULQ-ATVORINING O'ZIGA XOSLIGI." (2023): 140-145.

7. Shavkatjon o'gli, Nabiye Ravshanjon. "TA'LIM JARAYONIDA AUTIZMLI FARZAND TARBIYALAYOTGAN OTA-ONALAR BILAN ISHLASH USULLARI." (2023): 128-132.

8. Shavkatjon o'g'li, Nabiye Ravshanjon. "CONDUCT A CULTURE OF STUDENTS WHO ARE DEFICIENT IN INTELLIGENCE THE WAY OF THE FORMATION." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 11.3 (2023): 551-557.

9. Nabiye, Ravshanjon, and Otabek Ahmadaliyev. "MAKTABGACHA YOSHDAGI AQLI ZAIF BOLALARNING NUTQ XUSUSIYATLARINI YANADA TAKOMILLASHTIRISH." *Евразийский журнал академических исследований* 3.10 (2023): 363-367.

10. Nabiye, Ravshanjon, and Otabek Ahmadaliyev. "MAKTABGACHA YOSHDAGI AQLI ZAIF BOLALARNING NUTQ XUSUSIYATLARINI YANADA TAKOMILLASHTIRISH." *Евразийский журнал академических исследований* 3.10 (2023): 363-367.

11. Shavkatjon o'g'li, Nabiye Ravshanjon. "Boshlang'ich Sinf Aqli Zaif O'quvchilar Nutqini O'qitish." *Research And Education* 1.1 (2022): 263-267.

12. O'gli, Nabiev Ravshanjon Shavkatjon, and Quchqorova Farida Erkin Qizi. "Features of the Higher Nervous Activity and Psychic Processes of Students with Intellectual Deficiencies." *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching* 19 (2023): 146-151.

13. Nabiye, R. Sh. "MAKTABGACHA YOSHDAGI AQLI ZAIF BOLALARNING SHAXSI VA SHAXSLARARO MUNOSABATI XUSUSIYATLARINI O'RGANISH METODLARI." *Science Promotion* 1.2 (2023): 129-134.

14. O'gli, Nabiye Ravshanjon Shavkatjon, and Ortiqboyeva Parizoda Ismoiljon Qizi. "Families of Children with Defects in the Development of Pedagogical-

Psychological Work." *Journal of Pedagogical Inventions and Practices* 19 (2023): 143-146.

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сон Фармони.

16. Сборник материалов ИИ научно-практической конференции с международм участием «Семья особого ребенка» (19 ноября 2020 г., г. Москва)

17. Ауталипова У.И. Психолого-педагогические проблемы в воспитании детей дошкольного возраста в условиях семи. В сб. мат-лов межд.конф. «Новие подходи и пути обучения, воспитания, коррекции и интеграции детей с проблемами в развитии». Бишкек, 1998.

18. Васильева, А.К. Структура семьи. // А.К. Васильева М.: Педагогика, 1988.– 164с.

19. Венгер, Л.А., Домашняя школа. // Л.А. Венгер М.: Просвещение, 1994. – 352с.

20. Воспитание и обучение детей во вспомогательной школе./Под ред. В.В. Воронковой. М.: Школа – Пресс, 1994. – 190 с.

AUTIZM SINDROMLI BOLALARNI MAKTAB TA'LIMIGA TAYYORLASH

Nabiyev Ravshanjon Shavkatjon o'g'li

Qo'qon DPI Maxsus pedagogika kafedrasi o'qituvchisi

Quchqorova Farida Erkin qizi

Qo'qon DPI Oligofrenopedagogika yo'nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada autizm sindromiga chalingan bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash va ularda uchraydigan muloqot xususiyatlari ilmiy va nazariy jihatdan atroflicha keltirib o'tilgan. Ularda uchraydigan muloqotning turli xususiyatlari haqida maktabga tayyorlash ishlari xususida so'z yuritilgan. Autizm sindromli bolalarni maktabga tayyorlashda turli usul va vositalar foydalanilgan. Muloqotning psixologo-pedagogik usullari orqali autizm sindromli o'quvchilar o'rganilishi ochib berilgan.

Kalit so'zlar. Autizm, muloqot, nutq faoliyati, bilish jarayonlari, spektr, maktab ta'limi, xulq-atvor, diqqat, xotira, tafakkur.

Bugungi kunda autizm tushunchasi barchani diqqat markazida bo'lmoqda. Autizm tushunchasi autos - o'zim degan ma'noni anglatadi. Autizm tushunchasini o'rganish davomida uning tarixiga nazar tashlash zarur. Leo Kanner birinchi marta 1943-yilda bu holatni tasvirlab berdi. U bunday bolalarni aniqlaydigan bir qator xususiyatlarni sanab o'tdi. Shunday qilib, autizm tashxisi tarixi 1943-yilda boshlangan. O'shandan beri aniqlangan alomatlarida jiddiy o'zgarishlar ro'y berdi va bugungi kunda autizm quyidagi asosiy xususiyatlarga ega: buzilgan ijtimoiy shovqin, buzilgan og'zaki va og'zaki bo'lmagan aloqa va xatti-harakatlar takrorlanuvchi darajada cheklangan. Autizm (yunoncha autos - o'z-o'zidan) - bu haqiqatdan uzilish, tashqi dunyodan izolyatsiya bo'ish. "Autizm" atamasi birinchi marta ishlatilgan Nemis psixiatri Eygen Bleyler 1911-yilda simptomni aniqlash uchun shizofreniya bilan og'rigan kattalar bemorlar, bu o'zini parvarish qilish shaklida namoyon qiladi. Inson tashqi voqelikdan o'z xayollari dunyosiga g'arq bo'ladi. Ushbu atama bugungi kungacha butun dunyoda qo'llanilishiga qaramay aniq bir sababi aniqlanmagan. Bleyler tomonidan taklif qilingan asl klinik ta'rifi Chet elda psixiatriya, autizm xulq-atvor nuqtai nazaridan haqiqatdan uzoqlashish sifatida qaraladi ongli yoki ongsiz himoya sifatida ichki tajribalar dunyosiga aqliy og'riqlarga qarshi qurilma, odamga undan qochish imkonini beradi unga nisbatan chidab bo'lmas holatlarni namoyon qiladi. Rus psixiatriyasida autizm ta'rifiga yondashuv ham xarakterlidir. Shunday qilib, V.P.Osipov autizmni "ajralish" deb ta'riflagan. "Men" ongini va butun shaxsiyatni buzishning bir turi, adekvat atrofdagi dunyoga o'rnatish. Muallifning ta'kidlashicha, autistik bemorlar

chekinish va dunyoning qolgan qismidan begonalashgan (Shlyarovskiy, 1928). Bir asr davomida "autizm" atamasi psixiatriyada yetarlicha ishlatilgan keng miqyosda, belgi va shaxsning ehtiyoji yo'qligi sifatida harakat qiladi qo'shma faoliyat va yopiq turmush tarzi va ularga og'riqli sho'ng'ish fikrlar, o'z-o'zini anglashning buzilishi va qo'shimcha ravishda psixologik himoya usuli xos. Hozirgacha "autizm" nima haqida aniq fikr yo'q. Autizm muammosi aloqa muammosi bilan chambarchas bog'liq - asosiy kategoriya o'rganish psixologiyada keng tarqalgan psixologik fan. Muloqot kategoriyasining umumiy psixologik tamoyillariga asoslanib, V.E. Kogan autizm ta'rifini taklif qildi, bizning fikrimizcha, uni eng aniq aks ettiradi. Mohiyati: autizm - bu psixopatologik sindrom asosiy asosida shakllangan aloqa etishmasligi bilan tavsiflanadi tizimli buzilishlar yoki aloqa uchun zaruriy shartlarning notekis rivojlanishi va fikrlash va xatti-harakatlarga aloqaning tartibga soluvchi ta'sirini ikkilamchi yo'qotish.

Muloqot uchun zarur shartlar tushuniladi:

- adekvat idrok etish imkoniyati va axborotni talqin qilish;
- ifodali aloqa vositalarining yetarliligi va adekvatligi;
- fikrlash va xulq-atvorga tartibga soluvchi ta'siri bilan o'zaro tushunish;
- adekvat rejalashtirish va xulq-atvorning moslashuvchan o'zgarishi, tanlov imkoniyati muloqot usuli va uslubi.

Shunday qilib, autizm aqliy rivojlanish buzilishi sifatida qaraladi. shaxsiyat, uning asosiy ko'rinishlari bilan muloqot qilish jarayonining buzilishi tashqi dunyo va boshqalar bilan hissiy aloqalarni o'rnatishdagi qiyinchiliklar odamlar. Bolada erta yoshda paydo bo'ladigan autizm erta bolalik deb ataladi autizm (RDA). Bu aqliy rivojlanishning alohida anomaliyasi bo'lib, unda mavjud kommunikativ xatti-harakatlarning doimiy va o'ziga xos buzilishi, hissiy bolaning tashqi dunyo bilan munosabati. RDA ning asosiy xususiyati kontaktsizdir hayotning birinchi yilida allaqachon aniqlanishi mumkin bo'lgan bola, lekin ayniqsa aniq 2-3 yoshda o'zini namoyon qiladi.

Hozirgi vaqtda erta tushunish uchun ko'plab nazariy yondashuvlar mavjud bolalik autizmi. Ularni yaxshiroq bilish uchun siz bilan bog'lanishingiz kerak xorijiy va mahalliy erta bolalik autizmi muammosini o'rganish tarixi psixiatriya va psixologiya. V.M.Bashina buni o'rganishning shakllanishida to'rtta asosiy bosqichni belgilaydi. Birinchi, prenozologik, XIX asr oxiri - XX asr boshlari bilan tavsiflanadi yolg'izlik va g'amxo'rlik uchun aniq istagi bo'lgan bolalar haqida bir nechta eslatmalar atrofdagi dunyo bilan o'zaro munosabatdan. O'sha davrning tibbiy adabiyotida bilan bog'liq holda bolalarning autistik xulq-atvorining individual tavsiflarini topishingiz mumkin tug'ma miya kasalliklari, aqliy zaiflik. Maxsus qiziqish yovvoyi tabiat tarixini tasvirlagan doktor E.M.Itard (E.M.Itard) asarlarini taqdim eting o'g'il Viktor, 11-12 yoshida Aveyron o'rmonlarida ushlangan va ushlanmagan odamlar bilan muloqot

qilish. Maxsus o'qitish usullari yordamida Viktor ularning ijtimoiy xulq-atvorini sezilarli darajada rivojlantirishga muvaffaq bo'ldi. Autizm-bu asosan rivojlanishning buzilishi bo'lib, u asosan ijtimoiy o'zaro ta'sir va aloqa kabi sohalarda ozmi-ko'pmi jiddiy qiyinchiliklarning mavjudligi, shuningdek takrorlanadigan va cheklangan xatti-harakatlarning paydo bo'lishi bilan tavsiflanadi. Odatda birinchi alomatlar uch yoshga to'lgunga qadar sezilishi mumkin. Autizm spektri buzilishi juda xilma-xil alomatlarga ega bo'lishi mumkin va nima uchun paydo bo'lishi yoki ularni qanday davolash kerakligi aniq emas. Hozirgi vaqtda ular genetik va ekologik omillarning kombinatsiyasidan kelib chiqishi mumkin, deb ishonishadi va homiladorlik paytida spirtli ichimliklar yoki kokain kabi ba'zi moddalarga ta'sir qilish bolada ulardan birini rivojlanish ehtimolini oshirishi ma'lum. Autizm inson miyasining ma'lumotni ishlashiga ta'sir qiladi, ammo bu qanday sodir bo'lishi aniq ma'lum emas. Semptomlar biz duch keladigan autizm spektrining buzilishiga qarab ozmi-ko'pmi shiddatli bo'lishi mumkin: masalan, mutaxassislar Asperger va autizmning o'zini farqlaydilar. Bugungi kunda autizmni davolashning ma'lum bir usuli yo'q, garchi nutq yoki xulq-atvor terapiyasining ayrim turlari ushbu kasallikka chalingan odamlarga normal hayot kechirishga yordam beradi. Boshqa tomondan, ba'zi odamlar bu kasallik emas, balki ishlashning boshqa usuli, shuning uchun uni hal qilishga urinishdan ko'ra uni qabul qilish kerak, deb hisoblashadi. Bugungi kunda autizm butun dunyo bo'ylab taxminan 25 million kishiga ta'sir qiladi va 1960-yillardan boshlab bu raqamlar ko'payib bormoqda.

Autizm belgilari: Autizm o'ta o'zgaruvchan kasallik bo'lib, shuning uchun har bir odamda turli xil alomatlar va turli darajalar mavjud. Shu sababli, tashxis odatda ma'lum bir alomatga bog'liq emas, balki odamning ushbu kasallikka duchor bo'lish ehtimoli katta yoki kichikligini ko'rsatadigan bir nechta belgilar mavjudligiga bog'liq. Autizm belgilari asosan to'rt yo'nalishda tasniflanadi: ijtimoiy rivojlanish, aloqa, takrorlanadigan xatti-harakatlar va boshqa alomatlar. Keyin ularning har biri nimani o'z ichiga olganini bilib olamiz. Ijtimoiy rivojlanish .Autizm va boshqa rivojlanish buzilishlarini farq qiluvchi asosiy omillardan biri bu ijtimoiy taraqqiyotda defitsitlarning mavjudligidir. Ushbu kasallikdan aziyat chekadigan odamlar boshqalar bilan o'zaro munosabatlarning boshqalarni odatiy deb biladigan jihatlarini tushunishda ozmi-ko'pmi jiddiy qiyinchiliklarga duch kelishadi. Ijtimoiy rivojlanishdagi bu nuqson hayotning birinchi yillaridanoq sezila boshlaydi. Otistik bolalar ijtimoiy ogohlantirishlarga kamroq e'tibor berishadi, kamroq tabassum qilishadi va o'z ismlariga nisbatan shiddat bilan javob berishmaydi. Ushbu birinchi tafsilotlar tobora kuchayib bormoqda, chunki ular ushbu kasallikka chalingan odamlarning ijtimoiy muhitda Autizm spektrining buzilishi ijtimoiy rivojlanishning ko'p jihatlariga ta'sir qiladi. Masalan, ushbu turdagi muammolarga duch kelgan odamlar boshqalarning ko'ziga qarashda qiynalishadi, odatdagidan ko'ra kamroq hamdard bo'lishadi va

boshqalarning his-tuyg'ularini tan olish yoki ularni haqiqiy deb qabul qilishda qiyinchiliklarni namoyon etishadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: “Ўзбекистон”, 1992 й.
2. Ўзбекистон Республикасининг "Таълим тўғрисида"ги Қонуни. Т.: "2020 й. [хттпс://www.lex.uz/asq/16188](http://www.lex.uz/asq/16188)
3. Ўзбекистон Республикасининг « Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонуни. Т.: 2008 йил.
4. Shavkatjon o'gli, Nabiye Ravshanjan. "METHODS OF STUDYING THE EDUCATIONAL ACTIVITY OF MENTALLY WEAK STUDENTS OF Q HOME CLASS ON THE BASE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES."
5. O'gli, Nabiye Ravshanjan Shavkatjon. "Methods of studying the educational activity of mentally weak students of Q home class on the base of innovative technologies." *Asian Journal of Multidimensional Research* 11.12 (2022): 21-25.
6. Shavkatjon o'gli, Nabiye Ravshanjon. "INTELEKTIDA NUQSONI BO'LGAN O'QUVCHILARNING XULQ-ATVORINING O'ZIGA XOSLIGI." (2023): 140-145.
7. Shavkatjon o'gli, Nabiye Ravshanjon. "TA'LIM JARAYONIDA AUTIZMLI FARZAND TARBIYALAYOTGAN OTA-ONALAR BILAN ISHLASH USULLARI." (2023): 128-132.
8. Shavkatjon o'g'li, Nabiye Ravshanjon. "CONDUCT A CULTURE OF STUDENTS WHO ARE DEFICIENT IN INTELLIGENCE THE WAY OF THE FORMATION." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 11.3 (2023): 551-557.
9. Nabiye, Ravshanjon, and Otabek Ahmadaliyev. "МАКТАБГАЧА YOSHDAGI AQLI ZAIF BOLALARNING NUTQ XUSUSIYATLARINI YANADA TAKOMILLASHTIRISH." *Евразийский журнал академических исследований* 3.10 (2023): 363-367.
10. Nabiye, Ravshanjon, and Otabek Ahmadaliyev. "МАКТАБГАЧА YOSHDAGI AQLI ZAIF BOLALARNING NUTQ XUSUSIYATLARINI YANADA TAKOMILLASHTIRISH." *Евразийский журнал академических исследований* 3.10 (2023): 363-367.
11. Shavkatjon o'g'li, Nabiye Ravshanjon. "Boshlang'ich Sinf Aqli Zaif O'quvchilar Nutqini O'qitish." *Research And Education* 1.1 (2022): 263-267.
12. O'gli, Nabiye Ravshanjon Shavkatjon, and Quchqorova Farida Erkin Qizi. "Features of the Higher Nervous Activity and Psychic Processes of Students with Intellectual Deficiencies." *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching* 19 (2023): 146-151.

13. Nabiyev, R. Sh. "MAKTABGACHA YOSHDAGI AQLI ZAIF BOLALARNING SHAXSI VA SHAXSLARARO MUNOSABATI XUSUSIYATLARINI O'RGANISH METODLARI." *Science Promotion* 1.2 (2023): 129-134.

14. Ogli, Nabiyev Ravshanjon Shavkatjon, and Ortiqboyeva Parizoda Ismoiljon Qizi. "Families of Children with Defects in the Development of Pedagogical-Psychological Work." *Journal of Pedagogical Inventions and Practices* 19 (2023): 143-146.

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Харакатлар стратегияси тўғрисида"ги 4947-сон Фармони.

16. Сборник материалов ИИ научно-практической конференции с международм участием «Семья особого ребенка» (19 ноября 2020 г., г. Москва)

17. Ауталипова У.И. Психолого-педагогические проблемы в воспитании детей дошкольного возраста в условиях семи. В сб. мат-лов межд.конф. «Новие подходи и пути обучения, воспитания, коррекции и интегратсии детей с проблемами в развитии». Бишкек, 1998.

18. Васильева, А.К. Структура семьи. // А.К. Васильева М.: Педагогика, 1988. – 164с.

19. Венгер, Л.А., Домашняя школа. // Л.А. Венгер М.: Просвещение, 1994. – 352с.

20. Воспитание и обучение детей во вспомогательной школе./Под ред. В.В. Воронковой. М.: Школа – Пресс, 1994. – 190 с.

AUTIZMLI BOLALARNING MAXSUS TA'LIM EHTIYOJLARI

Nabiyev Ravshanjon Shavkatjon o'g'li

Qo'qon DPI Maxsus pedagogika kafedrasi o'qituvchisi

Akbarova Muxsiyna Nodirbek qizi

Qo'qon DPI Oligofrenopedagogika yo'nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada autizmlı bolalarning maxsus ta'lim ehtiyojlari va ularni aniqlash, olimlar tomonidan o'rganilishi, bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash va ularda uchraydigan muloqot xususiyatlari ilmiy va nazariy jihatdan atroflicha keltirib o'tilgan. Ularda uchraydigan muloqotning turli xususiyatlari haqida maktabga tayyorlash ishlari xususida so'z yuritilgan. Autizm sindromli bolalarni maktabga tayyorlashda turli usul va vositalar foydalanilgan.

Kalit so'zlar. Autizm, ta'lim ehtiyojlari, ruhiy rivojlanishi sustlashgan, muloqot, nutq faoliyati, bilish jarayonlari, spektr, maktab ta'limi, xulq-atvor, diqqat, xotira, tafakkur.

Autizmlı bolalarning maxsus ta'limga bo'lgan ehtiyojlarini aniqlash bizning tadqiqotimiz uchun samarali bo'ladi, chunki bu nafaqat affektiv va kognitiv sohalarning aniqlangan buzilishlariga, balki yaxlit tushunchaga e'tibor qaratgan holda korreksion ta'lim yo'nalishini aniqlashga imkon beradi. Ushbu buzilishlarning sabablari, rivojlanish shakllari va ularni bartaraf etish bo'yicha korreksion ishlarni amalga oshirish zarur.

Mahalliy maxsus pedagogika yo'nalishida "alohida ta'limga muhtoj bola" tushunchasi nisbatan yaqinda paydo bo'ldi. Uning mualliflari E.L.Goncharova va O.I.Kukushkina ta'kidlashicha, biz "alohida ehtiyojli bolalar" atamasini to'g'ridan-to'g'ri o'zlashtirish haqida gapirmayapmiz, bu esa aks ettirish zarurati bilan bog'liq. Til, rivojlanish nuqsonlari bo'lgan bolalarga nisbatan munosabatni o'zgartirish, ularning huquqlarini tushunish zarur. Mualliflarning fikriga ko'ra, "alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar" atamasining mazmuni an'anaviy rus defektologiyasining rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolaning normal sharoitlarda erishiladigan madaniy rivojlanish vazifalariga erishish uchun "muvaffaqiyatli echimlar" kerakligi haqidagi tushunchasini organik ravishda aks ettiradi. Madaniyatga singib ketgan va ommaviy tarbiya usullari orqali jamiyatda qabul qilingan E.L.Goncharova, O.I.Kukushkina.

Mualliflar psixo-jismoniy rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan turli toifadagi bolalarning maxsus ta'lim ehtiyojlarining umumiy jihatlarini ta'kidlaydilar. Ushbu umumiy jihatlar ta'limning boshlanish vaqti va uning mazmuni, o'qitishning maxsus usul va vositalarini yaratish va uni maxsus tashkil etish, ta'lim makonining chegaralarini va ta'lim muddatini belgilash, shuningdek ta'limda ishtirok etuvchi

odamlar doirasini va ularning o'zaro ta'sir qilish usullarini aniqlash. Shu bilan birga, psixofizik rivojlanishida buzilishlari bo'lgan turli toifadagi bolalarning alohida ta'lim ehtiyojlarini tabaqalashtirilgan tavsiflash, aniqlash va tushunish zarurati - E.L.Goncharova va O.I. Kukushkin. O'ylaymizki, autizmli bolalarga nisbatan ushbu muammoni hal qilish ushbu tadqiqotning maqsadi bo'lgan ularni maktabga tayyorlash bo'yicha pedagogik ishning maxsus mantiqiyligini asoslash imkonini beradi.

Autizmli bolalarning maxsus ta'lim ehtiyojlarini aniqlashda biz, birinchi navbatda, autizmda affektiv sohaning rivojlanishining buzilishi, asosiy buzilish nazariyasiga asoslangan sindromni tuzatishga maishiy yondashuvga tayanamiz. Ushbu g'oyalar doirasida bolalik autizmining psixologik tuzilishi insonning tashqi dunyo bilan munosabatini va asosiy fikrlash jarayonlarini belgilaydigan tajriba va ma'nolarning yetuk emasligi bilan belgilanadi (O.S. Nikolskaya, 1990).

Pedagogik darslarda autistik bolalarning affektiv buzilishlari va kognitiv xususiyatlarining namoyon bo'lishi haqida biz tasvirlab bergan fenomenologiya bunday bolani o'qitishga urinishda yuzaga keladigan qiyinchiliklar haqida fikr beradi. Bunday bolalarning xulq-atvor muammolari, intellektual faoliyatining "kuchli" va "zaif tomonlari" haqidagi ma'lumotlar ularning maxsus ta'lim ehtiyojlarini aniqroq aniqlashga yordam beradi.

1. Autizmli bolaga ta'lim beradigan o'qituvchi duch keladigan birinchi va aniq muammolar majmuasi uning ixtiyoriy e'tibori va xatti-harakatining etukligi bilan belgilanadi. Ko'p affektiv qiyinchiliklar - sezuvchanlikning kuchayishi, tashvish, qo'rquv - o'z-o'zidan bolaning e'tiborini, ayniqsa yangi, notanish muhitda tashkil etishga xalaqit beradi. Ammo bolaning sinfda ixtiyoriy konsentratsiyasi va e'tiborini tashkil etishdagi yanada katta qiyinchiliklar autizmga xos bo'lgan xatti-harakatlarning maxsus himoya shakllari: stereotiplar, tanlangan imtiyozlar, aloqa qilishdan qochish bilan bog'liq. Autistik bolaning kognitiv faoliyatining kuchli va zaif tomonlarini taqqoslash aniq naqshni aniqlaydi, ya'ni bolaning qobiliyatlari beixtiyor e'tibor, idrok etish, yodlash va ma'lumotni og'zaki takrorlashda ancha yuqori va urinishda juda past bo'ladi. Ixtiyoriy faoliyatni tashkil etish. Ixtiyoriy ravishda idrok etilgan va o'zlashtirilgan ma'lumotlar har doim autistik bolaning maxsus afzalliklari bilan bog'liq bo'lib, stereotipik tarzda ma'lum his-tuyg'ularni izlash va takrorlash tendentsiyasi bilan bog'liq. Shunday qilib, autizmda kognitiv soha asosan himoya xulq-atvoriga mos ravishda rivojlanadi va bolaning atrofdagi dunyoga haqiqiy moslashishi, muloqotning rivojlanishi ustida deyarli ishlamaydi.

Shu sababli, autizmli bolaning ixtiyoriy e'tiborini va xulq-atvorini shakllantirmasdan, ixtiyoriy diqqatni jamlash va o'z-o'zini tashkil qilish ko'nikmalarini rivojlantirmasdan turib, tuzatish ta'limi mumkin emasligi aniq. Bolalik autizmi holatida ushbu muammoni hal qilish mustaqil ahamiyatga ega bo'lib, maxsus texnika va ish mantig'ini talab qiladi.

Shunday qilib, autizimli bolalarning maxsus ta'lim ehtiyojlaridan birinchisi, ularning ixtiyoriy e'tiborini va xatti-harakatlarini tashkil etishdir. Ixtiyoriylikning rivojlanmaganligi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan muammolarning ikkinchi qatorini odatda ma'no shakllanishining buzilishi sifatida aniqlash mumkin. Otistik bolani ixtiyoriy ta'lim faoliyati doirasida tashkil etishga urinishda ob'ektlarning funktsional ma'nolari, sabab-oqibat va vaqtinchalik munosabatlar, individual hodisalar va ularning ketma-ketligi, insoniy his-tuyg'ular va munosabatlarning noto'g'ri tushunilishi aniqlanadi.

2. Autizmda aloqaning buzilishi va affektiv qiyinchiliklar bolaning atrofidagi dunyoga qiziqish ko'rsatishiga va hayotiy voqealarni hissiy jihatdan tushunishga to'sqinlik qilishi aniq. Buning o'rniga, haddan tashqari stereotiplash va avtostimulyatsiyaga e'tibor berish (ma'lum his-tuyg'ular va taassurotlarni qidirish) bilan ajralib turadigan xulq-atvorning himoya shakllari yaratiladi. Natijada, ma'no yaratish funktsiyasi faqat bolaning maxsus manfaatlariga mos ravishda etarli darajada rivojlanadi. Bu, ayniqsa, pedagogik darslar doirasida autistik bolalarning intellektual xususiyatlarini tahlil qilishda aniqlangan naqsh bilan aniq tasdiqlanadi. Yuqorida biz yozganimizdek, autizimli bolalarning kognitiv qobiliyatlari rasmiy mezonlar (shakli, rangi, o'lchami, ma'lum bir turdagi yoki ob'ektlar sinfiga tegishli) bo'yicha tizimlashtirilgan har qanday ma'lumotni o'zlashtirganda eng yuqori va juda kichik bo'lsa, ma'lumotlar semantik xususiyatga (sabab- oqibat munosabatlari, voqealarning syujet rivojlanishi va boshqalar) ko'ra tartibga solinadi .

Shuning uchun biz ma'noni shakllantirishni rivojlantirishni autizimli bolalarning ikkinchi muhim ta'lim ehtiyojlari deb hisoblaymiz. Bu deganda biz bolaning o'quv jarayonining o'ziga, u o'zlashtirgan har qanday ma'lumotga mazmunli munosabatiga erishish, bola kelajakda ham maktabda, ham umuman olganda foydalanishi mumkin bo'lgan mazmunli ko'nikmalarni shakllantirishni nazarda tutamiz. uning atrofidagi dunyoni tushunish.

2. Ko'p jihatdan ixtiyoriylik va ma'no shakllanishining buzilishi bilan belgilanadigan autizmga xos bo'lgan muammolarning uchinchi diapazoni autizimli bolaning mustaqil ravishda rejalashtirish qobiliyatining rivojlanmaganligi va shunga mos ravishda ixtiyoriy faoliyat va nutqning har qanday turini izchil rivojlantirishdan iborat.

Bunday muammolar va autizmdagi affektiv sohaning etukligi va iroda o'rtasidagi bog'liqlik ko'pincha aniq emas. Autistik bola harakatlar ketma-ketligini talab qiladigan eng oddiy ko'rsatmani "tushunmasa" (kamida ikkita ketma-ket), o'qituvchi buni aqliy zaiflikning namoyon bo'lishi sifatida qabul qilishi mumkin. Biroq, xuddi shu bola vazifani muvaffaqiyatli bajarishi mumkin, agar u zudlik bilan harakat qilishni talab qilsa va vazifani tushunish va uni bajarish uchun zarur bo'lgan hamma narsa bolaning ko'rish sohasidadir. Masalan, autizimli bolalar deyarli har doim "to'rtinchi yopishqoq"

vazifani og'zaki bo'lmagan darajada to'g'ri bajaradilar, ya'ni ular "qo'shimcha" rasmni olib tashlaydilar. Ular o'z harakatlariga batafsil tushuntirish bera olmaydilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: “Ўзбекистон”, 1992 й.
2. Ўзбекистон Республикасининг "Таълим тўғрисида"ги Қонуни. Т.: "2020 й. [хттпс://www.lex.uz/ac/16188](https://www.lex.uz/ac/16188)
3. Ўзбекистон Республикасининг « Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонуни. Т.: 2008 йил.
4. Shavkatjon o'gli, Nabiye Ravshanjan. "METHODS OF STUDYING THE EDUCATIONAL ACTIVITY OF MENTALLY WEAK STUDENTS OF Q HOME CLASS ON THE BASE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES."
5. O'gli, Nabiye Ravshanjan Shavkatjon. "Methods of studying the educational activity of mentally weak students of Q home class on the base of innovative technologies." *Asian Journal of Multidimensional Research* 11.12 (2022): 21-25.
6. Shavkatjon o'gli, Nabiye Ravshanjon. "INTELEKTIDA NUQSONI BO'LGAN O'QUVCHILARNING XULQ-ATVORINING O'ZIGA XOSLIGI." (2023): 140-145.
7. Shavkatjon o'gli, Nabiye Ravshanjon. "TA'LIM JARAYONIDA AUTIZMLI FARZAND TARBIYALAYOTGAN OTA-ONALAR BILAN ISHLASH USULLARI." (2023): 128-132.
8. Shavkatjon o'g'li, Nabiye Ravshanjon. "CONDUCT A CULTURE OF STUDENTS WHO ARE DEFICIENT IN INTELLIGENCE THE WAY OF THE FORMATION." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 11.3 (2023): 551-557.
9. Nabiye, Ravshanjon, and Otabek Ahmadaliyev. "МАКТАБГАЧА YOSHDAGI AQLI ZAIF BOLALARNING NUTQ XUSUSIYATLARINI YANADA TAKOMILLASHTIRISH." *Евразийский журнал академических исследований* 3.10 (2023): 363-367.
10. Nabiye, Ravshanjon, and Otabek Ahmadaliyev. "МАКТАБГАЧА YOSHDAGI AQLI ZAIF BOLALARNING NUTQ XUSUSIYATLARINI YANADA TAKOMILLASHTIRISH." *Евразийский журнал академических исследований* 3.10 (2023): 363-367.
11. Shavkatjon o'g'li, Nabiye Ravshanjon. "Boshlang'ich Sinf Aqli Zaif O'quvchilar Nutqini O'zlashtirish." *Research And Education* 1.1 (2022): 263-267.
12. O'gli, Nabiye Ravshanjon Shavkatjon, and Quchqorova Farida Erkin Qizi. "Features of the Higher Nervous Activity and Psychic Processes of Students with

Intellectual Deficiencies." *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching* 19 (2023): 146-151.

13. Nabiyev, R. Sh. "MAKTABGACHA YOSHDAGI AQLI ZAIF BOLALARNING SHAXSI VA SHAXSLARARO MUNOSABATI XUSUSIYATLARINI O'RGANISH METODLARI." *Science Promotion* 1.2 (2023): 129-134.

14. Ogli, Nabiyev Ravshanjon Shavkatjon, and Ortiqboyeva Parizoda Ismoiljon Qizi. "Families of Children with Defects in the Development of Pedagogical-Psychological Work." *Journal of Pedagogical Inventions and Practices* 19 (2023): 143-146.

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Харакатлар стратегияси тўғрисида"ги 4947-сон Фармони.

16. Сборник материалов ИИ научно-практической конференции с международным участием «Семья особого ребенка» (19 ноября 2020 г., г. Москва)

17. Ауталипова У.И. Психолого-педагогические проблемы в воспитании детей дошкольного возраста в условиях семьи. В сб. мат-лов межд.конф. «Новые подходы и пути обучения, воспитания, коррекции и интеграции детей с проблемами в развитии». Бишкек, 1998.

18. Васильева, А.К. Структура семьи. // А.К. Васильева М.: Педагогика, 1988.– 164с.

19. Венгер, Л.А., Домашняя школа. // Л.А. Венгер М.: Просвещение, 1994. – 352с.

20. Воспитание и обучение детей во вспомогательной школе./Под ред. В.В. Воронковой. М.: Школа – Пресс, 1994. – 190 с.

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ЮРИДИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ: АНАЛИЗ И ПЕРСПЕКТИВЫ	3
2	ЮРИДИЧЕСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ В АНГЛИЙСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ СПОСОБЫ ПРОИСХОЖДЕНИЯ И РАЗЛИЧИЯ	6
3	REMOTE SENSING OF THE EARTH AND THE MOST CONVENIENT SENSING METHOD	10
4	DORI VOSITALARIDAN OQILONA FOYDALANISH VA BIOLOGIK SAMARADORLIGI	13
5	KIMYOVIY ELEMENTLARNING INSON ORGANIZIMIDAGI ASOSIY FUNKSIYALARI	19
6	TASAVVUF TARIQATLARI	23
7	IMOM AL-BUXORIYNING HADIS ILMI TARAQQIYOTIGA QO'SHGAN HISSASI	26
8	ISLOM DINI VA UNING TARQALISHI	29
9	FURNISHING THE ENGLISH CLASSROOMS FOR DIFFERENT AGE STUDENTS	34
10	RINOLALIYA NUTQ NUQSONI HAQIDA BILASIZMI?	38
11	MODERN METHODS AND MEANS OF ENSURING INFORMATION SECURITY	42
12	NUTQIY AKTLARDA XURMAT TAMOILLINING PRAGMATIC XUSUSIYATLARI	49
13	KORXONADA PERSONALNI BOSHQARISH TIZIMINI VA RAHBARLIK USLUBINI TAKOMILLASHTIRISHDA XORIJ TAJRIBALARINI QO'LLASH IMKONIYATLARI	53
14	BO'LAJAK INFORMATIKA O'QITUVCHILARNI METODIK TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MEKANIZMLARI	60
15	РОЛЬ ФИЗИЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ У БОЛЬНЫХ С РЕВМАТОИДНОМ АРТРИТОМ	63
16	ТІЛ ДАМУЫ БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ ЖОСПАРЫ МЕН ӘДІС – ТӘСІЛДЕРІ	69
17	БАЛАЛАР БАҚШАСЫНДА ТІЛДІ ДАМУЫДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МАЗМУҢЫ МЕН ҰЙЫМДАСТЫРЫЛУЫ	72
18	ҚАЛЫПТЫ ДАМУЫ КЕЛЕ ЖАТҚАН БАЛАДА СӨЙЛЕУДІҢ ГРАММАТИКАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ	76
19	ЕРТЕ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ (1 ЖАСТАН БАСТАП 2 ЖАСҚА ДЕЙІНГІ ЖӘНЕ 2 ЖАСТАН 3 ЖАСҚА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАР ҮШІН) ТІЛ ДАМУЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	79
20	О'TKIR HOSHIMOVNING "DUNYONING ISHLARI" ASARINIG TAHLILI	82

21	PROFESSIONAL TA'LIMDA ANDRAGOGIK TA'LIMNING RIVOJLANISHI	86
22	INTERFAOL METODLAR BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QUVCHILARINI TANQIDIY FIKRLASHINI RIVOJLANTIRUVCHI OMIL SIFATIDA	88
23	EVFEMIZMLARNING LINGVISTIK TABIATI	94
24	ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА	97
25	O'ZBEK XALQINING ETNOGENEZI VA ETNIK TARIXIGA OID ENG MUHIM MANBALAR	100
26	O'RTA OSIYO XALQLARINING ETNONIMLARINI KELIB CHIQISHI	106
27	SUG'URTA KOMPANIYALARINING KAPITAL BOZORIDA FAOLLIGINI OSHIRISH YO'NALISHLARI	111
28	O'RTA OSIYO XALQLARINING TARIXIY TOPONIMIKASI	115
29	ПОДАГРА: ПРИЗНАКИ И ЛЕЧЕНИЕ У ЖЕНЩИН И МУЖЧИН	118
30	РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ ШАРОИТИ ЁШЛАР МЕҲНАТИГА ТАЛАБ ВА ТАҚЛИФ	121
31	CHILD-PARENT RELATIONSHIPS DETERMINING CHILD DEVELOPMENT	128
32	TARBIYA ORQALI YOSHLAR TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHGA ZAMONAVIY YONDOSHUVLAR	132
33	MUTAFAKKIRLARNING IJODIY FAOLIYATIDA TA'LIM -TARBIYAGA OID YONDOSHUVLAR	136
34	MILLIY ONG - MILLIY O'ZLIKNI ANGLASHDA MUHIM OMIL	139
35	THE IMPORTANCE OF CONNECTION WITH THE OUTSIDE ENVIRONMENT AND GROWING THE WORLD VIEW OF CHILDREN IN NEED OF SOCIAL PROTECTION	142
36	AUTIZM BOLALAR BILAN OLIB BORILADIGAN USULLAR	146
37	AUTIZM SINDROMINING BOSHQA KASALLIKLARDAN FARQI	151
38	AUTIZM VA RUHIY RIVOJLANISHI SUSTLASHGAN BOLALAR	155
39	AUTIZM SINDROMLI BOLALARNI MAKTAB TA'LIMIGA TAYYORLASH	159
40	AUTIZMLI BOLALARNING MAXSUS TA'LIM EHTIYOJLARI	164

***Напоминание!** — Образование наука и инновационные идеи в мире || Авторы несут персональную ответственность за правильность цифр и данных в статьях и планах занятий, включенных в мировой научно-методический журнал, и за правильность приведенных цитат.*

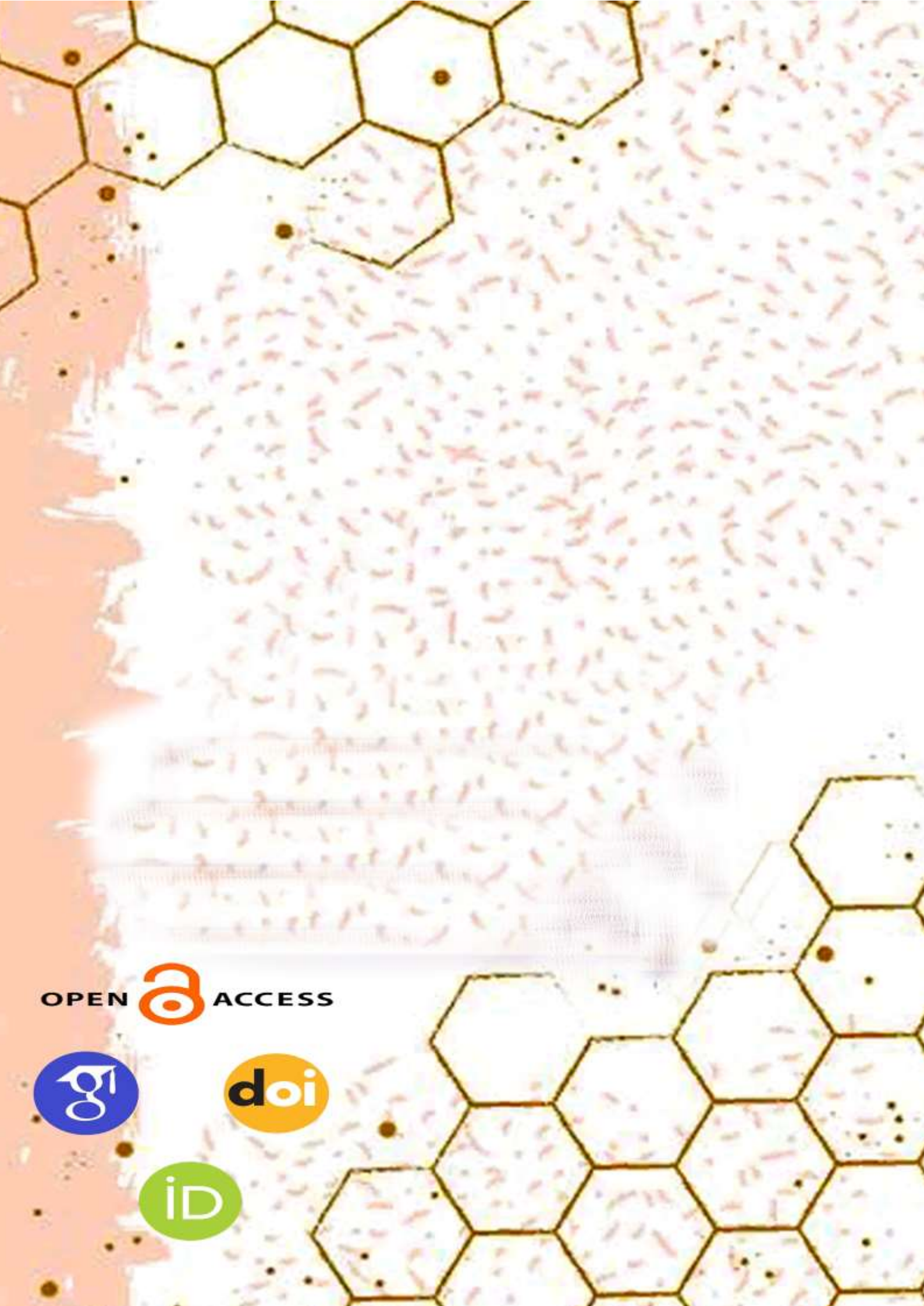
**Главный редактор:
Семёнов Владимир Львович**

**Помощник редактора:
Абдурахманов Бобуржон**

**Подготовитель к публикации:
Халиков Тохирджон Шавкатжонович**

— Образование наука и инновационные идеи в мире всемирный научно-методический журнал, 2023-г.

OPEN ACCESS

